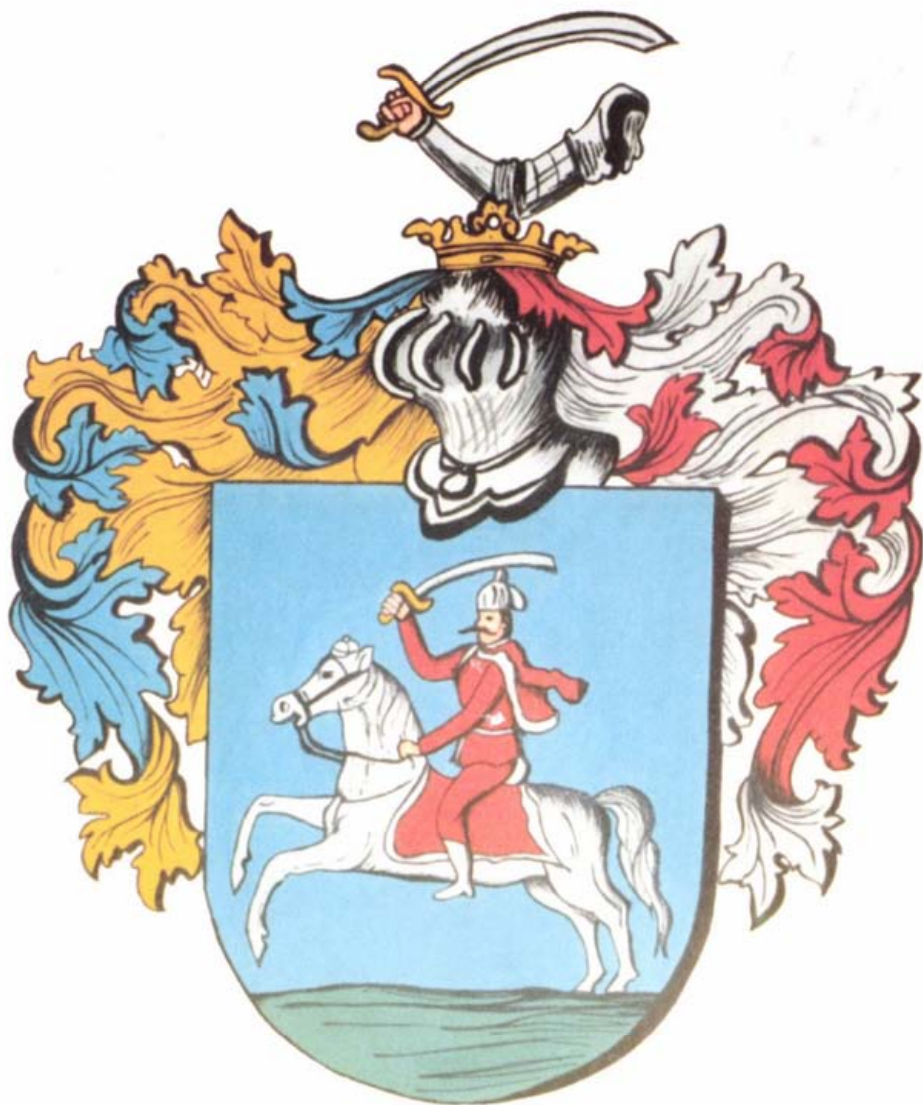

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVII. ÉVFOLYAM

Déva-Ványa.

HONISMERET

XXVII. évfolyam • 6. szám
1999. december

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a József Attila Kulturális és
Szociális Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 158 Ft.
Terjeszti a Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Adorjáni Rudolf ny. unitárius lelkész,
Dicsőszentmárton
- Bencze Géza múzeumigazgató-helyettes, Budapest
- Benedek Gyula dr. ny. főiskolai tanár, Budapest
- Bényei Miklós dr. igazgatóhelyettes, Debrecen
- Blazovitch László dr. levéltárigazgató, Szeged
- Czompó Csaba középiskolai diák, Sepsiszentgyörgy
- Dankó Imre dr. etnographus, Debrecen
- Dánielisz Endre ny. tanár, hely- és irodalomtörténész,
Nagyszalonta
- Filep Antal dr. egyetemi tanár, Budapest
- Gábor Dénes főszerkesztő-helyettes, Kolozsvár
- Gueth Gyula ny. ref. lelképásztor, Balatonöszöd
- Hajdú József villamosmérnök, Székesfehérvár
- Halminé dr. Bartó Anna történész-muzeológus,
Budapest
- Horváth Géza dr. helytörténész-könyvtáros,
Tatabánya
- Horváth György Művelődési Ház igazgató,
Szombathely
- Huszár János ny. vezető szakfelügyelő, Pápa
- Jagasics Béla szociológus, Zalaegerszeg
- Kápolnai Iván dr. ny. tudományos főmunkatárs,
Budapest
- Kiss Gábor könyvtárigazgató, Zalaegerszeg
- Koczó József tanár, Vámosmikola
- Kovács Szidónia gimnáziumi tanuló, Csíkszereda
- Lancendorfer Zsuzsanna etnográfus, főiskolai tanár
- Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár
- Mezey László Miklós szerkesztő, Budapest
- Mirk László tanár, Csíkszereda
- Mizser Lajos nyelvtudományi kandidátus,
Nyíregyháza
- Rapakjó Tibor középiskolai tanár, Elek
- Ravasz Éva dr. levéltárigazgató, Tatabánya
- Róbert Péter tanár, Budapest
- Sas Péter művelődéstörténész, Budapest
- Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
- Selmeczi Kovács Attila dr. főigazgató-helyettes,
Budapest
- Simor Ferencné dr. Bokody Éva tájházvezető, Siklós
- Sipos Csaba dr. tudományos főmunkatárs, Kaposvár
- Sylvester Lajos főmunkatárs, Sepsiszentgyörgy
- Szőts Zoltán múzeumigazgató, Bonyhád
- Timaffy László dr. ny. középiskolai tanár, Győr
- Tófalvi Zselyke sajtóreferens, Marosvásárhely
- Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

A címlapon Dévaványa címere látható.

TARTALOM

A néprajzi látásmód az ezredfordulón (<i>Lukács László</i>)	3
---	---

A HONISMERETI MOZGALOM ÉS A KÖZGYŰJTEMÉNYEK

A helyismereti kutatás és a levéltár (<i>Blazovich László</i>).....	6
Múzeumok és honismeret (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	9
Helytörténeti pályázatok a múzeumban (<i>Halminé Bartó Anna</i>)	14
Gondolatok a könyvtárak helyismereti tevékenységéről (<i>Bényei Miklós</i>).....	17

ÉVFORDULÓK

Pápai Páriz Ferenc, a sokoldalú magyar tudós (<i>Róbert Péter</i>).....	22
Száznegyven éves az Erdélyi Magyar Múzeum (<i>Dr. Sebestyén Kálmán</i>)	24
Indulás a frontra, 1944. (<i>Gueth Gyula</i>)	29

HAGYOMÁNY

Dévaványa 250 éves címere (<i>Hajdú József</i>)	33
Benedek Elek emlékezete (<i>Sylvester Lajos</i>)	37
Herepei János, az erdélyi temetők krónikása (<i>Sas Péter</i>)	41

TERMÉS

„Édes fája keresztnek, erős záloga kegyelemnek” Az Alsó-Ipoly mente egyházashelyei a középkorban (<i>Koczó József</i>)	46
Megyei közigazgatási zárványterületek 1526 előtt (<i>Dr. Benedek Gyula</i>).....	54
Sepsiszentgyörgy megsemmisült műemléképületei Varga Nándor Lajos grafikáin (<i>Czompó Csaba</i>).....	58

A HONISMERET FORRÁSAI

Statisztika és helytörténetírás (<i>Dr. Kápolnai Iván</i>)	62
--	----

KRÓNIKA

<i>A XXVII. Honismereti Akadémia szekcióüléseinek állásfoglalásai és javaslatai</i>	
A múzeumok és a honismeret szekció (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	70
A levéltár és a honismeret szekció (<i>Ravasz Éva</i>)	70
A könyvtárak és a honismeret szekció (<i>Kiss Gábor</i>)	71
A közművelődési intézmények és a honismeret szekció (<i>Horváth György és Jagasics Béla</i>).....	72
A műemlékek és a honismeret szekció (<i>Filep Antal</i>)	73
Diák honismereti körösök Tapolcán (<i>Mirk László-Kovács Szidónia</i>)	74
Néprajzi szeminárium Lendván (<i>Dánielisz Endre</i>).....	76
Dunántúli honismereti találkozó (<i>Sipos Csaba</i>)	77

Anyanyelvi tábor, 1999 (<i>Kovács Szidónia</i>).....	78
Őrjárat a déli végeken. A pápai Jókai Körrel Szlovéniában és Horvátországban (<i>Huszár János</i>).....	79
Élő múzeum a Külső-Drávaszögben (<i>Dr. Simor Ferencné Bokody Éva</i>).....	81
Haszmann Pál Néprajzi Múzeum Háromszéken (<i>Sylvester Lajos</i>).....	86

KÖNYVESPOLC

Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért (<i>Mezey László Miklós</i>).....	88
Vofkori László: Székelyföld útikönyve (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	89
Erdélyi műemlékek (<i>Tőfalvi Zselyke-Dénes Attila</i>).....	90
Esztergom vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1638-1702. (<i>Dr. Horváth Géza</i>).....	92
Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában (<i>Mizser Lajos</i>).....	93
Novák László: Egy nagykorúsi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra (<i>Dankó Imre</i>).....	94
Sas Péter: Akolozsvári Szent Mihály templom (<i>Gábor Dénes</i>).....	95
Szilágyi Mihály: A grábóci szerb ortodox kolostor története (<i>Szöts Zoltán</i>).....	95
Csath Béla-Dr. Deák András-Fejér László-Kaján Imre: Magyar vízügytörténet (<i>Bencze Géza</i>).....	97
A „téglától” a múzeumig (<i>Lanczendorfer Zsuzsanna</i>).....	99
Gecsei Edit: Üzen a múlt (<i>Dr. Timaffy László</i>).....	100
Busa László: Az eleki gimnázium története 1963-1980. (<i>Rapajkó Tibor</i>).....	101
Lanczendorfer Zsuzsanna-Balázs Livia: Ósdi állatosdi (<i>Dr. Timaffy László</i>).....	102
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA.....	103

*Minden kedves Olvasónknak
békés, áldott Karácsonyt,
és boldog Újesztendőt kíván*

a Szerkesztő Bizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

A néprajzi látásmód az ezredfordulón*

Johann Gottfried Herder 1784 és 1791 között keletkezett *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról* című könyvében a magyarokról szólva felvetette nyelvük kihalásának lehetőségét: „Most szlávok, németek, románok és más népek közt az ország lakosainak kisebbik részét alkotják, és évszázadok múltán talán a nyelvüket is alig lehet majd megtalálni.” Konrad Köstlin tübingeni, majd bécsi néprajzprofesszor szerint a századfordulón megduplázódnak a válságérzések. Azon a régi századfordulón II. József császár (1780–1790) összbirodalmi érdekeket szolgáló, központosító, németesítő törekvéseitől alighogy megszabadult magyar nemesség, értelmiség számára a herderi jóslat villámcsapásként hatott. Szerencsére nem csupán a komor jóslat, hanem a herderi *népszellem* (Volksgeist) gondolata is megérintette őket. A magyar nyelv megszűnésére vonatkozó jóslatra nemzeti irodalmunk kiemelkedő egyéniségei (Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Ady Endre, Illyés Gyula) reagáltak, ki félve tőle, ki elkerülhetőségében bizakodva. Utóbbiak a Herder által megfogalmazott népszellem gondolatára építettek, azokra a hatóerőkre, amelyek a nyelvben, a népdalokban, balladákban, mondákban, népszokásokban, jogszokásokban gyökereznek. A népszellem megnyilvánulási formái nem csupán népi, nemzeti sajátosságokat, hanem mindenekelőtt saját értékeket is igazoltak, amelyeknek ápolására, erősítésére, bemutatására alakult meg Pesten a Magyar Tudományos Akadémia (1825), épült fel a Nemzeti Színház és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A magyar néprajztudomány is ezen értékek összegyűjtésének, megőrzésének és bemutatásának szándékával született meg nemzeti megújulásunk korában, a reformkorban (1825–1848). Az első jelentős magyar népköltési gyűjtemény Magyarországon (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. I–III.) 1846-tól 1848-ig, Erdélyben (Krizsa János: *Vadrózsák*) 1863-ban jelent meg. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya 1872-ben, a Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult, társasági folyóiratunk, az *Ethnographia* 1890 óta jelenik meg. Századunkban a magyar néprajztudomány intézményrendszere egyetemi tanszékekkel, akadémiai kutatóintézettel bővült, személyi állománya megerősödött, feladatköre a *Magyar Néprajzi Lexikon*, a *Magyar Néprajzi Atlasz* és a *Magyar Néprajz* kézikönyv anyagának összegyűjtésével, megírásával, kiadásával jelentősen bővült.

Különösen nagy társadalmi érdeklődés mutatkozott a magyar néprajztudomány eredményei iránt az 1970-es, 1980-as évek *néprajzi forradalma* idején. A néprajzi forradalom – a magyar néprajzkutatók, tárgyalkotó népművészek, népzeneészek, néptáncosok, népdalénekesek, néprajzi fotósok, filmesek társadalmi mozgalma – az 1970-es években már nagykorúnak tűnő társadalmunkat arra figyelmeztette, hogy népi műveltségünk európai mércével mérve is jelentős értékeket hordoz.

A magyar néprajz, mint nemzeti és európai tudomány, ezzel a küldetésudattal ért el olyan eredményeket, hogy az 1980-as években már együtt emlegették a német nyelvterület és a skandináv országok igen fejlett néprajztudományával. Alapos terepmunka, múzeumi, levéltári és szakirodalmi kutatások eredményeként megszületett magyar és idegen nyelvű könyvek, tanulmányok sora hívta fel a figyelmet néprajztudományunk teljesítményeire. Évről-évre gyarapodó múzeumi gyűjteményeink anyagából itthon és külföldön (Ausztriában, Németországban, Finnországban, Észtországban, Japánban) rendezett kiállítások, s a hozzájuk kapcsolódó katalógusok tanuskodnak néprajzi muzeológiánk fejlettségéről. Az egyéni és a csoportos gyűjtőutak, a néprajzi gyűjtőpályázatok, valamint a honismereti táborok eredményeként évente sok ezer oldallal gyarapodtak néprajzi adattáraink. Múzeumaink, egyetemeink, kutatóintézeteink gyakran rendeztek hazai és nemzetközi konferenciákat, s az elhangzott előadásokat kötetekben jelentették meg. Mindehhez igen színvonalas tárgyalkotó népművészeti, népzenei és táncmozgalom, néprajzi könyvkiadás, néprajzi film- és hangfelvételgyártás kapcsolódott.

* Részletek a székesfehérvári Kodolányi János Főiskolán 1999. szeptember 28-án elhangzott egyetemi tanári székfoglaló előadásból.

Bizonyos kérdéseket, például az egy és oszthatatlan magyar nemzet létezésének hangsúlyozását, ezzel együtt az 1920-ban meghúzott határainkon túl, a szomszéd országokban élő magyarok ügyét egyedül a néprajztudomány tartotta folyamatosan a felszínen. Három nagy vállalkozásunk: az ötkötetes Magyar Néprajzi Lexikon, a kilenc mappába rendezett Magyar Néprajzi Atlasz és a nyolckötetes Magyar Néprajz kézikönyv az egész magyar nyelvterület népi műveltségét mutatta be. Bizonyosága ez annak, hogy néprajztudományunk művelői nem vesztették el szakmai identitástudatukat, az egész magyar nyelvterület népi kultúrájában, s a szomszédos európai népektel való sok évszázados kulturális kapcsolatokban, kölcsönhatásokban gondolkodtak, ma is ezt teszik.

Munkánk nehézségét, az eredményekhez vezető út akadályait néhány egyszerű számadat, tény is bizonyítja. 1920 óta minden harmadik magyar Magyarország határain kívül, a szomszédos országokhoz került szülőföldjén, Nyugat-Európában, vagy a tengerentúlon él. A magyar nép így egy olyan mozaiknemzet keretei között létezik, amelynek tagjai Magyarországon kívül a szomszédos Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában élnek. A mozaiknemzet azt jelenti, hogy a mozaik minden darabja önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes. A teljesség igénye nyolc különböző társadalmi-gazdasági-politikai berendezkedésű, más-más nyelvű és kultúrájú, a legtöbb esetben a saját nemzetállamiságának kiépítésére törekvő ország területén élő magyarság számára mindmáig illúzió maradt. Ráadásul Magyarországnak, a magyar államnak a második világháború végétől 1990-ig nem volt, nem lehetett nemzetstratégiája. Az összmagyarság érdekeit szolgáló nemzetstratégia kidolgozása helyett hosszú időn keresztül egyfajta hamis kisebbségi érzés kialakítása folyt, mely szerint a magyar kis nép, kis nyelv, gazdasági-társadalmi-kulturális szempontból a magyar nemzet elmaradott, történelme során örök vesztes, társtalan, sőt bűnös. Ezzel a hamis kisebbségi érzéssel átítatott magyar nemzetet szinte természetes volt az örökös bűnhődés állapotában tartani. A kicsinységünket hangoztatók felé Csoóri Sándor 1996-ban így érvelt: „Kis nép? Igen, azzá váltunk. De a kis nép fogalma elsősorban mennyiségi fogalom. Hiányzik belőle a minőség dimenziója. Meg kell nézni a tudomány világát, a zenét, a sportét, s láthatjuk, hogy még rossz korszakainkban is ott vagyunk a nagy népek között! A középkori Magyarország épp annyi szentet adott az egyetemes keresztény világnak, ahány Nobel-díjast a huszadik század emberiségének – kiválva ezzel közvetlen és távolabbi szomszédaink közül”.

A magyart mintegy tizenötmillió ember beszéli, s ezzel a beszélők száma szerint a középmezőnyben foglal helyet a nyelvek sorában. Az ural-áltáji nyelvcsalád finnugor ágában a legnagyobb számú beszélővel, s a legkorábbi írott nyelvemlékekkel (Tihanyi alapítólevél 1055, Halotti beszéd, Ómagyar Mária siralom) rendelkezik. A középkortól egészen az első világháború végéig a magyar nyelv jelentős hatást gyakorolt a szomszéd népek nyelvére. *Schubert Gabriella*: Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen (Magyar hatások a közélet szókincsére a szomszéd nyelvekben) című, figyelemreméltó könyvének tanúsága szerint a magyar nyelvi hatások a társadalmi élet, a közigazgatás, ipar, kereskedelem területén voltak a legerősebbek. Ugyanakkor a magyar nyelvet is erős török, szláv, német hatás érte.

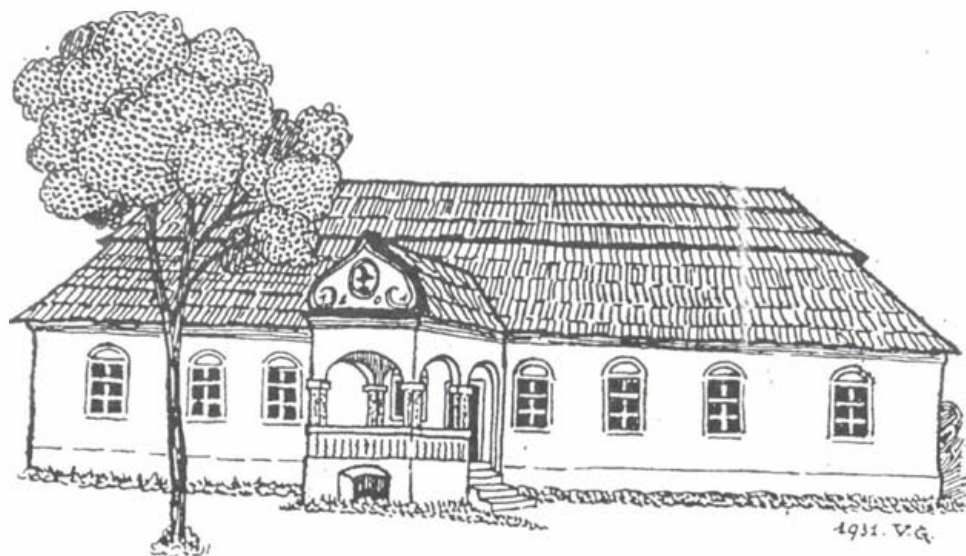
Az 1980-as évek végétől sikerült elmélyíteni a magyar mozaiknemzet részei között a néprajzi együttműködést. A Magyar Néprajzi Társaság 1989 óta minden évben megrendezi az egyhetes néprajzi szemináriumot, amelyen a szomszédos országok magyar néprajzkutatói is részt vesznek. 1989-ben Szlovákiában, 1990-ben Erdélyben és a szerbiai Vajdaságban önálló magyar néprajzi társaság alakult, így a néprajzi szemináriumot 1995-ben Szlovákiában, 1996-ban Erdélyben, 1997-ben a Vajdaságban, 1999-ben Szlovéniában rendeztük, az ottani magyar néprajzi társaságok aktív közreműködésével. A határainkon túli magyar néprajzi kutatások eredményeinek publikálására a Györffy István Néprajzi Egyesület 1992-ben indította meg a *Néprajzi Látóhatár* című folyóiratot. Az Ethnographiában is rendszeresen megjelennek a szlovákiai és erdélyi magyar néprajzkutatók tanulmányai. Ugyanakkor a szlovákiai, erdélyi, vajdasági magyar néprajzi társaságok rendszeres vándorgyűléseikkel, évkönyveikkel, kiadványorozataikkal 1990 óta nagymértékben hozzájárulnak az összmagyar néprajzi kutatások erősítéséhez, eddig ismeretlen magyar területek néprajzi anyagának feltárásához és bemutatásához. Erdélyben a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1990-ben a magyar néprajz szakos képzés is elkezdődött. Az oktatásba magyarországi vendégtanárok is bekapcsolódtak.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakán is több szlovákiai, erdélyi, vajdasági, sőt egy moldvai magyar néprajzkutató is végzett, 1990 után már magyar állami ösztöndíj segítségével.

Az eddig elmondottakból talán kiderült, hogy a herderi népszellem értékeinek feltárásában a magyar néprajztudomány mindvégig eredményesen, sőt jelenkorunkhoz közeledve egyre hatékonyabban működött közre. Kutatásunk fő tárgya, a magyar nép viszont demográfiai válsággal sújtottan, ismét a komor herderi jóslat árnyékában lép át a harmadik évezred küszöbére. Magyarország tízmilliós lakossága 1993 óta évente több mint harmincezerrel fogy a halálozások magas, a születések alacsony száma miatt. A népességszám változatlan szinten maradásához, az egyszerű reprodukcióhoz egy nőre 2,1 születésnek kellene jutnia élete folyamán. Magyarországon ez a teljes termékenységi arányszám már csak 1,5 körül alakul. Ha a termékenység nem emelkedik fel az egyszerű reprodukció szintjére, akkor a magyar népesség elfogyása szükségszerű. A kialakult helyzet komolyságát jellemzi, hogy azzal a magyar nép jövője iránt felelősséget érző testületek is foglalkoztak, ajánlásokat tettek, megoldási javaslatokat dolgoztak ki. A Magyar Katolikus Püspöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevele szerint: „A demográfiai helyzet romlása valóban nemzeti létünk katasztrófájával fenyeget”. A Magyarok Világszövetsége által összehívott Magyarok IV. Világkongresszusán Andorka Rudolf így összegezte demográfiai helyzetünket: „Népesedésünk csődhelyzetben van, aminek okairól, következményeiről a közvélemény igen keveset tud, s ez jelenti ma a legsúlyosabb közösségi gondot”. A Professzorok Batthyány Körének 1997-ben közzétett nyilatkozata a felelős családpolitika szükségességére hívta fel a figyelmet: „A lelkiileg és fizikailag egészségesebb Magyarország alapja a gyermeket örömmel és méltó körülmények között felnevelni képes család. Mindent meg kell tenni a katasztrófális demográfiai helyzet javítására”.

A magyar népesedési dráma nem csupán az elhúzódó gazdasági-politikai-erkölcsi válság, hanem a társadalom modernizációjával tévesen összekapcsolt önzés, túlzott kényelemszeretet és családelленesség számlájára is írható. Ha mindez nem fordul jóra, akkor a herderi jóslat beteljesül. Ráadásul a magyar nép, annak nyelve és kultúrája nem a szlávok, németek és románok tengerében merül el, hanem a magyarság saját nemzeti államában pusztítja ki önmagát. Szomorú helyzetünk kialakulásáért semmi esetre sem nagy néprajzkutató elődünk, Johann Gottfried von Herder a felelős.

Lukács László

Vámszer Géza rajza

A HONISMERETI MOZGALOM ÉS A KÖZGYŰJTEMÉNYEK

*A rovatban közölt írások a XXVII. Honismereti Akadémián
elhangozott előadások szerkesztett szövegei*

A helyismereti kutatás és a levéltár kapcsolata

A magyar levéltárak története a középkorban indul a királyi kápolna mellett kialakult kincstárban, amelynek levéltári része tovább fejlődött archívummá az udvari hivatalok szaporodásával. Később létrejöttek a vidéki levéltárak is: előbb a káptalanok, mint hiteles helyek mellett, majd a városok és a megyék is létrehozták levéltáraikat, ahol a conservatorok kezelték az iratokat. Ezek a levéltárak azonban nem a maiak módjára működtek. A jogbiztosító iratokat őrizték és védtek, ugyanis ha egy adomány- vagy osztálylevél elveszett, az a birtok elvesztésével járt, mivel az illető nem másféleképpen tudta igazolni birtoklásának jogi alapjait. Az említett ok, a jogbiztosítás igénye hozta létre a levéltárakat, amelyeknek mára több funkciójuk lett.

A romantika korának szellemisége és érzelemvilága a múlt felé fordította a korabeli értelmiség figyelmét. Nemcsak nagyszerű regények születtek ebben az időben – mások mellett gondoljunk Walter Scott, Victor Hugó, valamint báró Jósika Samu és Jókai Mór munkásságára –, hanem a múlt történetét kutatva a história iránt érdeklődők is felfedezték a levéltárat, ahol fontos iratok találtak, amelyeket böngészve áradt feljűk az elmúlt idők eseményeinek sora és hangulata. Ezzel kezdődött az újkori történetírás a múlt század első felében. Eme, a levéltárakkal szemben kialakított igény a későbbiek során egyre nagyobb méretű lett. Az addig elzárt intézményeknek kaput kellett nyitniuk a társadalom felől érkező elvárások kielégítésére és kiszolgálására. A levéltárosok szemléletének változása együtt járt a fenti igények megjelenésével. Megfogalmazták, hogy az őrzött dokumentumoknak jogbiztosító értékük mellett igazgatási és történeti értékük van, amelyek közül az utóbbi a legfontosabb, és azokat az iratokat, amelyek e kategóriába kerülnek, selejtezni tilos. A kategória meghatározása nem könnyű, állandó viták kísérik körét és kereteit.

Mielőtt rátérnénk a levéltárat ma használók, így a honismeretet művelő megszállottak levéltárban forgolódása lehetőségeinek bemutatására, nézzük meg, hol, milyen levéltárakban lehet ma adatokhoz jutni. A polgári társadalom kialakulásával egyidőben létrehozták azt az intézményrendszert, amely szükségesnek bizonyult az állam működéséhez. Így született meg az Országos Levéltár 1875-ben, és nemcsak a törvényhatóságok: a megyék és a törvényhatósági jogú városok, hanem a rendezett tanácsúak, és a községek is tartottak fenn levéltárat, továbbá levéltárakat létesíthettek magánszemélyek, szervezetek és testületek is.

Az orientális szocializmus beköszöntével – a múltat végképp eltörölni jegyében – a végletekig centralizálták a levéltári hálózatot is. A Levéltárak Országos Központja alá tartozott az Országos Levéltár, amelyet később kettéválasztottak, és létrehozták a szintén odatartozó megyei levéltárakat, amelyek az összes, a megyék területén keletkezett iratokat őrizték. Az egyházi levéltárakat szigorúan ellenőrizték és csak külön engedéllyel voltak kutathatók. Létrehozták a Párttörténeti Intézet Archivumát, valamint megyéenként a pártlevéltárakat, amelyekbe legalább ilyen nehéz volt bejutni az egyszerű kutatónak. A helyzet később annyiban oldódott, hogy fióklevéltárak nyitását engedélyezték – amelyek jobbára városi levéltárként működtek – a megyei levéltárakon belül, a megyei levéltárakat pedig az illetékes tanácsok joghatósága alá

rendelték. Ezzel oldódott a nagymértékű centralizáció. 1990 után helyreállították az Országos Levéltár egységét, számos helyen a megyei levéltárakból városi levéltárak váltak ki. Az 1995. évi 66. tv., a levéltári törvény a fentiek mellett a közlevéltárak közé sorolta még az állami szaklevéltárakat (pl. Hadtörténelmi, KSH, egyetemi levéltárak) és az Akadémiai Levéltárat. A nyilvános magánlevéltárak közé tagolták a társadalmi szervezetek és a pártok levéltárai mellett az egyházi levéltárakat. Ilyen módon ma nyolcvannál több levéltár működik az országban. Minden levéltár a saját illetékességi körében és területén gyűjti és tárolja az iratokat.

A továbbiakban arra keresünk választ, milyen módon, milyen kialakult formák között léphetnek a helytörténet-kutatók kapcsolatba a levéltárakkal, és miben támaszkodhatnak a levéltárak ezekre a kutatókra, azaz hogyan áll a helytörténeti kutatás a levéltárakban. Míután létrejöttek a modern idők levéltárai, a szakmai tevékenység (iratképzők ellenőrzése, iratbegyűjtés, rendezés, selejtezés, segédletek készítése) mellett az idők folyamán – a szakzsargon elnevezésével élve – kialakultak a közművelődési és kutatási tevékenység formái. Állandó és egy-egy ünnepi alkalomra rendezett kiállítást minden levéltár készített már. Még többször fordult elő, hogy levéltárak más intézményekkel együtt mutatták be anyagukat. A közös kiállítások még jobban vonzzák a látogatókat, mert az iratok mellett bemutatott tárgyak attraktívvá teszik a csak dokumentumokat bemutató kiállításokkal szemben. A honismereti mozgalomban résztvevő kollégák ne csak látogassák ezeket a kiállításokat, hanem tervezzenek közös kiállításokat a levéltárakkal intézményeik, iskoláik számára, és azokat a munkahelyükön népszerűsítsék.

A levéltári dokumentumok közreadásának másik formája a napi- és hetilapokban való megjelentetés, amelyet annak a szituációnak a leírása kísér, amelyben az illető forrás keletkezett. Az efféle közlések iránt nagy az olvasói érdeklődés, ugyanis a távolabbi és közelebbi múlt egy-egy darabját jelenítik meg mindenki számára érthető, kézzelfogható formában. Ne csak olvassák ezeket, hanem próbáljanak írni, közzétenni hasonlókat. A levéltárak az önök rendelkezésére állnak, pusztán az a nem is kis kérdés, mennyire hajlandó ezeket a piac-orientált sajtó nyilvánosságra hozni. Ám ott vannak helyettük a már nagyon sok helyen életre kelt heti vagy havilapok, amelyek a globalizálódó világban, nagyon helyesen a lokalitást képviselik, amely a megtartó és kötőerők közül az egyik legfontosabb. Különösen ma, amikor egyre ritkábbak azok a pillanatok, amikor a családokban időt szakítanak a magántörténelemre, a családtörténetre. Szívfájdalommal nézem azokat a holland és német levéltárakat, ahol család-kutatók százaik keresik múltjukat az anyakönyvek mikrofilm tekerceit pörgetve, és nemcsak a nemességüket, hanem általában a múltjukat próbálják megtalálni búvárkodásukkal.

Az említett dokumentum-közlésekből és a megyei történeti olvasókönyvekből fejlődtek ki azok a helyismereti olvasókönyvek, amelyeknek számos szép példányát vehettük kezünkbe. Az igazán jól sikerültek azok, amelyeket aktív és írni kész helyismerők, levéltárosok vagy más szakemberek készítettek. A legjobbak nemcsak a dokumentumot és a szituáció leírását, valamint a forrás lelőhelyét és az esetlegesen hozzákapcsolódó szakirodalom listáját tartalmazzák, hanem a forrásra vonatkozó kérdéseket is, amelyeket csak szaktanárok állíthatnak össze hitelesen. Ezekkel mankót nyújtanak azoknak a kollégáknak, akik bár történelemtanárnak mondják magukat, de a helyet, ahol élnek, nem ismerik. Nem történelemtanárok ők, csak történelem szakon végeztek. Mert a családtól, a lakóhelyüktől kiindulva kell kitekintenünk a nagyvilág felé, és akik az alapot sem ismerik, ugyan mire építenek? Az említett könyveket tehát nemcsak tanítanunk kell, hanem közreműködhetünk összeállításukban. Ha már van ilyen, az általunk a levéltárban talált, szívünkhöz közelálló forrásokkal és azok elemzésével ki is egészíthetjük azt saját örömünkre.

Az írásos formák mellett a levéltárosok a kutatáson alapuló ismeretterjesztés szóbeli formáit is művelik. Az ismeretterjesztő előadásoknak, levéltári estéknek nagy hagyománya van. Számos formában és variációban végzik az ország nagyobb részén. Évfordulókhoz, időszerű kérdésekhez, megemlékezésekhez kötődnek, országos jelentőségű és helyi eseményekről egyaránt szólnak. Sajátos formájuk a *levéltári óra*, amelyet levéltárosok általános- és középiskolás diákok számára tartanak. Ha kéri, nemcsak történeti, helytörténeti, hanem a segédtudományokkal összefüggő, vagy ilyen témájú előadások tartására ugyancsak nyílik lehetőség. Előfordul iskolai történelemszakkörök patronálása is. A levéltári órák megtartásához eddig nem egy módszertani útmutató készült. Somogy megye levéltára például iskolai füzet-sorozatot

adott ki e témakörből. E műfajt nem csak mi műveljük, tőlünk nyugatra ugyancsak fontosnak tartják a levéltár és az iskola kapcsolatát, amely sohasem intézményes, létrejötté és megvalósulásának minősége odafigyelő és azt fontosnak tartó tanárokon és levéltárosokon múlik. Sajnos, környezetemben úgy veszem észre, a kényelem lassan elorsvasztja a szép kezdeményezést.

Az ilyen jellegű helyismereti órákra, ha van idejük, a szaktanárok is felkészülhetnek a levéltári anyag alapján. A levéltárosok rendelkezésükre bocsátják azokat.

A levéltárakban folytatott helyismereti kutatás klasszikusnak mondható műfaja az iratok egy bizonyos témában való átnézése, és a bennük rejtőzködő adatok kigyűjtése után helytörténeti témájú tanulmányok készítése. A kutatás módszereit el kell sajátítani, bonyolult folyamat, nem is lehet róla egy előadás keretében szólni, a gyakorlatban kell megtanulni. Ha egy témát nagyon szeretünk, meg kell győződnünk arról, hogy van-e hozzá egyáltalán anyag. Ha nincs, talán lehetőségünk van beszerezni hasonlót, más levéltárakból. Létezik, de akadozik a levéltárközi kölcsönzés. Az Országos Levéltár már egyáltalán nem kölcsönöz iratokat, a helyben kutatás viszont az utazás miatt igen költséges. Azért is fájdalmas dolgok ezek, mert a vidék lassan kiszorul a központi anyag kutatásából, hiába tartalmaz oly sok helyi vonatkozást.

A legtöbb területi levéltár évente levéltári napokat tart, ahol mód nyílik a honismerők számára is új kutatási eredményeik bemutatására előadások formájában. A helytörténet ezen ünnepeit a levéltárak más-más formában valósítják meg. Megrendezésükre irányelveket nem célszerű megfogalmazni. Számunkra a Csongrád Megyei Levéltárban a legkedvesebbek a falunapok, amikor az előadásokra összesereglenek a helyiek, és hozzászólásaikkal megleghangulatú délelőttök telnek el. A program helyi jelesség sírjának, vagy eseményhez kapcsolódó emlékmű megkoszorúzásával és megemlékezéssel fejeződik be. Általában kérik, minél hamarabb kerítsünk alkalmat újabb programra. Szívesen teszünk eleget a kéréseknek, ugyanis ma mint ha megfélekedtek volna a kisebb településeken élő emberek szellemi gondozásáról, pedig a munkától hajszolt és a kínzó napi gondoktól szenvedő embereknek igényük van arra, hogy időnként felemeljék a fejüket, szétnézzenek nemcsak a nagyvilágban, hanem saját és lakóhelyük múltjában is.

A helyismerők egy része kutató, és a kutatók egy része helyismerő. Dolgozataikat többen a levéltárak gondozásában megjelenő tanulmánykötetekben adják közre. E jobbra az 1960-as években indult sorozatok rangot vívtak ki maguknak, már a helytörténet kincsesbányái lettek. Első példányaik már ritkaságszámba mennek, még mindig keresik őket. A gondosan elkészített forrásközlések élete száz évnél is több, de a jó tanulmányok ugyancsak megérik ezt a matuzsálemi kort. Ne mondjunk le a kutatásról, a levéltárak pedig mindig megtalálták és megtalálják a módját a dolgozatok közreadásának.

A levéltárakban a legtöbben a XIX. századot kutatják, de jelentős a száma a századunk közepéig terjedő időszak bűvárainak is. A korábbi időszakokkal és a hozzánk időben legközelebb álló korokkal foglalkozók száma egyaránt csekély. Az előbbit magyarázza a nagy tudományos műveltség meglétének a szükségessége, az utóbbit talán a félelem, az óvatosság érzése, és az utat kijelölő alpművek hiánya okozza. Elmondhatjuk: ma kevésbé ismerjük közelmúltunk történetét, mint a korábbi századokét. Kérem, fogjanak hozzá a munkához, tüntessék el a korszak fehér foltjait a történelmi ismereteinkből, sok érdekességet találnak az iratokban, központi eligazítás pedig ez ügyben nem lesz. Az első eredmények: a II. világháború hőseinek és az áldozatok listáinak elkészítése és kiadása, valamint az 1956-os forradalom eseményeinek feltárása mellett semmit sem tudunk a tíz éve kezdődött nagy átalakulásról, a gazdaság ágazatairól és másokról. Ma lassan elszökünk az aprólékos, hangszerzorgalmú adatgyűjtéstől, pedig csak a jól dokumentált munka időtálló. Vágjanak bele hát, nem kell hozzá más, mint jószerezence és jó tudósi, kutatói resolutio.

Blazovich László

Múzeumok és honismeret

Európa mindmáig legtekintélyesebb néprajzi múzeuma, a stockholmi Nordiska museet muzeológus munkatársai még az 1960-as években is arról panaszkodtak, hogy idejük nagyobb részét az érdeklődő közönséggel való kapcsolattartás, levelezés, tanácsadás foglalja le a tudományos kutatómunka rovására, mert a múzeum elsődleges feladata a *népnevelés*, amit az intézmény megalapítója, Arthur Hazelius a múzeum szabályzatában lefektetett – az 1970-es évek végén. Ez többek között azt jelentette, hogy a múzeumhoz befutó minden levelet nagy gondnal kellett megválaszolni, és a legkülönbözőbb kéréseket a lehetőségekhez mérten teljesíteni. Ez a feladatkör mindenki számára kötelező volt.¹ Tehát a múzeumi közönségkapcsolat, múzeumpedagógia stb. aligha tekinthető új találmánynak. De nem is kell ilyen messzire mennünk, mert ha a szegedi Móra Ferenc Múzeum Tisza-parti épületének, a Kultúrpalotának – amibe 1897-ben költözött a múzeumi gyűjtemény – homlokzatára tekintünk, „A KÖZMŰVELŐDÉSNEK” feliratot olvashatjuk. És hogy ez nem csupán szlogen volt, egyértelműen tanúsítja ettől az időtől egymást követő igazgatók: Raizner János, Móra Ferenc, Tömörkény István tevékenysége. Hasonló példaként a hazai múzeumok egész sorát lehetne említeni.

*

„A honismereti mozgalom az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomból fejlődött, teljesedett ki” – állapította meg egyik előadásában Halász Péter.² Miatán a néprajzi gyűjtőmozgalom kezdettől fogva a Néprajzi Múzeumhoz kötődött, kötelességemnek érzem előljáróban megemlékezni az intézmény létrejöttének körülményeiről, a tevékenységét meghatározó nagy elődökről. *Xántus János* 1848/49-es honvédtiszt nevéhez fűződik a Néprajzi Múzeum alapítása, aki a kelet-ázsiai expedícióból (1869-1870) közel 2500 felbecsülhetetlen értékű néprajzi tárggyal tért vissza, és ebből a kollekciónál 1871-ben nagysikerű kiállítást rendezett a Nemzeti Múzeum épületében.³ Azt azonban, hogy az elsőrendűen természettudományos érdeklődésű, kalandos életű utazóból hivatásszerűen is etnográfus muzeológus lett, egyértelműen nagy nemzeti íronknak, *Jókai Mórnak* köszönhetjük, aki még a Kelet-Ázsiából érkezett ládatömeg kicsomagolása idején ellátogatott a Nemzeti Múzeumban, és fantáziáját megígézték a távoli népek különös tárgyai. Azonnal lelkendező cikket írt a Hon című ellenzéki napilapban, amiben többek között a múzeum keretében Néprajzi Osztály felállítását követelte.⁴ Mindezek hatására 1872. március 5-én Xántus Jánost kinevezték az „Ethnographiai Osztály őrévé” (vezető muzeológusává); ezt az időpontot a tudománytörténet a Néprajzi Múzeum születésnapjaként tartja számon.⁵

Még alig száradt meg a tinta Xántus János kinevezési okmányán, az intézményszervezés helyett máris újabb sürgető feladatra hívta fel a figyelmet: a múzeumból mindeddig hiányzó magyarországi néprajzi tárggyűjtemény létrehozására. A Fővárosi Lapok 1872. március 16-i számában megjelent írását a következőképpen kezdi: „hogyan vélném kivihetőnek egy magyar ethnographiai gyűjtemény összegyűjtését és kiállítását az 1873-diki bécsi világkiállításra?” Témakörökre bontott, részletes gyűjtési tervet tárt az olvasó elé, számbavéve a kerámiától a viseletig, lakáskultúráig, hangszerekig a népi műveltség tárgyi világát.⁶ Xántus felismerte a magyar nemzeti kultúra, a népismereti anyag jelentőségét, megismertetésének fontosságát a bécsi világkiállítás közönségével.

Miatán indítványra kellő visszhangra talált és elnyerte a kormányzati támogatást, máris újabb nagyszabású expedícióba fogott, melynek során fél év alatt végigjárta az ország keleti részét, közel kétezer tárgyat gyűjtött össze, amihez Rómer Flóris hasonló anyaggal járult

¹ *Szabó Máttyás*: Az északi néprajz és muzeológia szolgálatában. Magyar Múzeumok 1999/1. szám 24. old.

² *Halász Péter*: A honismereti szakkörök jelentőségéről. Honismeret 1995/4. szám 3. old.

³ Részletesebben ld. erről *Selmezi Kovács Attila*: Százhuszonöt éve nyílt meg az első néprajzi kiállítás. Honismeret 1997/1. szám 11–13. old.

⁴ *Jókai Mór*: Xántus gyűjteménye a múzeumban. A Hon 1870/284. szám 1. old.

⁵ *Sándor István*: Xántus János. Bp., 1970. 318. old.

⁶ *Xántus János*: A magyar népmesei kiállításról. Fővárosi Lapok 1872/62. szám. 266–267. old.

hozzá. Azt is keresztül tudta vinni, hogy a lendületes tempóban összegyűjtött néprajzi anyag még a bécsi világkiállítás előtt a hazai közönség elé kerüljön. Az 1873 január elején megnyílt kiállítás az akkor divatos „Köztelek” (az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Üllői u. 25. alatti) épületében, 6 teremben kapott helyet. Az első sajtótudósítás a következő dicsérettel illette a kiállítást: „Xántus gyűjteménye – kevés kivétellel – mind oly tárgyakból áll, melyeket a nép maga csinál. Épp ezért e czikknek nézése oly üdén hat ránk, mint hallérezékünkre a friss, eredeti, naiv népdalok”.⁷ A kiállítással sikerült elkápráztatni a népi kultúra iránt mind fogékonnyabbá váló fővárosi polgárságot. A világkiállításon való eredményes szereplés után Xántus János a közelgő millenniumra önálló épülettel és számottevő gyűjteménnyel rendelkező múzeumot kívánt megvalósítani. E szándékát jelentős mértékben támogatta az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság. Elképzelése szerint az ország minden vármegyéje összegyűjtené az ott élő lakosságra legjellemzőbb néprajzi tárgyakat, és amint írta: „az összes hazai ethnographia aztán 9-10 ideiglenes pavilonban állítatnék ki, mint kollektív-kiállítás, s így hazánk még most beszerezhető összes ethnographiája az állampénztár legkisebb megterhelése nélkül együtt lenne”.⁸ Majd ez az óriási gyűjtemény a millennium emlékére emelt önálló Néprajzi Múzeumban kaphatna megfelelő elhelyezést, és adhatna teljes képet a hazai népletről, ami „saját népünk oktatására” szolgálhatna. Ennek a nagyszabású koncepciónak a realizálására azonban már nem adatott számára idő, 1894-ben meghalt. Az országos néprajzi kiállítást hivatali utódja, *Jankó János* valósította meg – ugyan jelentős módosítással, a múzeum állandó épülete helyett – a stockholmi Skansen után a világon másodikként létrehozott szabadtéri néprajzi bemutató: a millenniumi „Néprajzi falu” képeiben. *Jankó János* 1894 tavaszától egy évig tartó megfeszített kutató- és gyűjtőmunkával válogatta össze a felhívásnak eleget tevő 23 vármegyében a kiállításra kerülő házakat, berendezésüket, viseleteket, miközben sok ezer néprajzi tárgyat gyűjtött és számos fényképfelvételt készített.⁹ A 24 berendezett lakóházból, jellegzetes portából és középületekből álló szabadtéri kiállítás a városligeti sokféle látványosság között nagy népszerűségnek örvendett. Lebontása után közel tízezer tárggyal gyarapodott a Néprajzi Osztály. A század végén egy Csillag utcai bérházban elhelyezett múzeum egész teremsorból álló kiállításra tárta látogatói elé – ugyan meglehetősen zsúfolva – tematikus rendbe állított anyagát¹⁰ az önismeret szolgálatának jegyében, kifejezésre juttatva, hogy a népi, paraszti kultúra szerves része a nemzeti kultúrának.

Jankó János volt az első tájmonografikus kutatónk, a mai értelemben vett honismereti kutató- és feldolgozó munka pionírja, mégpedig egy olyan fontos néprajzi tájegység feltárásával, amivel a XIX. század vége óta számos szakterület mindmáig fáradszónak foglalkozik: a Komolcsvár környéki településeket felölelő Kalotaszeg népi műveltségének közzéadásával 1892-ben.¹¹ Ennek a korai honismereti, tájmonografikus érdeklődésnek eredményeként látott napvilágot még további két vaskos kötete Torockó és Aranyosszék valamint a Balaton mellék néprajzáról. Ezek a komplex szemléletű feldolgozások szolgálták mintául a később mind szélesebb körben kibontakozó helytörténeti kutatások számára, és szolgálnak ma is nélkülözhetetlen forrásmunkaként a honismereti tevékenységhez.

A fiatalon, 36 éves korában, 1902-ben elhunyt *Jankó János* követhetetlenül sokrétű munkásságából még egy fontos tényezőzt kell megemlíteni: ő fogadta be *Vikár Bélát* a múzeum falai közé, és támogatta a világon elsőként végzett népdal- és népzenei gyűjtését, amit az Edison által nemrég feltalált tölcseres fonográfval valósított meg. Amikor az 1900-as párizsi világkiállítás alkalmából rendezett tudományos konferencián felmerült annak gondolata, hogy a fonográfot netán lehetne helyszíni dalgyűjtésre is alkalmazni, *Jankó János* büszkén jelenthette, hogy „a Néprajzi Osztály Magyarországon ez eszmét már megvalósította s *Vikár Béla* orszá-

⁷ Fővárosi Lapok X. 1873/5. szám (január 8.) 21. old.

⁸ *Xántus János*: A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethnographia 1892. 310. old.

⁹ Ezt a munkát jól érzékelteti a száz év után megjelentetett dokumentumgyűjtemény – *Jankó János*: A millenniumi falu. Sereis historica ethnographiae. I. Néprajzi Múzeum, Bp., 1989.

¹⁰ Részletes ismertetését adja ennek *Szenkeő Endre*: Néprajzi Múzeum a Csillag utcában (1893–1906). Magyar Múzeumok 1997/3. szám 21–22. old.

¹¹ *Jankó János*: Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892. Reprint kiadását *Hála József* tudománytörténeti kiegészítésével a Néprajzi Múzeum 1993-ban adta közre.

gos gyűjtéséből máris mintegy félezer hengeren másfélezer dal van birtokában”.¹² Ennek a maga korában világhírű népzenei kutató- és gyűjtőmunkának méltó folytatását jelentette *Barthók Béla*, *Kodály Zoltán*, majd *Lajtha László* múzeumi tevékenysége a Népzene-tár európai viszonylatban is egyedülállóan gazdag gyűjtemények megteremtésével.

A Néprajzi Múzeum már a XX. század elején fontos központjává lett a folklór-gyűjtés szervezésének. Ebben meghatározó szerepet *Sebestyén Gyula* vállalt, aki 1905-ben lépett a múzeum kötelékébe, és ösköltészet-, regősének-kutatásaival szerzett hírnevet. Amikor 1907-ben észak-európai (finn, svéd, norvég, német) kezdeményezésre létrejött a *Folklore Fellows*, a folklórkutatók nemzetközi szövetsége, és társadalmi méretű adatgyűjtéseket hirdetett meg, Sebestyén Gyula maga is fontosnak tartotta a csatlakozást. 1911-ben megalakította a szövetség magyar osztályát, elsőrendűen a magyar néphagyománykincs felgyűjtésének szándékával. Egymás után jöttek létre a vidéki gyűjtőszövetségek, készültek az útmutatók, kérdőívek. Pedagógusok, papok, érdeklődő polgárok sokasára küldte a gyűjtött folklórranyagot a múzeumba. A felendő eredményes, társadalmi méretű tevékenységet, amit joggal tekinthetünk az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom előzményének, az első világháború derékbatörte. 1920-ban Sebestyén Gyulát is menesztették a múzeumból, aki balatonszepezdi magányában az addig összegyűlt anyag közreadását tervezte 57 kötetben.¹³ Ez sajnálatos módon egyáltalán nem valósulhatott meg. (1952-ben *Ortutay Gyula* közreműködésével a teherautónyi kéziratot a Néprajzi Múzeumba visszamenekítették.)

A századfordulón, a XX. század első éveiben vett nagyobb lendületet a vidéki múzeumok szerveződése, illetve a már működő múzeumokban a néprajzi gyűjtemények létrehozása, a néphagyomány iránti szakmai érdeklődés kibővülése, muzeológiai archiválásának megindulása. Mindez az egészséges lokálpatriotizmuson túl köszönhető azoknak az évente rendszeresen tartott szakmai továbbképzéseknek, amit a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelősége az 1890-es évektől érvényesített, aminek keretében a Néprajzi Múzeum vezető tisztviselői is eredményes munkát fejtettek ki. Ezt a célt szolgálta a *Jankó János* által megkezdett, de *Bátly Zsigmond* tollából 1906-ban megjelent néprajzi muzeológiai kézikönyv: az „Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére” című munka, ami mindmáig az egyetlen teljes körű néprajzi tárgykatalógus, tematikai rendszerezés. A század első két évtizedében egyre gyarapodtak figyelmet érdemlő helytörténeti kutatások, jelentek meg tájmonográfiák, számottevően bővültek a helytörténeti vonatkozású (nemcsak néprajzi, hanem történeti) múzeumi gyűjtemények, mint pl. Kaposváron *Gönczi Ferenc*, Szekszárdon *Kovács Aladár*, Keszthelyen *Sági János*, Veszprémben *Laczko Dezső*, Zomboron *Bellosics Bálint*, Kecskeméten *Szabó Kálmán*, Debrecenben *Zoltai Lajos*, Hódmezővásárhelyen *Kiss Lajos* tevékenysége révén, hogy csak jelzőképpen a legfontosabbakat említsük meg.¹⁴

Nemcsak a Néprajzi Múzeum, hanem az egész nemzeti művelődés szempontjából meghatározó jelentőségű volt *Györffy István* szaktudományos és közművelődési tevékenysége. A rendkívül gazdag és sokrétű életműből szempontunkból az Alföld népi műveltségét elsőként feltáró regionális kutatásai, etnikumvizsgálatai, valamint a népi kultúrát a nemzeti művelődés alapjául meghatározó művelődéspolitikai törekvései emelkednek ki. *Györffy István* kezdeményezte a parasztfiatalokat tömörítő népi kollégiumok létrehozását, ő volt elindítója és szervezője az ország különböző vidékeinek komplex megismerésére törekvő táj- és népkutató mozgalomnak. Ez a sokrétű szakmai érdeklődést ötvöző csoportos táj kutatás gyakorlatilag magas színvonalú honismereti kutatómunkát jelentett, és rendkívül változatos, értékes adatgyűjtést hozott felszínre az egyes vidékek népének életkörülményeiről. A második világháború azonban ezt a sajátos gyűjtőmozgalmat is éppen úgy megakasztotta, mint az első a folklórkutatást. A gyűjtött anyagnak csak töredéke vészelte át a pusztulást, és került sok hányattatás után a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába. Nem véletlen, hogy *Györffy István* tanítványai, *Gunda Béla* és *Keszi-Kovács László* dolgozták ki – svéd és finn minta alapján – a múzeum Ethno-

¹² *Jankó János*: A Néprajzi Osztály története. Bp., 1902. 10. old.

¹³ Ismertetését adja *S. Lackovits Emőke*: *Sebestyén Gyula* (1864–1946). In: Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 1. Szerk.: *S. Lackovits Emőke*. Veszprém 1989–1991. 7–13. old.

¹⁴ Széles áttekintést nyújt erről *Szilágyi Miklós*: Szándékok és eredmények a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek megalapozásában (1920 előtt). *Ethnographia* 1990. 1–50. old.

lógiai Adattárának felépítését, gyűjteményegységeinek struktúráját az 1930-as évek végén. Az sem véletlen, hogy éppen az Ethnológiai Adattár lett később a társadalmi gyűjtőtevékenység szervezője, és a feltárt jelentős kéziratok anyag befogadója. Különösen fontos szerep háruult az Adattárra 1948-49-ben, amikor az 1848-as forradalom centenáriuma alkalmából meghirdetett országos méretű hagyomány-gyűjtést irányítani, illetve a beérkező rendkívül gazdag anyagot kezelni, rendszerezni kellett. (Az adatgazdaságról tanúskodik, hogy még a 150. évforduló alkalmából is több kötetnyi, eddig feltáratlan gyűjtés láthatott napvilágot a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában.)

A 48-as gyűjtés eredményessége, de talán még inkább az 1949. augusztus 20-án deklarált új államforma és ezzel járó kollektívizálás, a múlt értékeinek központilag történő felszámolása együttesen készíthette az Ethnológiai Adattárat, személyesen az ott dolgozó szintén Győrffy-tanítványt, *Morvay Pétert*, hogy 1952-ben meghirdesse az első *önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatot*. Ez a szerény – de ma már tudjuk, hogy korszakos jelentőségű – vállalkozás nem várt visszhangot váltott ki, tömegével érkeztek be a pályamunkák. Ettől kezdve minden évben kiírták a pályázatot, amihez hamarosan csatlakozott a Magyar Nyelvtudományi Társaság is *Végh József* közreműködésével, így nyelvjárási gyűjtőtevékenységgel is bővült a mozgalom. Ennek eredményeképpen minden évben 300-400 dolgozat gyarapította az adattár állományát. A vállalkozás népszerűségét jelzi, hogy hamarosan ifjúsági (általános és középiskolai) tagozatot is létre kellett hozni, az iskolák mind nagyobb méretű érdeklődése és aktív részvétele miatt. Az Ethnológiai Adattáron belül megszerveződött a gyűjtőhálózattal foglalkozó szakmai csoport *Morvay Péter* vezetésével; kérdőívek, útmutatók sorozata készült. *Morvay Péternek* köszönhetően példa nélküli szoros kapcsolat alakult ki az önkéntes gyűjtők és az intézmény között, bármikor a legkülönbözőbb kéréssel fordulhattak a „gyűjtésszervezéshez”, mindig meghallgatást nyertek, támogatást, útmutatást kaptak. Sajátosan családi légkör alakult ki az önkéntes gyűjtők táborában, amihez jelentős mértékben hozzájárult a Magyar Néprajzi Társaság keretében működő *Önkéntes Gyűjtő Szakosztály*, ami lehetőséget adott előadások, országos konferenciák révén a rendszeres találkozásokra, egymás munkájának megismerésére. De mindezen túl a szakosztályvezető, *Morvay Péter* karizmatikus személyisége határozta meg a gyűjtőmozgalom aktivitását, valódi közösségi szellemét. A pályázati díjak, különböző elismerések mellett fontosnak tartotta a publikációs nyilvánosságot is, aminek érdekében – nem csekély erőfeszítés árán – megindította a „Népünk hagyományaiból” című kiadványsorozatot, majd az „Adattári értesítő-t”, ezekben a legjobb pályamunkákból közölt részteket. A kiadványokban való szereplés a legnagyobb elismerésnek számított. Sajnálatosan mindegyiknek csak néhány kötete jelenhetett meg.

Noha már jóval korábban megfogalmazódott, és a gyakorlati munkában szinte kezdettől alkalmazott *honismereti útmutató* csak 1967-ben jelent meg.¹⁵ Ebben *Morvay Péter* egyértelműen megjelölte, hogy néprajzi ismeretek nélkül nem lehet helytörténeti munkát végezni. Nagy súlyt fektetett a helyes szemlélet kialakítására, számos gyakorlati tanácsot is nyújtott a honismeret munkásai és az érdeklődők számára, miközben részletesen ismerteti a honismereti szakköri foglalkozások formáit, a gyűjtőfeladatokat, a pályázati értékelés szempontjait, az adattári elhelyezés és a kiadás körülményeit. (Az útmutató mindmáig megőrizte gyakorlati használhatóságát, ezért méltányos és érdemes lenne ismét megjelentetni.)

A honismeret országos méretű valódi mozgalommá az 1960-as évek elején szerveződött, amikor a Hazafias Népfront a Népművelési Intézettel együttműködve felkarolta, biztosítva a valóságos társadalmi szervezet működéséhez szükséges feltételeket. Ez tette lehetővé, hogy 1961-ben megindulhatott a mozgalom központi folyóirata *Honismeret* címmel. Ehhez járult továbbá az a kultúrpolitikai támogatás, ami elsőrendűen a Művelődési Minisztérium részéről volt érzékelhető. *Liptai Ervin*, a minisztérium műzeumi főosztályának vezetője 1963-ban a honismereti mozgalmat támogatásra érdemesnek mondta, és amint írta „A fiatal mozgalom a hazaszeretetre nevelés, a társadalom- és természettudományi ismeretterjesztés fontos eszköze”. Majd rámutatott a mozgalom és a múzeumok kapcsolatának fontosságára: „a honismereti szakkörök mindennek előtt akkor működhetnek eredményesen, ha tevékenységük közvetlenül kapcsolódik valamelyik múzeuméhoz. A múzeumban rendelkezésükre áll az ismereteik kielé-

¹⁵ *Morvay Péter*: Honismeret és néprajz. Honismereti útmutató szakkörvezetők számára 1. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1967.

gítéséhez szükséges tárgyi anyag, itt dolgoznak azok a szakemberek, akik elméleti és gyakorlati tevékenységüket irányítani tudják.”¹⁶ Két évvel később hasonló módon nyilatkozott a múzeumokat felügyelő főhatóság képviselője a Honismeret hasábjain: „alapkövetelmény a múzeumok társadalmi bázisának szélesítése, a honismereti mozgalom és a múzeumok kapcsolatainak olyan jellegű fejlesztése, amely egyrészt kedvező feltételeket nyújt a mozgalom tagjai sokoldalú tevékenysége kibontakoztatásához, másrészt a múzeumok mind aktívabb társadalmi bázisának kialakításához”.¹⁷ A régészeti szakterület folyamatos ellenzései miatt az együttműködést elsősorban a néprajzi, helytörténeti és a legújabbkor-történeti területeken szorgalmazták.

Amíg a központi irányítás a meglévő, pontosabban az 1962-ben megvalósuló megyei múzeumi szervezet kereteibe, vagy legalábbis vonzáskörébe igyekezett integrálni az egyre bővülő és erősödő honismereti tevékenységet, ezzel párhuzamosan egy másik jelentős törekvés, „alulról jövő kezdeményezés” is egyre határozottabban jelentkezett. 1961-ben jelentette meg *Ikvai Nándor* Falumúzeum című programfüzetét, azzal a szándékkal, hogy a néprajzi tárggyűjtés felé orientálja a kismúzeumokat, a helytörténeti kutatókat.¹⁸ Elsősorban az alkalmazott néprajzi muzeológia gyakorlatát ismertető útmutató rendkívül nagy hatást váltott ki, egyik elindítója lett a 60-as évek első felére jellemző múzeualapítási láznak. Szilágyi Miklós értékelése szerint „a mozgalom kiterjedésének közvetlen okát inkább abban kell keresnünk, hogy a honismereti szakköri mozgalom szervezeti keretét biztosított az addig elszigetelt kezdeményezéseknek, igyekezett irányt és perspektívát adni a gyűjtőtevékenységnek”.¹⁹ A természetesen adódó egyetlen járható útnak a *falumúzeumok, helytörténeti gyűjtemények* létrehozása kínálkozott, társadalmi munkával, helyi erőfeszítéssel. Ez azért volt elkerülhetetlen, mert a helytörténeti kutatások során csaknem mindenütt jelentős gyűjtemények (néprajzi tárgyak, eszközök, dokumentumok, kéziratok, fényképek, stb.) halmozódtak fel, amivel kapcsolatos elemi igényként jelentkezett azokat a nyilvánosság elé tárni, bemutatni, ezáltal a helyi identitást erősíteni. Mindennek pedig legkézenfekvőbb módja a település hagyományos építkezését reprezentáló ház megszerzése volt múzeumi kiállítás céljára, vagyis a megyei múzeumi szervezethez kapcsolódás, „bedolgozás” helyett saját múzeum teremtése. Számtalán közösségformáló hatással rendelkeztek ezek a helyi gyűjtemények, aminek pozitívumait, példaadó értékeit manapság is fellelhetjük számos honismereti szakkörünkél. Külön is említést érdemel a jászkí-séri Csete Balázs Honismereti Szakkör rendkívül aktív közösségi tevékenysége, melynek motorja *Győri János* szakkörvezető, a rendszeres szakköri foglalkozások, gyakori közös programok, országos vonatkozású konferenciák, megemlékezések szervezése, továbbá a megyei és országos néprajzi gyűjtőpályázaton való folyamatos és kiemelkedően eredményes részvétele okán. Mindezen sokrétű tevékenység mellett évtizedek óta működtetik a Csete Balázs Helytörténeti Gyűjteményt, mely színvonalas ismeretanyagot nyújt a település hagyományos tárgyi kultúrájáról, néprajzi értékeiről, egykori életmódjáról. A Jászágónál maradván még egy követésre méltó példát szabad legyen megemlíteni, ami országos viszonylatban is egyedülálló: a jászberényi Jász Múzeum már hatodik éve folyamatosan jelenteti meg *Redemptio* címmel „a jász és kun települések honismereti lapját”, amint a folyóirat alcíme jelzi. A múzeum felvállalta a szakmai hatáskörénél jóval tágabb régió honismereti tevékenységének figyelemmel kísérését és szellemi támogatását. Nem is találhatnánk ennél jobb és tartalmasabb jelképet a múzeumok és a honismeret kapcsolatához.

Napjainkra meglehetősen átértékelődött a múzeumok szerepe, anyagi lehetőségeik számottevően beszűkültek, működésüket egyre inkább a „piacorientáltság” határozza meg. Mindezek ellenére nem mondhatnak le a legmegbízhatóbb tömegbázisukról, és ezen keresztül érvényesülő jelentős társadalmi érdeklődésről, amit a honismereti mozgalom jelent.

Selmeczi Kovács Attila

¹⁶ *Liptai Ervin*: A múzeumok és a honismereti mozgalom. Népművelés 1963/3. szám 18. old.

¹⁷ *Verő Gábor*: A múzeumok és a honismereti mozgalom egysége. Honismeret 1965/7. szám 27. old.

¹⁸ *Ikvai Nándor*: Falumúzeum (Néprajzi útmutató helytörténeti gyűjtőknek). Debrecen, 1961.

¹⁹ *Szilágyi Miklós*: A kismúzeumok története és perspektívái. Studia Comitatus I. Szentendre, 1972. 299. old.

Helytörténeti pályázatok a múzeumban

„A hazafit önereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől megóvni egyedül a honismeret képes”
(Fényes Elek)

A honismeretet egészen az 1970-es évekig – számunkra talán szokatlan módon – elsősorban több tudományágra kiterjedő, több szakterületet közösen érintő önálló tudományágnak tekintették. A mai értelemben és formában csak az 1970-es évek elejétől – egészen pontosan az I. Országos Honismereti Konferenciától – vált benne alapfunkcióként hangsúlyozottá a mozgalmi jelleg: az önkéntesség, az öntevékenység, a nevelés-önnevelés kívánalma és vált a haza megszerettetésének, megismertetésének nagy alkotóműhelyévé, amelyben az egyetemes, a nemzeti és a helyi történelem elválaszthatatlan egységet alkot. Feladatának tekintette továbbra is a múlt hagyományainak felfedezését, az együttműködést, a kapcsolatok kiépítését a mozgalomban érdekelt intézményekkel, a tudomány hivatásos szakembereivel. Sajnos kritikaként kell megjegyeznünk, hogy inkább a honismereti mozgalom – és kevésbé a szakma – tartotta feladatának a tudománysegítő tevékenységet, a szakembereket foglalkoztató időszakos kutatási feladatokkal való megismerkedést, a honismereti munkások szemhatárának tágítását, a korszerű kutatási módszerekkel való megismerkedést, melynek a gyűjtő- kutatómunkában igen jó hasznát vehették volna a honismeret szerelmesei.

A születő mozgalom első résztvevői, aktivistái, a szülőföldjüket, lakóhelyüket szerető emberek, illetve ezek fokozatosan közösséggé váló csoportosulásai voltak. Kutató-gyűjtő tevékenységüket kezdetben nem csak a szakma tartotta megbocsátható szenvedélynek, jobb esetben hobbinak. De mint később bebizonyosodott, ez a hobbi egyre többeket kezdett érdekelni és egyre többeket vonzott magához. Újabb és újabb embereket nyert meg az ügy számára, egyben biztatva őket arra, hogy elszigeteltségükből a nyilvánosság elé lépjenek. Az amatőr történetkutatók mind többet tanultak és ismertek meg a szakmából és már nem lehetett őket nem figyelembe venni. A mozgalom működéséhez azonban szervezetszervezésre volt szükség. Így már kezdetektől fogva kereste a honismereti mozgalom – és meg is találta – azokat az intézményi kereteket, amelyekben kifejtette tevékenységét. Ezért látjuk azt, hogy a honismereti munkát – elég sokáig – népművelési tevékenységnek tekintették, s ezért találtak otthonra először a szakkörök, honismereti körök, klubok formájában a művelődési házakban, könyvtárakban, tömegszervezetekben és talán legkésőbb a múzeumokban. Hogy miért nem a szakma, a múzeum segítette a mozgalmat a helytörténet-kutatás fejlesztését? Ennek oka többféleképpen is magyarázható. Egyrészt a szakemberek féltek a hozzá nem értésből, a „hályogkovács” módszerből bekövetkező jóvátehetetlen károktól, másrészt sok energiát kellett volna fektetniük abba, hogy a laikus történetkutató a szakszerűhöz közelítő munkát hozzon létre. Aztán, ha ez már megtörtént, potenciális ellenfélle vált a helytörténet-kutató, következőképpen szakmai féltékenységből nem támogatta. (Elnézést kérek azoktól, akik nem így tettek.) S bár a szakma nehezen ismerte el s fogadta be a honismereti mozgalom helytörténet-kutatóit, mégis azt kell mondanunk, hogy a mozgalom és a múzeum kapcsolatának alakulása már a kezdetektől – ha nem is idilli –, de magától értetődő volt.

Az amatőr helytörténet-kutatónak szakmai segítségre volt szüksége, természetes, hogy a szakemberhez fordult. Az értő ember irányításával a gyűjtőmunka helyes módszereinek elsajátításával a megfelelő szakirodalom megismerésével már bátrabban, önállóbban és szakmailag is helytállóan folytathatta a megkezdett munkát. Jó néhány múzeum széles látókörű, figyelő szakembere felismerte a honismereti munkában rejtőző lehetőségeket, és annak jelentőségét. Egyre több helyen hoztak létre múzeumbaráti köröket, szerveztek az érdeklődő laikusok számára szakköröket, klubokat, táborokat és továbbképzéseket, vonták be az önkénteseket a jelző, feltáró és gyűjtőakciókba. A kapcsolat mindkét fél számára egyre gyümölcsözőbbé vált. Ma már ezeknek a munkaformáknak, együttműködéseknek nagy hagyományuk van, s napjainkban is egyre nő a jelentőségük.

Az érdeklődés irányultsága miatt a kezdeti időkben (az 1950–1960-as évek) a helytörténet-kutatás kizárólag a néprajzi gyűjtőmunkában jelentett hasznót. A helyi adottságtól függően

és indítva először a néprajz tárgyi emlékeit gyűjtötték, kisebb részben fordultak a műemlékek és a történelmi emlékhelyek felé a nem hivatásos, amatőr történetkutatók. Az első gyűjtőket aztán érdekelni kezdte a szép népművészeti tárgyak története, a hétköznapi tárgyak és a tárgykészítés folyamata, az elődök életmódja, sorsa is. Egyre többen törekedtek a tárgyak megszólaltatására, egyre szélesebb körben foglalkoztak a népi kultúra kutatásával, a szellemi néprajz emlékeinek gyűjtésével, a műemlékek, a régi romok és a patinás, ősi történelmi családok múltjának lejegyzésével. Később, az 1960–1970-es évek fordulóján fokozatosan terjedt ki a kutatás a XVIII. és XIX. századra, illetve a közelmúltra is. Ennek oka abban keresendő, hogy a múzeumok már tudatosan kezdtek törekedni arra, hogy a múzeum népművelői között mindig legyenek olyanok, akik a honismereti tevékenységet szervezik és segítik. Ugyanakkor, ebben az időben kezd a klasszikus, hagyományos muzeológiai szakágak mellett teret nyerni az új- és legújabb kori történelmi muzeológia.

A történelmi muzeológia igen fiatal tudomány. A muzeológia arisztokráciája, a régészet után sorrendben következő néprajztudomány is alig 150 évre tekint vissza, a történelmi muzeológia pedig néhány évtizedével éppen csak kinőtte a gyerekpajzát. Csak az 1960-as évek fordulóján vált országosan elfogadottá a muzeológia ezen új ága. Ebben az időben jöttek létre a megyei múzeumi szervezeteken belül az első új- és legújabb kori gyűjtemények, illetve 1957-ben az első országos múzeum: a Legújabb Kori Történelmi Múzeum is. Itt kezdtek dolgozni az első történelmi muzeológusok is. Ezeknek a gyűjteményeknek gyarapodását és magának a történelmi muzeológiának eredményességét nagyban befolyásolta a tömegkapcsolat. Ennek eleve adott kerete lehetett a honismereti mozgalom már meglévő aktívahálózata, illetve lehettek aktivistái a helytörténet-kutatás nem hivatásos megszálottjai.

Ezen ismeretek birtokában nem lesz nehéz belátnunk, hogyan és miért talált egymásra a helytörténészek kívánsága és a múzeumok szükséglete. E kettő teljesítésére mi sem volt kézenfekvőbb, mint a helytörténelmi pályázatok kiírása. A honismereti mozgalomnak a történelemhez, a múzeumi tevékenységhez vonzódnó felnőtt és diák tagjai, szakkörsei eleve biztosították ezeknek a pályázatoknak potenciális bázisát, érdeklődését és egyben sikerét is. Ezek a pályázatokon a pályázó megmérettetett és szakmai irányítást kapott, a muzeológus pedig a bírálaton túl szakmai ismereteket nyújtott és jó mederbe terelte a történelem iránt érdeklődő helytörténet-kutatót.

Az első pályázatot az 1948-, illetve az 1950-es évek fordulóján a Néprajzi Múzeum hirdette meg, így az új- és legújabb kori történelmi pályázatok kiírása egyértelműen a néprajzosok által kitaposott ösvényen indulhatott el. E feladatra vagy kötelességre a Néprajzi Múzeumból illetékességből átküldött pályázatok is felhívták a történelmi múzeumok figyelmét. (A néprajzi pályázatokra ugyanis egyre több nem néprajzi témájú dolgozat érkezett, a szabadon választott téma kategóriájában.)

A szakmai szükségleteken túl meg kell még egy okot említenünk, miért fordultak a múzeumok, illetve a muzeológusok a pályázati rendszer folyamatossá tételéhez és intézményi háttérrel való folytatásához. Ugyanis a történelmi múzeumok pályázataival párhuzamosan a legkülönbözőbb szervezetek és intézmények is meghirdettek történelmi, illetve néprajzi pályázatokat. Óriási szellemi energia befektetésével a pályaművek százai készültek el, az adatok tízezeit tárta fel a szorgos kutatómunka, de amiatt, hogy nem tudományos intézmény volt a gazdája (kivéve a néprajzot), ezek többsége elveszett az utókor számára. A pályázatok nagy részét tematikailag öltészerűen hirdették meg és a pályázat eredményének kihirdetése után a dolgozatot – jobb esetben – különböző irattárak mellé kerültek, ha azóta gondos irattárosok – hangsúlyozom, nem levéltárosok –, mint fölöslegest, mint a meghirdető szervezethez, intézményhez nem tartozót ki nem selejtezték. Nem beszélve a dolgozat mellett megjelenő eredeti dokumentumok, mellékletek pusztulásáról. (Itt elsősorban irat és dokumentumanyagról, illetve fényképanyagról van szó.) Nagyon sok eredeti tárgy, irat stb. pedig úgy pusztult el, hogy csináltak belőle egy kiállítást, aztán lebontották, és egyszer csak nem volt gazdája. Szó szerint a szemétdombra került. Természetesen igazságtalanok lennének, ha csak elmarasztalólag szólnánk a nem országos múzeumok által meghirdetett pályázati rendszer kialakulását megelőző időszakról, hiszen ez a tényleges problémák ellenére is sok helytörténet-kutatót komoly és értékes munkára készítetett. Sőt nem egy intézmény komoly szellemi energiát fektetett

az irányításába, csupán a munkák utóéletének szakmai háttere, a szakszerű megőrzés hiányzott.

A történeti múzeumoknak be kellett látniuk, hogy szükség van a már jól működő néprajzi pályázat mellett a történeti pályázatok országos szakmai összefogására is, amely biztosította nemcsak a megírt munkák megőrzését, de az amatőr kutatók szakmai hozzáértésének elmélyítését és továbbképzését is. Az első, a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában nyomtatott pályázatot 1965-ben, – akkor még – a Legújabb Kori Történeti Múzeum írta ki a TIT támogatásával. Ez már egy minden eddigit felülmúló, színvonalas pályázat volt, amelynek tematikája természetesen nem volt mentes a kor szellemétől. Ebben helyeztek hangsúlyt először a helytörténetre, elsősorban a falu- és a várostörténetre. A bírálóbizottság kiemelte, hogy a dolgozatok gazdag levéltári és sajtóanyag felhasználásával készültek. „A szerző jó marxista felkészültséggel vonta le a forrásanyagból szükséges történeti következtetéseket” – írja a korabeli összefoglaló. Ebből gondolható, hogy csak kritikával olvasva használhatók ezek a munkák. A pályamunkák között megjelentek az első üzem-, gyár- és ipartörténetek, a mezőgazdaság átszervezését és a termelőszövetkezetek történetét feldolgozó munkák, szép számmal küldtek be különböző kultúrtörténeti, iskolatörténeti munkákat, egyesület, társaságok történetét feldolgozó pályázatokat is. Érdekes olvasni a korabeli értékeléseket abból a szempontból, hogy milyen új eredményekkel gazdagították a történetírást, illetve hogy hány muzeális értékű dokumentum és tárgy került be általuk a területileg illetékes új- és legújabb kori történeti gyűjteményekbe. Bár hivatásos történészek már akkor sem vehettek részt a pályázatokon, ez nem jelentette azt, hogy nem akadtak olyan tanulmányok, amelyek megütötték a tudományos szakirodalom mértékét is. A korabeli beszámoló készítője megjegyzi: jó lenne 2–3 évenként a pályázati felhívást megismételni, hogy az kiszélesedjen (értsd: helytörténettel foglalkozó amatőr kutatók köre) az új- és legújabb kori történelemmel, és a múzeumok gyűjteményei újabb értékes anyagokkal gyarapodjanak.

Az újabb hivatalos pályázati kiírásra azonban csaknem tíz évet kellett várni. 1974-ben a Kulturális Minisztérium kezdeményezésére a két országos történeti múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (korábban Legújabb Kori Történeti Múzeum) volt a kiírója. A meghirdetők között ekkor találjuk ott először a Hafafias Népfront égisze alatt működő Honismereti Bizottságot, és azóta is minden alkalommal. A pályázat felmenő rendszerű volt, két lépcsőben működött. A megyei múzeumok egy előzetes rostálás, értékelés után küldték országos bírálatra a pályázatokat. Így egy megyei nyertes akár országos díjat is nyerhetett. A selejtező funkción kívül a megyei múzeum adattárának a tájra vonatkozó adatok bővítésére is jó lehetőséget nyújtott. A pályamunkákban a korábban felsorolt témák mellett egyre több visszaemlékezés, hadtörténeti jellegű munka – főleg 1848, 1945, illetve az I. és II. világháború, később pedig az 1956-os eseményekről íródott – visszaemlékezések és történetek is megjelentek. Ettől az időtől kezdve találkozunk – a tudományos életben is egyre népszerűbb – életmódtörténeti, szociológiai kutatások lejegyzésével. Aki ismeri a pályázatainkat az tudhatja, hogy a legkülönbözőbb történeti témákat és muzeális értékű forrásokat feldolgozó, sokszor meglepetést is okozó pályázatokat is elfogadunk.

Összefoglalóan elmondhatjuk: a dolgozatok témája felöleli a magyar történelem, a helytörténet, az életmódtörténet, az üzem- és ipartörténet, a közművelődés-történet, az iskola- és oktatástörténet, a sport, az irodalom, a képzőművészet szinte valamennyi ágát. S ma már több ezerre tehető a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában fellelhető ilyen témájú pályázatok száma. (A más országos múzeumok, illetve vidéki múzeumok adattárában őrzött helytörténeti munkák számáról nincsenek adataink.) A kutatás során még mindig sok-sok új ötlet, lehetőség adódik a témaválasztásra. Mi soha nem akartuk és nem akarjuk ezután sem gúzsba kötni pályázóink fantáziáját, csak lehetőséget, ötleteket kívántunk adni. S ha kiemeltünk egy-egy témát, csak szerettük volna felhívni a figyelmüket a tudományos élet aktualitásaira, vagy egy jeles –nemzeti évfordulóra, így segítve „aprómunkával” a „nagy” történetkutatást.

A pályázatokat mint ismeretes, két korosztályban hirdetjük meg: ifjúsági és felnőtt kategóriában. A fiatalok munkái rövidebb lélegzetűek, inkább tollgyakorlatok. (Bár az utóbbi években jelentek meg olyanok is, amelyek a felnőtt kategóriában is az elsők között lehetnének.) A felnőtt kategóriában általában átfogóbb, több és mélyrehatóbb kutatást igénylő munkákat készítenek. A pályázatok mindig nyitlak voltak, részt vehetett rajtuk bárki, (kivéve a hivatásos

történetkutatókat). A pályázók mindig kérdezhetek, és a lehetőségekhez mérten kaptak szakmai segítséget a meghirdetőktől. Ma már elmondhatjuk, hogy a pályázatok megfelelnek a tudományos kritériumoknak. Már csak elvétve akad pályamunka, aminek a végén nincs irodalom, vagy forrásjegyzék, illetve jegyzet. A legjobb munkák a történeti múzeumok adattárában megtalálhatók, és a kutatók rendelkezésére állnak. Hivatásos vagy amatőr kutató, mindegy. Valljuk be – akik tudjuk –, jó érzés lábjegyzetté válni.

Bár összesített statisztikával nem rendelkezünk, de egy-egy pályázatra átlagban 200–250 pályamű érkezik be. A Néprajzi Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül meg kell még említenünk az 1980-as évektől pályázattal rendelkező Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumot, amely az iskola és az oktatás történetkutatóit hívta versenyre. Kívánatos volna az irodalmi és képzőművészeti múzeumok által kiírt pályázati rendszer elindítása, illetve folyamatossá tétele is. Jó néhányan ilyen munka is érkezik hozzánk, amit azonban – történeti múzeum lévén – érdemben nem igazán tudunk szakmailag értékelni, s mivel a kiírásban nem szerepel irodalmi téma – az esetek többségében – kénytelenek vagyunk kizárni a pályázatból.

Napjainkban a történeti pályázat rendszerében a legnagyobb gondot a pályadíjak összegének a biztosítása okozza, bár a Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség igyekezik, hogy ez az összeg a rendelkezésünkre álljon. Mi tudjuk, hogy ezek a pályadíjak közel sem fedezik a kiadás költségeit, ezért kérjük, hogy elsősorban erkölcsi erőt próbáljanak ebből méríteni. Másik gondunk még, hogy az 1990-es évek eleje óta a megyei múzeumok nem teljes számban vesznek részt ebben a pályáztatásban, mint ahogy ez korábban volt. Legtöbbször pénzhiányra hivatkoznak, de néhányan még erre sem, csak nem csinálják. Jobb esetben begyűjtik a mi általunk kiírt pályázatra érkező dolgozatokat, de nem bírálják el azokat (csak leemelik az egyik példányt, akadályozva a mi lektoraink munkáját). Pedig számunkra nagy segítség volna az előzsűrizés, realisabb lenne a pályázatok megítélése, hisz a helyi viszonyokat ők jobban ismerik.

A most már több évtizedre visszatekintő történeti pályázat sok fiatal és kevésbé fiatal volt be a kutató és alkotó munkába. Vannak, s váltak közülük jó néhányan mára hivatásos, elismert kutatókká is. Az ő helytörténeti aprómunkáikból, a történelem mozaikkövecskéiből és a történelemtudomány hivatásos művelőinek munkáiból áll össze egyre részletesebben, egyre színebben az egész nemzet története. Továbbra is várjuk a nagy áldozattal és szeretettel megírt munkáikat.

Halmiiné Bartó Anna

Gondolatok a könyvtárak helyismereti tevékenységéről

Két kérdést kell megvizsgálnunk: miért van szükség a könyvtárak helyismereti gyűjteményeire, és mi a jelentősége a helyismereti tevékenységnek? Nehéz erre tömören válaszolni, ezúttal csak egy-két összetevőre utalhatunk.

Elgondolkoztató, hogy a helyi információk, jelenségek iránti érdeklődés az utóbbi évtizedekben jelentékeny mértékben megnőtt és napjainkban egyre intenzívebbé válik. A nemzetközi és a hazai tapasztalat, a tömegtájékoztató és a mindennapi kommunikáció egyaránt ezt tanúsítja; a közművelődési könyvtárakban pedig az ún. referens kérdések tekintélyes hányada, – a különböző felmérések és becslések szerint kb. egyharmada – helyismereti jellegű. Mindennek eredendő oka, forrása alighanem a társadalmi élet földrajzi tagolódása, az emberek szoros kötődése szűkebb környezetükhöz, a szülőföldhöz, a lakó- és munkahelyhez. Ki-ki erről rendelkezik, vagy szeretne rendelkezni a legtöbb ismerettel, ehhez kapcsolódik érzelmileg-értelmileg is a legerősebben. Költőien fejezte ki ezt Csokonai Vitéz Mihály: „Minden föld ugyan hazája / A jó embernek: való! / De mégis születte tája / Mindennél előbb való.” A lokális információk, az őket hordozó dokumentumok jelen vannak a könyvtárakban is, gyűjtésük, kezelésük, feltárásuk, hozzáférhetővé tételük stb. adja a helyismereti munka tartalmát, lényegét. Ma már

közhelynek számít, de mondandónk szempontjából most is célszerű megemlíteni, hogy a helyismereti információk köre a tartalmak tekintve átfogó, komplex: sem kronológiai, sem tematikai határai nincsenek. Ide tartozik az ún. személyiségek és a helyi testületek (tájan értelmezve e kategóriát) információ- és dokumentumanyaga is. A helyi kötődés információinak, dokumentumainak számbavétele, összegyűjtése mindenképpen az adott település vagy megye könyvtárainak a feladata.

A helyi – könyvtári szakterminológiával: helyismereti – információk társadalmi szerepe sokrétű; három funkció azonban okvetlenül kiemelendő.

Rendkívül fontos, de bizonyos szempontból a legfontosabb az a hatás, amely az adott helyhez való érzelmi-értelmi kötődést erősíti. A helyismereti gyűjteményekben rejtőző értékek közvetítése a községre, városra stb. vonatkozó ismeretek befogadásával, értelmezésével elvezet a lokálpatriotizmus érzésének és tudatának kialakulásához, elmélyítéséhez. A mikrokörnyezet és az emberek közötti emocionális kapocs aztán hozzájárulhat a makrokörnyezethez fűződő érzések kedvező irányú formálódásához, kiindulópontja lehet az egyik legnemesebb érzelem, a hazaszeretet és az ettől elválaszthatatlan magatartás, a hazafiság létrejöttének. Úgy, ahogy azt Eötvös József máig érvényes módon írta: „Az egész hazát csak eszmében foghatjuk fel, s így azon szeretet, mellyel az egyes falujához vagy környékéhez ragaszkodik, tulajdonképp azon kapocs, mely őt a hazához köti.” A lokális, az országos és az egyetemes információk tudati összekapcsolása pedig elősegítheti, hogy kiben-kiben kialakuljon az egész emberi kultúra szeretete, tisztelete, az emberiség sorsának átérzése.

A helyi információk feltárása, közzététele, rendelkezésre bocsátása stb. előmozdítja az adott hely, a megye, a város, a község, a kerület stb. *közéleti-politikai problémáinak* és egyéb, gazdasági, környezetvédelmi, településrendezési, műemléki, közművelődési, oktatási stb. *feladatainak megoldását*.

A könyvtárakban őrzött, dokumentumokban rögzült lokális információk nélkülözhetetlen forrásai a *helytörténeti kutatásnak*. Egy sajátos, lépten-nyomon észlelhető paradoxonnal állunk szemben: a jelenben keletkezett és a könyvtárakba kerülő könyvek, periodikumok, képek, hangzó anyagok stb. elvileg és sokszor gyakorlatilag is már megszületésük pillanatában a múlt emlékeivé, más megközelítésben a történeti érdeklődés, kutatás forrásaivá vagy tárgyai-vá válnak. A gyűjtemények segítik a jelenre figyelő regionális vizsgálódásokat, egyebek között a néprajzi, szociológiai, ökológiai, településföldrajzi kutatásokat is. A tudományos munka publikációs termékei, az új kutatási eredmények is jórészt a helyismereti tevékenység révén kerülnek a felhasználókhoz, az érdeklődő közönséghez. Mivel a helyismereti információk és dokumentumok zöme forrásértékű, ezenkívül gyűjtésük, feldolgozásuk és közreadásuk szorosan kötődik egy adott helyhez és ennél fogva máshol nem végezhető, e tevékenység számos eleme tudományos jelleget ad a könyvtáraknak. Ez olvasható az IFLA, a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége 1985-ös irányelveiben is: „Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ is a saját székhelyére vonatkozó témákban.” Éppen ezért semmiképpen sem fogadható el az a még manapság is fel-felbukkanó minősítés, amely a könyvtárak helyismereti gyűjteményeit a provincializmus megnyilvánulásainak tartja és a „helyi” jelzőt pejoratív értelemben használja. A helyi információk vagy pontosabban: egy adott helyhez kötődő, lokális információk jelentékeny hányada ugyanis túlnő a település, a megye határain. Sokszor a lokális és az országos érdekű adatok, illetve az őket hordozó dokumentumok nem is igen különíthetők el. Az esetek túlnyomó többségében voltaképpen a nézőpont, a mindenkori vizsgálódási irány függvénye, hogy egy-egy adat, dokumentum országos-e vagy helyi, pl. az egri vár 1552-es ostroma, Madách Imre élete, 1848. március 15. pesti eseményei, a fénykorában lévő nádudvari termelőszövetkezet, egy országos terjesztésű városi folyóirat, egy nemzetközileg ismert helyi kórus vagy zenész hanglemeze. Vagyis a „helyi” jelző a könyvtári gyakorlatban nem minősítő, hanem az információ, a dokumentum lokális kötődésére utal. Ma már széles körben elfogadott nézet az is, hogy az ország története, néprajza, gazdasága, kultúrája stb. nem kis részben helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze. Ezért a tudományos kutatás és a politikai-közigazgatási irányítás nem nélkülözheti a helyi információkat, az ún. mikrostruktúrák vizsgálatát, elemzését. A könyvtárak pedig sokat segítenek ezek összegyűjtésében, felszínre hozatalában, olykor még közzétételében is. Mindezek alapján nyugodt lélekkel állítható, hogy a helyismereti gyűjtő, feltáró és tájékoztató munka nem csu-

pán az adott megye, város, község stb. érdeke, hanem egyik feltétele a hazai történelem, a magyarországi fejlődés pontos, megbízható tanulmányozásának, megismerésének. Másként megfogalmazva: társadalmilag hasznos, az ország, a nemzet előrehaladását segítő szolgáltatás, *szolgálat*.

Mindezek a felismerések nem új keletűek, de nem is régiek. Izgalmas kérdés lenne tehát: hogyan is formálódott a hazai helyismereti gyűjtés, hogyan jutottunk el napjainkig? Feltételek módját használtam, mert a magyarországi helyismereti tevékenység története részleteiben még feltáratlan. (Mellesleg szólva: szép feladat lenne ez a könyvtár szakos nappali és levelező hallgatóknak szakdolgozati témaként.) A főbb szakaszok és a kiemelkedő állomások azonban ismertek, itt is felvázolhatók.

A hazai könyvtárakban a tudatos helyismereti gyűjtés a múlt század utolsó harmadában kezdődött. A tízes évek elején a Fővárosi Könyvtárban a kiváló könyvtárelméleti gondolkodó és gyakorlati szakember, Szabó Ervin már külön osztályt szervezett e célra, a ma is mintaadóan működő Budapest Gyűjteményt. Néhány vidéki városi és gimnáziumi könyvtárban a két világháború között szintén figyelemre méltó gyűjtőmunka folyt. A döntő változás az ötvenes években és a hatvanas évek első felében következett be. Előbb a tudományegyetemek könyvtárai az ún. tájkönyvtári funkció keretében, majd a megyei könyvtárak jogszabályi előírásoknak, kötelezettségeknek eleget téve foglalkoztak e feladattal. Néhány lelkes könyvtáros jóvoltából egy-két városi, sőt nagyközségi intézmény is igyekezett beszerezni a településre vonatkozó irodalmat. A helyismereti tevékenység kibontakozásához számottevő mértékben hozzájárult a honismereti mozgalom újraéledése és gyors ütemű kiszélesedése; némileg leegyszerűsítve mondhatnánk úgy is: leginkább a honismereti aktivisták, szakkörök stb. közvetítették a könyvtárak felé a mindig inspiráló közönségigényt. Motiváló tényező volt a helytörténetírás megélénkülése is. A megyei könyvtárak gyűjteményeinek megszilárdulását elsősorban a helyi kötelezpéldányjog mozdította elő. Ekkor alakult ki az a fő elemeiben ma is létező szerkezet, ahol egy-egy megyében a helyismereti munka első számú bázisa a megyei könyvtár. A hetvenes évek elejétől központilag ösztönzött törekvés lett a városi és – amíg voltak – a járási, továbbá a függetlenített munkatársat alkalmazó nagyközségi könyvtárak helyismereti tevékenységének megszervezése, fejlesztése. Sikeres konferenciákat rendeztek, igényes módszertani kiadványok jelentek meg, folyamatossá vált a nemzetközi tapasztalatok átvétele stb. Ebben az évtizedben a közművelődési könyvtárakban sokrétű és többségében színvonalas helyismereti tevékenység bontakozott ki, szolgáltatásaik igen széles felhasználói kör igényeit elégítették ki. Felgyorsult a gyűjtemények bővülése, a feltárás rendszerének kiépítése, gyarapodott a helyi kiadványok száma, a korábbi idegenkedés, elszigetelődés után egyre több szó esett a közgyűjteményi együttműködésről. Közben felnőtt egy olyan könyvtárosgárda is, amelynek tagjai már nemcsak lelkesen, hanem hozzáértéssel is végezték ezt a munkát. Noha a nyolcvanas éveket e területen is a megtorpanás jellemezte, a könyvtárosok odaadó, áldozatos munkája nyomán az ún. szintentartás sikerült. Az átfogó politikai-gazdasági-társadalmi fordulatot követően, a kilencvenes években pedig a gazdasági megszorító intézkedések ellenére is előbbre tudtunk lépni: fokozódott a helyismereti tevékenység társadalmi elismertsége; e munkaág helyet kapott a felsőfokú könyvtárosképzésben; létrejött a helyismereti könyvtárosok szervezete; a feltárásban és a tájékoztatásban újfajta lehetőségeket kínált a számítógép. Kibővült a gyűjtőkör is: immár magától értetődő a hangfelvételek, a videokazetták és legfrissebben a digitális dokumentumok gyarapítása. A kistéleplések kivételével minden önkormányzati könyvtárban van valamiféle helyismereti gyűjtemény, amely bárki számára állampolgári jupon elérhető. Általánossá vált az a vélemény, mely szerint a könyvtárnak nemcsak az állományában meglévő, hanem az azon-kívül fellelhető helyismereti dokumentumokról, információkról is felvilágosítást kell nyújtani; ezzel magyarázható a cikk-katalógusok, a faktográfiai adattárak és újabban a szöveges adatbázisok terjedése. Mintha emelkedett volna a helyismereti jellegű rendezvények száma is. Némi, vélhetően átmeneti visszaesés után újra szorosabbá tehető az önkormányzati könyvtárak és a honismereti mozgalom viszonya; ezt jelzi a könyvtárosok gyakoribb és hatékonyabb részvétele a különféle vetélkedők, pályázatok előkészítésében és lebonyolításában. Az eddigi, vagyis a több mint száz esztendőös erőfeszítések elismeréseként is felfogható, hogy a magyar jogalkotás történetében először a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló, 1997-ben megszavazott CXL. törvény rendelkezett a helyismereti tevékenységről is, kimondva,

hogy a községi, városi és megyei könyvtár egyik alapfeladata: „helyismereti információkat és dokumentumokat gyűjt.”

E pozitív kicsengésű történeti visszapillantás után önkéntelenül vetődnek fel az újabb kérdések: hogyan tovább, mi lehet a fejlődés iránya, mit hozhat a közeljövő?

Mélyreható vizsgálódások hiányában nemigen szerencsés jóslatni. Mindazonáltal megkockáztatható a feltevés: az eddigi eredmények ismeretében, azokra támaszkodva lehetőség látszik az előrelépésre. Úgy gondolom, három motíváló, előrevivő tényezőre mindenképpen érdemes odafigyelnünk. Az egyik a számítógép könyvtári alkalmazása, a másik a Nemzeti Alaptanterv bevezetése, a harmadik a köteleispéldány szolgáltatás új szabályozása.

A komputer, az informatika nagyszerű előnyöket kínál és ma még beláthatatlan távlatokat nyit e munkaágban is. A teljesség igénye nélkül soroljunk fel néhány dolgot. Megkönnyíti a gyarapítást: egyszerűbb lesz a forráshelyek felderítése és nyilvántartása; megbízhatóbbá válik a deziderátá, vagyis a hiányjegyzék vezetése; a digitalizálással eredetiben beszerezhetetlen dokumentumok kerülhetnek az állományba és így a olvasók kezébe (ráadásul az elektronikus információhordozóknak a helyigénye is összehasonlíthatatlanul kisebb). Bárhol megoldható a megyei vagy városi lelőhely-katalógus szerkesztése, telepítése. Megvalósítható olyan dokumentumféleségek egyedi bibliográfiai leírása, katalogizálása, amelyeknél – pl. az állóképeknél, az aprónyomatványoknál – korábban ezt csaknem kivihetetlennek tartották; akár többszázreszes helyi cikk-adatbázisok is építhetők. Bárki tapasztalhatta, aki látta, használta, hogy a komputer megfelelő programmal rendkívül megkönnyíti, felgyorsítja a visszakeresést. A szét-sugárzó tájékoztatás hatókörét is megnöveli a gép: egyrészt nálunk is csak idő kérdése, mikor kerülhetnek a könyvtári információk a családi otthonok termináljaira; másrészt máris valószínűnek tekinthető a hálózati összeköttetés a különböző könyvtárak, intézmények, települések, sőt országok között. Az országos és nemzetközi hálózatok révén a helyismereti tevékenység végképp kiemelkedhet az elszigeteltség állapotából, jobban érvényesülhet, nyilvánvalóbbá válhat a már említett országos jelentősége, hiszen a bárhol fellelhető, bárhol feltárt információk elvileg – és egyre inkább gyakorlatilag is – a nemzeti, sőt globális információáramlásba olvadnak, kapcsolódnak be. Valahol itt kell keresnünk, látnunk a még hiányzó megoldást a kistépülések információellátásában, közelebről a kistépülésekre vonatkozó lokális információk hozzáférhetővé tételében is. Külföldi példák igazolják, hogy – ha megfelelő anyagi, személyi és technikai feltételeket biztosítanak – a megyei könyvtárak képesek magukra vállalni azoknak a falvaknak, kisközségeknek a helyismereti információ- és dokumentum-ellátását, amelyek erre kis méretüknél fogva nem alkalmasak, illetve egyértelmű pazarlás lenne őket erre alkalmassá tenni. A számítógépes hálózat és a most szerveződő országos dokumentum-ellátási rendszer garanthatja az itt lakók számára is a dokumentumok és a helyi információk hozzáférését.

A Nemzeti Alaptanterv messzire visszanyúló történelmi, közelebről tanterv-történeti előzmények után a műveltségi területek oktatásának közös (másként: általános, tantárgyközi) követelményei között első helyen említi a *hon- és népismeret* információanyagát, mint a nemzeti önismeret, a hazaszeretet elmélyítésének, a nemzeti hagyományok ébrentartásának, a nemzeti azonosságtudat fejlesztésének nélkülözhetetlen eszközét. A NAT megkívánja a tanulóktól „az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz” vezető ismeretek elsajátítását, a városi és falusi élet hagyományainak, jellegzetességeinek megismerését, továbbá elvárja, hogy az iskola „ösztonőzzön a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására.” Az egyes műveltségterületeknél konkrét elvárásokat is megfogalmaz és többször hangsúlyozza a tanulók öntevékenységének fontosságát. Bár a NAT némely tartalmi és szerkezeti megoldásai vitathatóak, aligha kétséges, hogy a honismeretrel szembeni előírásai helyesek, előremutatóak; remélhetőleg a jelzett módosítások ezeket nem vagy ha igen, kedvezően érintik majd. Ha az alaptanterv szóban forgó követelményei az iskolák mindennapi munkájában, helyi tanterveiben és az egyéni tanári programokban valóban érvényesülnek – illetve, hogy valóban érvényesülhessenek –, a könyvtárak segítségére fokozott szükség van. A tanterv valószínűleg arra készíti az iskolák fenntartóit, igazgatóit, könyvtárait, hogy az alapvető, a tanításban közvetlenül nélkülözhetetlen helyi irodalmat beszerezzék, megőrizték, a saját iskolájukra vonatkozó dokumentumokat meg természetesen gyűjtsék, tárják fel. Az önkormány-

zati könyvtáraktól pedig joggal várható el, hogy helyismereti állományukkal, katalógusaikkal, számítógépes adatbázisaikkal, rendezvényeikkel, tanórák tartásával stb. ezután is segítsek a pedagógusok ez irányú oktató-nevelő munkáját, a gyűjtésnél és a feltárásnál fordítsanak nagyobb figyelmet a NAT követelményeire. Tapasztalataikkal, bibliográfiáikkal, fénymásolatokkal, hangzó anyagok, videokazetták átmásolásával, esetleg fős példányaik és számítógépes adatbázisaik (vagy azok egy részének) átengedésével, továbbá közös feladatok vállalásával hozzájárulhatnak az iskolai könyvtárak helyismereti-honismereti munkájának megismerszítéséhez.

Az ún. kulturális törvény egyik követő jogszabálya, a sajtótermékek kötelezpéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról szóló 60/1998. számú kormányrendelet gondoskodott a helyismereti célú kötelezpéldányokról is. Részben megerősítette az eddigi gyakorlatot, részben kiegészítette a meglévő kötelezettségeket. A kormányrendelet értelmében bármely, az adott megyében előállított és nyilvánosságra szánt dokumentumból a megyei könyvtárat, Budapesten pedig – és ez új – a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat egy kötelezpéldány illeti. Ezt az előállító, illetve amennyiben – ez is új vonás –, a dokumentumot nem az országban készítették, a kiadó köteles eljuttatni a könyvtárba. Miután az önkormányzati könyvtárak gyarapításában régi, általánosan elfogadott alapelv, hogy a működésükkel egyidejűleg keletkezett, ún. kurrens dokumentumok beszerzésében teljességre kell törekedni, a kötelezpéldány nélkül ez aligha képzelhető el. E szolgáltatás képezi a bázisát a megyén belüli kurrens tájékoztatásnak is; azaz hézagmentes volta elősegíti a városi, községi, iskolai, egyetemi, múzeumi, egyházi stb. könyvtárak helyismereti gyűjteményeinek folyamatos építését is. Komoly gond, hogy a valóságban a kötelezpéldányok beküldése hiányos. Az előző években – noha a korábbi rendelet hatályban volt – feltűnően fellazult a szolgáltatási fegyelem; a nyomdák, kiadók elég nagy hányada teljesen figyelmen kívül hagyta a rendelkezést vagy nem is szerzett róla tudomást. A megyei könyvtárak az 1998-as rendeletben ismételtlen megkapták azt a jogot, hogy a megyében felügyeljék, ellenőrizzék a kötelezpéldány szolgáltatást; a cégbírósági iratokba is betekinhetnek annak érdekében, hogy a dokumentum-előállítással foglalkozó vállalkozásokat számba vegyék. A rendeletről és büntető szankcióiról tájékoztató körleveleknek volt is némi hatása, de igazi áttörés egyelőre nem történt. Tapasztalataink szerint különösen nehéz a helyi lapok felderítése és a megyei könyvtárat illető példányok beszerzése. A könyvekkel valamivel jobb a helyzet. Az előállítók számára szokatlan a hangzó-képes dokumentumok, azaz a hangfelvételek és a videokazetták beszerzésénél a kényeszer. Több évtizedes gyakorlat mondatja velünk: e téren is sokat segíthet a személyes összeköttetés. Eddig is köszönettel tartozunk azoknak a honismereti aktivistáknak, akik közreműködtek a helyi dokumentumok felkutatásában és megszerzésében. Továbbra is szeretnénk a segítségüket kérni. Talán nem túlzás azt állítani: közös cél szolgálunk, érdekeink megegyeznek. A könyvtár megbízható gyűjtőhelye a helyismereti dokumentumoknak, a nyilvánosság révén ott bármikor hozzáférhetőek, ennél fogva a honismereti mozgalom akciói, résztvevői is bizony számíthatnak a gyűjteményekre és szolgáltatásainkra.

Bényei Miklós

A Lakatos Demeter csángó költő nevét viselő Egyesület (1011 Bp. Corvin tér 8.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében az 1998. évi állampolgári adó 1%-ból 37 556 Ft támogatást kapott, amit Erdélyben tanuló csángó diákok támogatására fordítottunk. Egyesületünk köszönetet mond mindazoknak, akik adófelajánlásukkal segítették alapszabályunkban megfogalmazott céljaink megvalósítását.

A következő esztendőben ezek közül a diákok közül minél többet szeretnénk a nyár folyamán Magyarországra hozni, hogy az államalapításhoz és a kereszténység felvételéhez kapcsolódó emlékhelyek meglátogatásával bekapcsolódhassanak az ezredforduló magyarságának nagy közös ünnepébe. Ehhez továbbra is szükségünk lesz az Ön támogatására, ezért kérjük, hogy az adóhatóságához küldött nyilatkozatán kedvezményezettként a Lakatos Demeter Egyesületet szíveskedjék megjelölni. Adószámunk: 18042852-1-43.

Segítségét és támogatását előre is nagyon köszöni

a Lakatos Demeter Egyesületet

ÉVFORDULÓK

Pápai Páriz Ferenc, a sokoldalú magyar tudós

350 éve született Erdélyben, Dés városában Pápai Páriz – vagy mint néha írták Párizpápai – Ferenc, a magyar Hippokratész. Nagyapja Páriz Ferenc tekintélyes kereskedő volt Pápa városában, innen kapta atyja, Imre, a Pápai nevet, aki református lelképásztor, majd II. Rákóczi György udvari lelkészéként, kora híres tudósa és hitszónoka volt. Fia Ferenc előbb Kolozsváron, majd a nagyenyedi kollégiumban, később a lipcsei és más szászországi egyetemeken sajátította el a kor tudományos ismereteit. Lipcsében az orvosi tudományokat hallgatta, onnan Odera-Frankfurtba ment – hol legtovább időzött –, majd Marburgon át Heidelbergbe költözött, hol bölcsészettudorrá avatták, felajánlva neki a tanárságot is, amit szerényen visszautasított. Inkább Svájcba a bási egyetemre ment, ahol olyan szorgalmasan tanult, hogy amikor 1674. október 20-án orvostudori rangra emelték, egyszersmind „az orvosi kar ülnöke” címet is megkapta. Svájcban szoros barátságba került a híres Muralt és Peyer orvostudorokkal. Következő évben hazautazott Erdélybe, ahol a híres nagyenyedi kollégiumban a görög nyelv, a természettan és a logika tanára lett negyven vizsontagságos éven át.

Páriz Pápai Ferenc 52 éves korában

Páriz Pápai Ferenc szótárának címképe

Ő volt id. II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem háziorvosa. Nehéz sorsuk volt ekkor a gyógyítóknak. Megbecsülésük hiányára jellemző, hogy amikor Bethlen Gábor betegyánál a három híres orvos összevezetett a kezelés alkalmazása felett, végül a lőcsei hóhért hívták a haldoklóhoz. Pápai Páriz Ferenc jelmondata: *Cselekedettel és valósággal!* szellemen élt és dolgozott. Ő írta az első magyar, nyomtatásban is megjelent orvosi könyveket. Leghíresebb munkája a Pax Corporis. Az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának módjáról való Trakta stb. Kolozsvárt 1690., Lőcsén, 1701., újra Kolozsvárt 1756. Ez a műve egy sorozat része, további – főként fordított – művek.

Ez a mű kora orvostudományának összefoglalása, zömében empirikus, természettudományos szemléletű, a XVII. század legjobb tudományos színvonalán áll. Híresek lélektani, teológiai és egyéb tudományos könyvei is, amelyekből kitűnik, hogy akkoriban sokat vitatott kartézianus fizika híve volt. A lélek békéje (1680), Az udvar békéje (1696), A sír békéje (1698). Sokoldalúságára jellemző, hogy gyászbeszédeket és heraldikai szakkönyvet is írt.

A honismeret szempontjából érdekes, hogy őt tekintjük az első magyar címertan szerzőjének (*Ars heraldica*, Kolozsvár 1694). Történeti tárgyú művei is fontosak, 1684-ben (latin nyelven) ő adja ki az első nyomtatásban megjelent protestáns egyháztörténetet (*Rudus redivivum*).

Legnagyobb hírnevet – több kiadást és átdolgozást megért – latin-magyar szótára a *Dictionarium latino-hungaricum* szerzett, amelyet először Lőcsén 1708-ban nyomtattak ki. 15 eszeten dőn át dolgozott rajta, kibővítve Szenczi Molnár Albert hasonló munkáját. Akkor szokatlan módon, románra is lefordították. Későbbi kiadásaihoz értékes mellékleteket csatolt, a tudományos és szokatlan kifejezések magyarázatával. Műve a felvilágosodás koráig hatott, nagy hatással volt a magyar irodalmi nyelv kialakulására.

Későbbi századok elismerték érdemeit. Ferenczi Zsigmond Jakab *Magyar irodalom és tudományosság története* című 1854-es könyvében így ír róla: „A XVII. század végén Párizpápai volt a legjelesebb philologus. Nehezen fog találkozni honukban tudós, ki érdemeit kellőleg nem méltányolná”.

Sajnos életében a magyar történelem viharai sok szenvedést okoztak neki. Kollégiumát – ahol ő vezette be az orvosi alapismeretek oktatását – a kuruc-labanc csatározások feldúlták, a városi polgárságot és a diákokat lemészárolták, a várost és az iskolát feldúlták. Menekülni volt kénytelen, és olyan nyomorba jutott, hogy II. Rákóczi Ferenc 1709. február 10-én külön utasította Dobozi István debreceni bírót 600 forint segély kifizetésére az ott tartózkodó tudós részére.

Szorgalmára és hivatástudatára jellemző, hogy amikor híres szótárát készítette, már elvesztvén szeme világát, feleségének diktálta, aki valahányszor egy szót leírt, egy sarkantyúval kopantott az asztalon.

1716-ban hunyt el. Horányi, a későbbi nemes irodalomtörténész így emlékezett rá: „Párizpápai 40 évig tartó tanárságával nevének halhatatlan dicsőséget szerzett, ő latin, görög, német, francia /Veszprémi szerint még héber/ nyelveken tudós, jeles költő, kitűnő bölcsész, történész és teológus, a gyógytudományban Erdély Hipocratesese volt”.

Fiai közül kettő orvosá, egy teológussá lett. Ferenc fia Erdély egyik legkitűnőbb orvosává vált, András fia szintén híres orvos, amellet nagyszerű botanikus volt, aki az egyetemre hagyta messze földön híres növénygyűjteményét.

Pápai Páriz Ferenc nemcsak a magyar, hanem az egyetemes európai tudomány kiváló alakja, megérdemli az utókor tiszteletét.

Róbert Péter

A Bethlen Gábor Alapítvány (Bp., Károly krt. 5.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében az 1997. évi állampolgári adó 1%-ból 107 701 Ft, az 1998. évi adó 1%-ból 106 162 Ft támogatást kapott, amelyet a Bethlen-díj átadására szervezett ünnepség költségeire, valamint az alapító okiratban megfogalmazott célokra fordítottak.

Az Alapítvány köszönetet mond mindazoknak, akik támogatásukkal segítették munkáját.

Száznegyven éves az Erdélyi Múzeum Egyesület

A XVIII. század végétől kezdve Erdélyben egyre határozottabban jelentkeztek azok a törekvések, amelyeknek célja az erdélyi magyar tudományos élet fellendítése volt. Ezek a szándékok a reformkorban felerősödtek és már értelemszerűen az erdélyi tudományosság műhelyének, azaz múzeumának megteremtésére irányultak. Szerencsésebb nemzeteknél a tudományos intézetek létesítését az állam kezdeményezte, a magyarság esetében a tudományos szervezeteket, nemzeti gyűjteményeket a magyar társadalomnak magának kellett – gyakran a hatalom ellenére – megteremtenie.

Ilyen helyzetben a reformkori Erdély szellemi életének képviselői lelkesen fogadták a kor neves oklevélkutatójának, gróf Kemény József és Kemény Sámuel nemes felajánlását, amelyben könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményüket a Kolozsvárt létesítendő Nemzeti Múzeumnak adományozták. Az 1842. június 21-én megnyílt erdélyi országgyűlés magyar és székely képviselői szinte egyhangúan támogatták a múzeumalapítás gondolatát és annak megszervezésére százezer forintot szavaztak meg.

A felajánlók levélben kérték a rendeket, politikai és társadalmi szervezeteket, hogy: „az alapítást csak kezdetnek tekintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárat és múzeumot”. Bécs azonban a múzeumalapításra vonatkozó törvény szentesítését elodázta, később pedig az 1848–49-es szabadságharcot követő nehéz esztendőket lehetetlenné tették az erdélyi múzeum megvalósulását.

Az önkényuralom idején a múzeum gondolatának ébrentartója gróf Mikó Imre és Kővári László történéssz volt. Végül gróf Mikó Imrénak sikerült megszereznie Bécs hozzájárulását, és 1859. november 23-ára összehívni az Erdélyi Múzeum Egyesület alapító közgyűlését. A múzeum elhelyezésének kérdését Mikó Imre nemes adománya oldotta meg, aki emeletes villáját és 10 holdas kertjét bocsátotta a megnyitandó múzeum rendelkezésére.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület létesítése az egész erdélyi magyarságot megmozgatta, az alapító közgyűlés pedig az önkényuralom által elnyomott erdélyi magyarság nemzeti ünnepe lett. Eötvös József a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében – a tudományos haladásról szóló gondolatokkal – üdvözölte az alakuló közgyűlést: „Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalak kis erekbe egyesülnek, hogy másokkal együtt előbb gyenge patakot képezzenek, később több társakat véve fel haladások között, egyre nagyobb folyamokká nőjenek, míg végre a vízerek, patakok, zúgó helyfolyamok és csendes folyók egyesüléséből a hatalmas folyam támad, mely egy ország kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudományos haladás”.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület alapszabálya kimondta, hogy az egyesület a múzeumi gyűjtésre, a gyűjtött tárgyak megőrzésére, az anyag feldolgozására és általában a tudományok magyar nyelven való művelésére alakult. Alapításakor a múzeum anyaga 15 439 könyvből, 1083 oklevélből, 128 arany, 2841 ezüst, 1738 bronzéremből, valamint 10 092 darab régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kőületből, állatból és növényből állott.

A múzeum főbb részei: könyv-, régiség- és éremtár, természetrajzi gyűjtemények és a fűvészkert.

A múzeumi tárgyak rendezésével és leltározásával egyidőben megindult az egyesület tudományművelő munkája is, megkezdődött a tudományos ülések sorozata. Az első tudományos ülésre 1860. február 25-én került sor. Gróf Mikó Imre elnöklete alatt, az első értekezést Torma Károly régész, *Rómaiak Erdély északi részében* címmel tartotta.

1861-től a történelmi és természettudományi előadásokat külön szervezték, a tudományos tevékenység gyakorlatilag tehát két szakosztályban folyt. A történelmi szakosztályban, melynek tagjai között volt Gyulai Pál, Jakab Elek, Kővári László, Kriza János, Salamon József, Török Ferenc és mások. A tudományos előadások során Orbán Balázs számolt be *székelyföldi kutatásairól*, Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtárakról* értekezett, valamint Finály Henrik, Szi-

lágyi Sándor, Vámbéry Ármin és mások ismertették új kutatási eredményeiket. A természettudományi szakosztály tagjai között olyan neves tudósokat találunk, mint Berde Áron, Brassai Sámuel, Herman Ottó, Herepei Károly és mások.

1859–1872-ig az Erdélyi Múzeum Egyesület fő feladata a gyűjtemények fejlesztése és szervezése volt, amit sikerrel teljesített. Bár az egyesület elsősorban a múzeumi anyag gyűjtésére és kezelésére alakult, két szakosztályában végzett tudományos munka e tekintetben az egyetemet is helyettesítette.

Erdély művelődési életében az 1872-es év jelentős változásokat hozott, Kolozsváron megalakult az akkori Magyarország második egyeteme, a Ferenc József Tudományegyetem.

Történelmi tény, hogy a Kolozsvári Tudományegyetem létesítését az Erdélyi Múzeum Egyesület létezése tette lehetővé, elsősorban azért, hogy az egyetem rendelkezésére bocsátotta tudományos gyűjteményeit, 1895-ben az egyetemi klinikák építéskor pedig a Mikó villát is annak 10 holdas kertjét, ahol később egész egyetemi városrész épült fel. Az EME gyűjteményei lehetővé tették az új egyetemen a kutatómunka elindítását, folyóiratai és kiadványai pedig az itt születő tudományos eredmények közzétételét biztosították.

1861-től az EME rendszeresen megjelentette évkönyveit, melyet kezdetben Brassai Sámuel, 1874-től Finály Henrik, 1906-tól Schilling Lajos, 1911-től pedig Erdélyi Pál szerkesztett. Az Erdélyi Történelmi Adatok 1862-ben Szabó Károly irányításával indult. Később kiadták az EME évi tudósításait és a vándorgyűlések emlékkönyveit is.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület – az EME – közlönye 1874-ben látott napvilágot Finály Henrik gondozásában. 1917-ben a első évfolyam megszűnt, 1930-tól az új évfolyamot György Lajos, majd 1941-től 1947-ig Szabó T. Attila szerkesztette.

Az EME és az egyetem szoros együttműködésének alapját az a két szerződés képezte, amelyet az EME 1872-ben és 1895-ben kötött a magyar állammal. Ennek értelmében a gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az állami egyetem gondoskodott, használatáért évi 5000 forintot fizetett. A múzeumfenntartás gondjaitól részben mentesült EME ebben az időszakban fokozta tudományművelő tevékenységét. Ezt a célt fogalmazta meg 1878-ban Finály Henrik egyetemi tanár és múzeumi főtitkár: „Az a szép siker, melyet az egyesület feladata egyik ágában a múzeum alapításában elért, némileg kötelezi arra, hogy a fő súlyt lassanként áthelyezze feladata másik, nem kevésbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására... a testületből tudós társaságot, azaz tudományt művelő és terjesztő, tudományos eredményeket termelő testületet alakítson”. Ennek a gondolatnak a jegyében folytatódik a szakosztályok tevékenységének megerősítése. 1879-től a két szakosztálynak – a történelminek és az orvos-tervezettudományinak – külön folyóirata jelent meg, az előbbi az *Erdélyi Múzeum* (1879–1918), az utóbbi az *Orvos-Természettudományi Értesítő* (1879–1905) címmel.

1906-ban az EME újrafogalmazta eredeti célkitűzéseit, mely szerint az intézet fenntartja a múzeumot, feldolgoztatja a gyűjtött anyagot, műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot. Az ekkor elfogadott új alapszabályzat szerint a múzeumban már négy egyesületi szakosztály működött: 1.) a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, 2.) a természettudományi, 3.) az orvostudományi és a 4.) jog- és társadalomtudományi szakosztály. (Ez utóbbi 1906-ban alakult.)

Az EME saját anyagi erőforrásain kívül 1905-től, gróf Apponyi Albert minisztersége idején, jelentős állami támogatásban is részesült. Az 1906-tól 1918-ig terjedő időszakot – az EME történetének méltatói – az intézmény virágkorának nevezték, ekkor ugyanis a levéltári anyag tisztosítására nőtt, a régiségtár anyaga pedig megkétszereződött. Az állattani gyűjtemény a világ egyik leggazdagabb piócafélékből álló gyűjteményével gazdagodott, számuk meghaladta a 100 000 darabot. Ekkor került a növénygyűjteménybe a Baumgartner-féle gyűjtemény, mely részletesen bemutatta Erdély egész növényvilágát.

Az első világháború előtti időszakban a magyar tudóstársadalom kiválóságai tevékenykedtek az EME szakosztályaiban. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályban olyan nevekkel találkozunk, az előbbieken említettekén kívül, mint a régész Posta Béla, Roska Márton, Torma Zsófia, a történész Márki Sándor, Szádeczky Lajos, a pedagógus De Gerendo Antonina, Felméri Lajos, a nyelvész-irodalmár Csűrű Bálint, Ferenczi Zoltán, Szinyei József, Moldován Gergely, a filozófus Bartók György.

A természettudományok korabeli kitűnőségei – Apáthy István, Cholnoky Jenő, Entz Géza, Koch Antal, Szádeczky Gyula – mind megfordultak Kolozsváron és tevékenyen részt vettek az EME munkájában. A kincses városban folytatta kísérleteit Martin Lajos, kora jelentős repülő-élektéchnika, akinek „lebegőkereke” országszerte nagy feltűnést keltett. Az orvostudományi szakosztályban olyan orvosprofesszorok tevékenykedtek mint: dr. Genersich Antal és Gusztáv, a belgyógyászat egyetemi tanára dr. Purjesz Zsigmond, a sebész dr. Brant József, az országos hírnévnek örvendő dr. Gyergyai Árpád és a későbbi erdélyi román orvosok legismertebbje dr. Haieganu Gyula. A jog és társadalomtudományi szakosztály munkáját Balogh Arthur, Endes Miklós és Somló Bódog névsor fémjelzte.

Az első világháború nehéz éveiben az Egyesület tudományos munkássága fokozatosan csökkent, az EME pénze, amit hadikölcsönjegyzés során állampapírokba fektettek, a háborúban elveszett.

Az impériumváltás az erdélyi magyarságot új helyzetbe, kisebbségi sorba juttatta. A román csapatok bevonultak Kolozsvárra és 1919. május 12-én az egyetem átvételével az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei is a román állam kezébe kerültek. Az uralomváltás az egyetem javait és az EME tárait összekuszáltságban találta, amit később sem sikerült kibogozni. Az I. Ferdinánd nevű román egyetem az Egyesület gyűjteményeit tovább használta, anélkül, hogy a bérösszeget megfizette volna, sőt a múzeumot saját tudományos anyagának zavartalan használatában gátolta. A változás utáni első években a román állam gáncsoskodásai szinte teljesen ellehetetlenítették az EME működését. Az állami szolgálatban lévő erdélyi magyar tudósokat – Kelemen Lajost, Kristóf Györgyöt, Kovács Istvánt, Roska Mártont – az EME tisztségeikről való lemondásra kényszerítették.

Az EME azonban rövidesen életjelt adott magáról: fokozatosan újra megkezdődtek a népszerűsítő előadások, tudományos ülésszakok, a vidéki vándorgyűlések szervezése. 1930-ra Wass Ottilia grófnő végrendeleti hagyatékának segítségével – aki Kolozsvár Főterén álló palotáját adományozta az egyesületnek – sikerült az EME anyagi helyzetét megszilárdítani és a kisebbségi magyar tudományosság legsürgetőbb igényeinek eleget tenni. Dr. György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyed-százados tudományos működése 1859–1934* című, Kolozsváron 1937-ben megjelent munkájában statisztikát közölt az egyesület tudományos tevékenységéről:

Szakosztályok nevei	Tudományos értekezések	Népszerűsítő előadások	Vándorgyűlések előadásai	Összesen előadások
1. Bölcsészeti-, nyelv és történettudományi	361	106	85	552
2. Természettudomány	711	207	–	918
3. Orvostudományi	1385	72	103	1560
4. Jog- és társadalomtudományi	52	32 156 (népművelő)	15	255
Összesen:	2509	573	203	3285

Az utókor értékelése szerint és az EME teljesítménye alapján megállapítható, hogy nem az anyagiakban bővelkedő 1895–1918 közötti aranykor, hanem az 1920–1940 közötti nehéz évek minősülnek az Egyesület igazi fénykorának. Ekkor szilárdult meg az EME szervező és irányító funkciója az erdélyi magyar tudományművelésben, összekötő szerepe az erdélyi és az egyetemes magyar tudomány többi intézményei, illetve a külföldi kutatás között. Az EME felvállalta a színvonalas tudománynépszerűsítést és ezen keresztül elmélyült a kapcsolata az erdélyi magyar vidékkel és a nép különböző rétegeivel. A kisebbségi lét mutatta meg igazán azt, hogy mennyire szüksége van Erdély magyarságának a szellemi és anyagi tekintetben önálló független EME-re. Az erdélyi tudományosság folytonosságát ez az intézmény biztosította.

„Valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudászszerzésre serkentő, önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával” – írta Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai* című, Kolozsváron 1942-ben megjelent munkájában.

A két világháború közötti erdélyi magyar tudományos élet eredményeinek publikálására továbbra is az Erdélyi Múzeumban nyílt lehetőség. Az új évfolyamban jelentek meg Csűry Bálint, Szabó T. Attila, Márton Gyula nyelvészeti közleményei; György Lajos, Kristóf György, id. Kántor Lajos, Jancsó Elemér irodalomtörténeti tanulmányai; Balogh Jolán, Bíró József, Entz Géza művészettörténeti értekezései; László Gyula, Ferenczi István archeológiai, Bíró Vencel, Keöpeczi Sebestyén József, Makkai László, Herepei János, Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond történeti, Balogh Artúr, Mikó Imre, Búza László, Bónis György jogtudományi tanulmányai. Tudománytörténeti jelentőségű György Lajos, Velentiny Antal, Vita Zsigmond erdélyi magyar könyvbibliográfiáinak közlése is. A néprajz és a szociológia jelentőségének növekedését mutatják Gunda Béla, Nagy Jenő, Faragó József, Venczel József dolgozatai. Az EME természettudományi szakosztályának közleményei az Erdélyi Múzeumban külön fejléccel jelentek meg, 1930–1941 között Szádeczky Gyula, majd Balogh Ernő szerkesztésében. Kiemelkedő írásokat közöltek Balogh Ernő, Nyárády Erasmus Gyula, Tulogdy János.

Az Erdélyi Múzeum jelentősebb tanulmányai – önálló kiadványként – Erdélyi Tudományos Füzetek (ETF) néven sorozatban is megjelentek. Az önálló természettudományi közlemények címe Múzeumi Füzetek voltak. A György Lajos szerkesztette Kolozsváron 1926-ban induló Erdélyi Irodalmi Szemlét 1930-tól – a 22. számtól – szintén az Erdélyi Múzeum Egyesület adta ki.

1940-ben a történelmi változások az EME számára kedvező körülményeket teremtettek, az Egyesület a visszaszerzett gyűjteményekben, lendülettel fogott hozzá a munkához, az évtizedes lemaradás behozásához. Kelemen Lajos, Szabó T. Attila és Kántor Lajos egyesületi titkár hívására Kolozsvárra jött Jakó Zsigmond, aki az előbbiektől segítségével 1941–1949 között a múzeum levéltára köré megszervezte a magyar iratvédelmet és az erdélyi magyar történeti kutatóközpontot.

A második világháborút követő fordulat után az EME-nek még volt annyi ereje, hogy újra megteremtse saját önálló otthonát a Farkas utcai Bethlen-Nemes házban, de a totalitárius rendszer kiépülése hamarosan ennek is véget vetett. 1946. november 8-án az EME közgyűlése számba vette az erdélyi magyar tudományosság feladatait a háborút követő nagy átrendező körülményei között. A munka elkezdődött, de 1947-ben az „elvtelen magyar egység” ellen indított politikai kampány keretében az Egyesület vezetőségét önkényesen leváltották, élére intézőbizottságot állítottak. 1950 februárjában a diktatúra az Erdélyi Múzeum Egyesületet önkényesen megszüntette. Az EME Intézőbizottságának 1950. február 12-én felvett jegyzőkönyve a Román Népköztársaság Igazságügyminisztériumának 86311/1949. számú határozatára hivatkozott, mely az EME jogi személyiségét megszüntette és ezzel egyidőben a bizottság hatásköre is megszűnt. Az intézőbizottság a Bolyai Tudományegyetemet kérte fel hogy „az EME egykori tulajdonát képező tudományos gyűjtemények sorsának elrendezése során a Román Népköztársaság magyar tudományosságának érdekeit képviselje”. A Bolyai Tudományegyetemnek az érdekképviselőre később sajnos nem nyílt lehetősége. Az EME tulajdonában lévő gyűjteményeket a hatalom szétosztogatta: 1.) a könyvtár, a kéziratár és a levéltár előbb a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár és az RSZK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára kezelésébe került, majd 1976-ban a kéziratár és az irattár az Állami Levéltár Kolozs megyei fiókjába került; 2.) az érem- és régiségtár az Erdélyi Történeti Múzeum; 3.) az állat-, növény- és ásványtár a Babeş-Bolyai Egyetem „tulajdona” lett.

Csaknem negyven esztendő kényszerű hallgatás időszaka következett, de az EME-t a román diktatúra nem tudta végleg megsemmisíteni. Helyesen állapította meg Jakó Zsigmond az 1990. október 27-i közgyűlés elnöki megnyitó beszédében: „Hagyományokkal rendelkező, eleven tudományos közösség tevékenységét azonban nem lehet hatalmi szóval egyszerűen megszüntetni, mert a közösség tovább él és munkál egykori tagjainak szellemi teljesítményeiben szemlélet, módszer és tematika alakjában. Így történt az EME esetében is. Példaként elegendő Szabó T. Attila munkásságára és az ő Szótörténeti Tárára hivatkozni”.

A diktatúra bukása után az EME tehát újjászületett. 1990. március 22-én lezajlott az alakuló közgyűlés, majd augusztus 9-én az egyesületet felvették a jogi személyek jegyzékébe. Az 1990. október 27-i közgyűlés megválasztotta a Jakó Zsigmond egyetemi tanár elnökből, Dóczy Pál ny. orvosprofesszor, és Benkő Samu ny. tudományos főkutató alelnökökből álló elnökséget. Az új elnökségnek a szó szoros értelmében szinte mindent a semmiből kellett újjáteremtenie. „Ma már tudjuk – figyelmeztetett Jakó Zsigmond beszédében –, hogy az eltelt évtizedek akkora változást hoztak viszonyainkban, körülöttünk és sorainkban, Erdély metamorfózisa annyira előrehaladt, hogy mostani újrakezdésünk szinte újabb alapítással kell felérjen.”

A változott körülmények között az erdélyi magyar tudományos élet feladatait a következőkben fogalmazták meg: a magyar nyelvű egyetemi és főiskolai oktatás hiányában az EME biztosítja a tudományművelés számára a legális kereteket, lehetővé teszi egy fiatal kutatógárda kialakítását, megteremti a tudományos közlés lehetőségét. Kiemelt figyelmet fordít a mesterségesen elsorvasztott önismereti disciplínákra (Erdély történelmére, földrajzára, néprajzára, a szociológiára, jogtudományra stb.) és a ma igen fontos műszaki tudományok fejlesztésére.

Korszerű magyar tudományművelés Erdélyben az EME és a feltétlenül kiharcolandó magyar nyelvű felsőoktatás együttműködése nélkül elképzelhetetlen. Hiszen csakis a magyar felsőoktatás biztosíthatja a ma még hiányzó kutatóintézeti hátteret.

Az újjászervezett EME hagyományos négy szakosztálya – 1.) a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, 2.) a természettudományi és matematikai, 3.) az orvostudományi, 4.) a jog- közgazdaság és társadalomtudományi mellett – ötödiknek létrehozta a műszaki tudományok szakosztályát.

1993-ban az EME taglétszáma – Kiss András főtítkári beszámolója szerint – 18 656 fő, amelyből 79 alapító, 1789 rendes és 16 788 a pártoló tag.

Az EME újraindította az 1950 előtti folyóiratait, kiadványsorozatait az Erdélyi Múzeumot, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, illetve a jog-, közgazdaság és társadalomtudományi szakosztály közlönyét, a Múzeumi Füzeteket a Természettudományi és matematikai szakosztály közlönyét, az Orvostudományi Értesítőt. A Műszaki Tudományos Füzetek által kiadványhoz juttatta a technikai szakembereket, a sorozat első számaként *Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén* című értekezését jelentette meg. Az Erdélyi Tudományos Füzetek új sorozatában az idősebb történész generáció mellett (*Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*, 211. szám) publikációs lehetőséghez jutottak a fiatalabb nemzedék képviselői is (*Kovács András: A radnóti várkastély*, 215). Az Erdélyi Történelmi Adatok-ban *Wolf Rudolf* közölt példaértékű forráskiadványt Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678 címmel. A Romániai Magyar Bibliográfiák sorozat is hézagpótló anyagot jelentetett meg. (Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949., 1950–1953.)

Az erdélyi magyar tudományművelés mellett az EME megoldásra váró feladata az egyesület és a román állam, illetve a kolozsvári egyetem közötti kapcsolatok rendezése. E kapcsolatok szabályozásának alapfeltétele a múzeum elvett ingó vagyonának visszaadása, tudományos gyűjteményei feletti tulajdonjogának visszaállítása.

Ezek a gyűjtemények az egész magyarság művelődési örökségét alkotják – jelentőségükben csak a Magyar Nemzeti Múzeummal és az Országos Széchényi Könyvtárral mérhetők össze – lemondani róla senkinek nincs joga.

Dr. Sebestyén Kálmán

HELYREIGAZÍTÁS

A Honismeret 1999. 4. számának 99. oldalán megjelent, *Czirják Árpád*: Erdélyi magyar breviárium című könyvről szóló ismertetés szerzője nem Udvarhelyi Nándor, hanem *Udvarhelyi Olivér*. A tévedés miatt a szerzőtől és az olvasóktól elnézést kér

a szerkesztő

Indulás a frontra, 1944.*

Június 20-ra volt kitűzve 1944-ben az ezredtörzs és közvetlenek indulása Nagykanizsáról az orosz frontra. Indulásunk időpontját megírtam feleségemnek Kislángra, így kisfiammal együtt előző nap el tudott jönni Nagykanizsára és ott élő másod-unokatestvérénél szállt meg. Utazásunk nem volt valami csendes, mert a vonatot Kiscserépusztán ellenséges repülők végig géppuskázták és többek között a mozdonyvezető is megsérült a kazánházat eltalált lövedék nyomán kitóduló forró gőztől. Így meglehetősen sok várakozás, a mozdony- és mozdonyvezető csere után indulhattunk el. A ma élő fiatalabb nemzedék el sem tudja képzelni, mekkora kockázattal járt akkor még az itthoni utazás is a fokozódó ellenséges légi-tevékenység miatt. 1944. június 20-án délelőtt, elérkezett szerelvényünk elindulásának ideje. Aki csak tehetett eljött, hogy búcsút vegyen szeretett hozzátartozójától és könnyes búcsúvétel után magába vesse a képét, melyről senki sem lehetett biztos, hogy újra viszontláthatja. A harctérre indulók és búcsúzkodók között sokan voltak, akik már másodszor vettek búcsút egymástól. Ezredünk ugyan részt vett a szörnyű doni harcokban, ahonnan nagyon sokan nem tértek vissza. Ők igazán átérezték a búcsúzás fájdalmas, és a viszontlátás bizonytalanságát jelentő búcsúolelést. Nem mondhatnám, hogy lelkesedéssel indultak a frontra a katonák. A kevés fanatikus győzelmet remélt, a rebesgetett csodafegyverben reménykedően kívül a nagy többség érezte, hogy ez a háború – különösen a mostani szakaszában, a dünkircheni (érts: dunkergue-i) partraszállás óta –, veszttel úgy. A felhangzó katonazenekar hangjai elnyelték a búcsúkiáltásokat. A kigördülő szerelvény lassan homályos ponttá vált a könnyes szemű itt maradtak számára.

Indulásunk időpontját megírtam szüleimnek Csajágra, így édesapám bejött Fehérvárra és ott sikerült találkozunk és elbúcsúznunk. Sokszor és sok helyen kellett a vonatnak megszegelni, mert a bombázásoktól erősen megrongált pályaudvarok nehezen tudták lebonyolítani a forgalmat. A bombatámadás veszélye is állandóan fennállt. Az egész útvonalon látszottak pusztítása nyomai. Utunk Nagykanizsáról Székesfehérváron, Budapesten, Szolnokon, Debrecenen, Királyházán, Nagybocksón, Kőrösmezőn áthaladva a Tatár-hágón keresztül vezetett, majd elhagytuk a magyar területet és Dolinán áthaladva megérkeztünk Stanislauba (Sztanyiszláv), mely egyben úti célunk is volt. Emlékeztem szerint ez az út két napig tartott. Ott kirakodtak a vonatból. Az ezredparancsnokság a közvetlen alakulatokkal a Stanislautól pár kilométerre levő Chryplinbe települt. A zászlóalj pedig a közvetlen közeli falukba kerültek.

Minket lelkészeket, a parancsnokság a fronton sem nagyon avatott be a katonai dolgokba. Bár egyébként megbecsülték a munkánkat. Farkas Ödön ezredes, ezredparancsnokunk nagyon kedves és közvetlen ember volt. Az egyhónapi pihenőben esténként sokszor hívott meg bennünket römizni. Ez kedves esti időtöltései közé tartozott. Alkalmanként meglátogattuk a katolikus lelkésszel a különböző helyekre települt alakulatokat, és kihasználva az ottani békés állapotokat, istentiszteleteket és erkölcsi oktatásokat tartottunk a katonáknak, lehetőleg az iskola helyiségében. Ott még urak voltuk abban a tekintetben, hogy számunkra rendszeresített hintón mentünk látogatni. Egy szomorú, halállal végződő baleset is volt Chryplinben. Két testvér volt az alakulatnál gyalogos tiszti beosztásban. Lilik János főhadnagy és öccse, zászlósi rangban. Akkor érkeztek meg ezredünkhöz – ha jól emlékszem – az első páncélok, melyek használatát és hatását be is mutatták. Lilik zászlós egy páncéloköt nézetgetett és tévedésből meghúzta az indítószerkezetet, és az indítórakéta a hasában robbanva nyomban végzett vele. Ő volt a tisztek közül a fronton – bár nem harci cselekmények közben – az első áldozat. A békésen töltött időben nekünk, be nem avatottaknak, fogalmunk sem volt az erőteljes orosz támadás július elejétől kezdődő előkészületeiről a mi frontszakaszunkon.

Egymás közötti beszélgetések alkalmával eljutott hozzánk a hír, hogy a hadosztályparancsnokunk – amikor július 22-én előre rendelték bennünket Ottyniához (Otinya) – szerette volna hátrábbvonni az arcvonalat, ahol több reménységgel lehetett volna felvenni az ellenséggel a harcot. A németek azonban hallani sem akartak a visszavonásról, mert az ötölük északabbra levő alakulataik, páncélos egységeik visszavonását a fedezetünkkel biztosította. Erről nekünk ott a csendes háttérben halvány sejtelmünk sem volt.

* Részlet Gueth Gyula református tartalékos tábori lelkész II. világháborús visszaemlékezéséből.

Július 22-én az ezredtörzs Stanislauból Ottyniáig vonaton tette meg a kb. 15–20 kilométer távolságot. Az állomáson a velünk szomszédos vágányon szembejövő vonatról egy meggyötört arcú, kétségbeesett állatorvos őrnagy a nyitott ablakon átkiáltott nekem: páter imádkozz értünk. Meglepett ez a kiáltás, mert az ő vonatuk látszólag hátrafelé jött a vonalról, amerre mi indultunk. Persze azt nem gondoltam, hogy az a hátrafelé esetleg nem más helyen való bevetést jelentett-e, vagy esetleg sebesült tiszt volt. Mert csak később tudtam meg, hogy Ottyniától keletre már az előző napokban súlyos ütközetek voltak. Július 22-én, szombaton a kora délutáni órákban érkezünk meg csendes napsütésben Ottyniába. Bennünket lelkészeket a vasútállomástól nem messze az út másik oldalán, egy szép, villaszerű, szuterénos épületben helyeztek el. Egy csinos kétágyas szobát kaptunk. Az út másik oldalán nagy füves terület volt, azon túl az állomás. Úgy délután 5 óra tájban egy rata jelent meg felettünk és az előttünk levő füves terület közepe táján egy bombát dobott le. Utána minden elcsendesedett. A katolikus lelkész, kinek nevére nem emlékszem, lelkendezve próbálta a ruganyos betétű ágyat. Már elszoktunk az ilyen kényelmes fekhelyektől. Kis malíciával megjegyeztem: attól tartok, hogy ez a ruganyos ágy nem sokáig ringat bennünket. Attól tartok, hogy nagyon hamar kivet minket. Szombat este lévén megbeszéltük, hogy másnap melyik közelünkbe települt alakulathoz megyünk istentiszteletet tartani. Emlékezetem szerint a parancsnokság meglátogatására készültem. Legényeink által katonakonyháról hozott vacsoránkat elfogyasztva nyugovóra tértünk.

Vasárnap reggel öt óra után ágyüdörrenésekre ébredtünk fel. Megszóal a kollégám: hallok, dolgoznak a mieink! Mondom én rá: hallok azt is, hogy odaátról felelnek rá. Vitatkozni kezdett velem, én bizonygatom, hogy nemcsak a mi tüzérségünk lő, hanem válasz is jön rá. Amíg én próbálom magyarázgatni, hogy melyik lövés volt a miénk és melyik jött odaátról, egyszer csak egy hatalmas robbanást halottunk és a két ágy között levő ablak keretestől beesett az ágyak közé. Olyan gyorsan ugrottunk ki az ágyból, mintha katapultált volna bennünket. A szálló porban megkérdeztem barátomat: elhiszed-e már, hogy vissza is lönek? A tüzérségi párbaj mind jobban erősödött. Az állomás előtti nagy réten lovas tüzérek vonultak előre. Közben az ellenség olyan tüzet zúdított rájuk, hogy a terep egy megfestett csatajelenetre emlékeztetett, ahol hullik ember és ló egyaránt. Ezután szinte elszabadult a pokol. Az egész városra, de különösen az állomás környékére borzalmas ösztüzet adott az ellenség: a sztalin-organától az aknavető és tüzérség nehézfegyverei mind megszólaltak, borzalmas hangzavart, robbanásokat okozva, hogy a szuterénba húzódva egymás hangját sem értettük. Ez a borzalmas tűzijáték jó 3 órán keresztül tartott. Utána úgy nézett ki az egész terület, mint egy szörnyű jégverés után a határ, ahol mindent letarolt a jég. Amikor megszűnt a pergőzűt, elképzelhetetlen látvány tárult elénk, amikor kimentünk az épületből. Az egész környéket, mintha felszántották volna. Szinte nem volt egy négyzetméternyi hely, ahová lövedék nem esett. A ház mellett, ahol voltunk, állt egy fa épület, abból csak forgácsok maradtak. Egyetlen házon nem lehetett a környéken cserepet látni. Az előttünk levő házat egy nehéztüzérségi találat érte és teljesen szétrombolta. A mi épületünknek csak a tetejét verte szét és a vakolatot verte le. Szerencsére a lövedékek zöme érintésre robbanó lövedék volt, így mi ép bőrrel megúsztuk ezt a nem minden napi tűzkeresztséget. Elmondhatom, hogy az egész háború alatt ilyen hatalmas, összpontosított támadást nem éltem át.

Ottyniában a nagy tüzérségi előkészítés után megindult az a háromnapos támadás, melyben az egész 7. hadosztály felmorzsolódott. A tüzérségi tűz megszűnése után a körülöttünk települt vonatalakulattal, – mely alatt lovas kocsikból álló szállítóoszlopot kell érteni – kihúztunk a városból. Ezzel az Ottyniából való kivonulásunkkal megkezdődött – a kivételes szünetektől eltekintve – a háború befejezéséig tartó hátrálásunk.

A július 23-án, rendkívül heves pergőtűzzel meginduló orosz támadás kezdetén nem sejtettük, hogy a hatalmas tüzerővel megindított és az oroszok részéről alaposan előkészített átfogó támadás milyen szörnyű pusztítást okoz és gyakorlatilag az egész 7. hadosztály harc képtelenné válását okozta, ami rövidesen a hadosztályok maradékainak az összevonását eredményezte. Tőlünk északra a 16. hadosztály, délre a 24. hadosztály harcolt. Az ellenség támadásának legerősebb nyomása éppen velünk szemben, Ottyninál történt. Mi lelkészek, a zajló események nagyságáról és az előkészületekről nem tudtunk, sőt az az érzésem, hogy a közvetlen parancsnokaink sem értesültek a megindult támadás erejéről, amiről a magas hadvezetésnek az előző felderítések adatai alapján bizonyosan tudniuk kellett.

A 7. gyalog hadosztály egyetlen tartaléka a 17. I. zászlóalj volt. A 7. hadosztályparancsnoktól Szende László százados, a 17. gyalogezred 1. segédtiszte ellentámadásra kapott parancsot, melyben ő maga is részt vett. A 2. segédtiszt Révffy hadnagy jobb kezét szétlőtték. A zászlóalj és az ezredtörzs vitéz Farkas ezredessel az élen, részt vett a támadásban, de a túlerővel szemben sikertelen volt, noha az ellenség támadását jelentősen lefékezte. Az oroszok jelentősen előretörték és már küszöbön állt Ottynia elfoglalása. Ekkor vitéz Adonyi Ferenc, a 7. gyalogos hadosztály vezérkari főnöke, személyesen adta ki Szende Lászlónak a parancsot, hogy az időközben megalakult „Farkas csoport”-tal és a 17. és a 4. gyalogezredek részeivel, 24-én 24 óráig feltétlenül védjék Ottyniát, mert ettől függ a 4. gyalogezred és az északról szomszédos 16. gyalogos hadosztály szétvert részeinek visszavonulása és a megsemmisítő vereség elkerülése. A katonák sokszor súlyos közelharcban, Szende László a huszár szakasszal és a 17. gyalogezred árkász szakaszával az Ottynia-i temetőnél végrehajtott, elkeseredett ellentámadással megállították a túlerőben lévő támadókat és számos foglyot ejtettek. A „Farkas csoport” a várost 25-én hajnalig tartotta és már a teljes bekerítésből vágták ki magukat. A hadosztályparancsnokság vezérkari főnöke később nagy dicséretben részesítette vitéz Farkas ezredest és Szende László századost. A 4. gyalogezred megmenekült.

Ottyniából a támadás megindulása után július 23-án, a déli órákban az ezredvonattal való visszavonulásunk útvonalára és helyeire csak emlékezetemben megmaradt nevek és Szende László visszaemlékezése, valamint a tőle kapott 6 darab, a pillanatnyi harci helyzetet szinte órára megörökítő térképmásolatok alapján tudok visszaemlékezni. Július 23-án a vonattal néhány kilométerre vonultunk vissza Ottyniától. A harcoló Farkas csoport ellátását biztosítva Winográdra, Ottyniától nyugatra, onnan Woronára mentünk. Onnan szabad szemmel is látható volt az Ottynia északi részén a temető körüli elkeseredett harc. Itt történt 24-én, hogy a délelőtti napsütésben – mivel az éjjel nem alhattunk – megkérdeztem a legényemet, nem akar-e lepihenni? Ő inkább figyel, így én a fa árnyékában lefeküdtem. Mikor Antalics Lajos százados ezt meglátta, csodálkozva mondja: te itt akarsz aludni, ahol még puskagolyók is röpködnek és bármikor ide eshet egy aknalövedék is? Én azt feleltem neki, hogy ez a lehetőség mindenképp fennáll, s ha ide esik egy lövedék, akkor mindegy, hogy ébren vagyok-e vagy alszom. De ha nem esik ide, akkor talán tudok pihenni és tovább bírom – feleltem te pedig ha nem pihensz, idegileg ki fogsz készülni. Egyébként is látszott rajta, hogy nagyon feszült idegállapotban van. 24-én az esti órákban megindultunk a járművekkel hátrafelé és emlékezetem szerint Tysmienica falu szélén a folyóparton állapodtunk meg. 24-én tudomásom szerint a hadosztálytörzs is visszavonult Winográdból.

Tysmienica településünkön bekövetkezett amitől féltünk. Antalics százados teljes idegösszeroppanást kapott, elveszítve önuralmát sírni kezdett mondogatva: elveszünk. Ebben az állapotban nem intézkedhetett. A szolgálatos őrmesterrel bezártuk az oszlopban levő egyetlen gépjárműbe. Elég magas ponton voltunk ahhoz, hogy távcsővel jól be lehetett látni a terepet a harcoló alakulatok felé. Megmondtam az őrmesternek, figyelje a terepet és ha valamit észlel, nekem jelentse. Úgy 11 óra felé int és odahív magához, átadja a távcsövet, mondja és mutatja, hogy tőlünk 4–5 kilométerre néhány orosz harcokosi áttört a vonalunkon és a folyó mentén irányunkba közeledik. Ezek után én, noha beosztásom szerint, mint lelkesnek nem volt kötelességem, de biztonságunk érdekében, mint a jelenlevő rangidős tiszt, átvettem a parancsnokságot és riadóztattam a vonatrészt, mely elvonulásra alkalmas állapotban, a kocsikba befogott lovakkal táborozott. Elrendeltem a falu másik végére való áttelepülésünket. Elindultunk a falu közepe felé lejtő úton. Miután a folyó felett átívelő fahidon ájítottunk, láttuk, hogy az utászok gyorsütemben kötözik a hidlábakra a robbanóanyagot. Amikor a falu közepére értünk, egy őrnagy, aki hivatalos megbízásból, vagy magánkezdeményezésre eligazítóként szerepelt, megállította az alakulatot és megkérdezte, hogy hová megy ez a társaság, ki a parancsnok? Én jelentkeztem, és elmondtam, parancsnokunk idegösszeroppanását, ami miatt én vettem át a parancsnokságot, jelezve az orosz harcokosok vonalunkon való áttörését, és a folyóparton felénk való mozgását, ami miatt elrendeltem alakulatunk biztos helyre, a falu másik végére való áttelepülését. Jelentettem, hogy a harcoló alakulatunk el van látva lőszerrel. Ezredparancsnokunknak az volt az utasítása, hogy belátásunk szerint települjünk úgy, hogy az alakulat biztonságban legyen. Ismertetésem után becsmérő hangon elrendelte a vonatrésznünk eredeti helyre való visszatérését. Erre az én válaszom az volt: parancsát megtagadom. Mire ő a pisztolya irányába nyúlt, én nyomban megjegyeztem, ez felesleges, mert pisztolyom

nekem is van. Ezután dühösen kiabálni kezdett: hadbírótság elé állítom. Válaszom az volt: megteheti, ha módja lesz rá. Ekkor hatalmas robbanás hangja hallatszott a híd felől, ahonnan jöttünk. Őrnagyunk elfehéredve kérdezte: mi volt ez? Erre azt feleltem: minden bizonynyal odaértek a hídhöz az orosz harckocsik és az utászok felrobbantották a hidat, hogy át ne jöhessenek rajta. Ezért nem maradtunk mi a híd túlsó oldalán. Nyomban szelídebbre fogta a hangot az őrnagyon és azt mondta: én ezt nem tudtam. Feleltem, hogy én jelentettem. Ezután megszélidült hangon mondta: páter, települjetez oda ahová akarod.

Ezután mind zavarosabbá vált a helyzetünk. Harcoló alakulataink hátravonása miatt éjszaka tovább kellett vonulnunk. Mindinkább torlódtak a járművek. Az ezredvonal többi részlegével is találkoztunk és én innen a lelkészek számára rendszeresített hintón folytattam utamat a katolikus lelkésszel együtt. Egész éjszaka vonultunk. Mindig lassabb lett az előbbre jutási lehetőség. Antalics Lajos századosról, a gazdasági hivatal vezetőjének sorsáról egy darabig nem tudtam. Csak Oszmolodán találkoztam vele újra. Nem akartam előző állapota felől érdeklődni. Csak pár évvel ezelőtt, amikor a volt 17. gyalogezred hagyományörző nagykanizsai egyesületével újra felvettem a kapcsolatot, több összejöveteleükön részt vettem, tudtam meg Polgár József volt hadbiztos századostól, akivel a front legnagyobb részén együtt voltunk, hogy valamikor 25–26-án az árokparton ülve talált rá. Hátraküldte az egészségügyi alakulathoz, onnan tért vissza a 17-ik gyalogezred törzséhez Oszmolodára.

Gueth Gyula

Tisztelt Olvasónk!

A Honismereti Szövetség és Alapítványa az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében az 1998. évi állampolgári adó 1%-ából **43 048 Ft** támogatást kapott.

Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni mindazok támogatását, akik egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásukkal segítették munkánkat.

Hagyományos feladataink mellett 1999–2000-ben újabb nagyszabású vetélkedőre készülünk az államalapítás 1000. évfordulója tiszteletére. Ennek jegyében szervezzük a Honismereti Akadémiát, jelentetjük meg folyóiratunkat, szervezzük táborainkat.

Mindezekhez továbbra is nagy szükségünk van az **Ön** támogatására. Bízunk abban, hogy úgy dönt, Szövetségünk szándékait, munkáját támogatja, ezért kérjük, az adóhatósághoz küldött nyilatkozatán

a HONISMERETI SZÖVETSÉG ALAPÍTVÁNYT

szíveskedjék megjelölni.

Adószám: 1962-4930-1-41

Segítő támogatását előre is köszöni

a Honismereti Szövetség

HAGYOMÁNY

Dévaványa 250 éves címere

Dévaványa a Nagysárrét nyugati szélén kényelmesen terpeszkedő, nagy határu mezőváros. 1422-től Heves, majd Heves és Külső Szolnok egyesített vármegyékhez tartozott. 1876-ban az akkor alakult Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez csatolták, ahonnan az 1950-es rendezés során Békés megyéhez került. A település létét bizonyító írások először az 1330-as évek elejéről említik. A XVI. század elejére már a jelentősebb községek sorába tartozhatott. Ezt bizonyítja részben, hogy hazánk 1514 körül készített és 1528-ban kiadott első részletes térképén (Lázár deák térképe) is megtaláljuk, valamint hogy Ványai Ambrus személyében neves, tudós egyéniséget tudhatott papjának. Ambrus pap híveivel együtt állt be Dózsa György seregébe, s később a parasztvészér „generálisaként” szerzett magának hírnevet.

Ványa a török hódoltság alatt mint szultáni birtok (khász) a vidék legnépesebb községei közé tartozott. Ebben az időben már török és magyar oklevelek egyaránt, gyakran városként emlegetik. A Sárrét mocsarai nem csupán megélhetést biztosítottak az itt élőknek, de veszély esetén biztonságos menedékkül is szolgáltak számukra. Ennek köszönhetően Dévaványa azon kevés dél-alföldi helységek egyike, mely túlélte a török hódoltságot, lakossága a XVI. század második felétől bizonyíthatóan folytonosságot mutat.

A község nem csupán létezett a török idők alatt, de működő önkormányzattal is rendelkezett. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az írások megőrizték számos bírāja nevét. A XVI–XVII. században fennálló faluszervezet már az iratok hitelesítésére szolgáló pecsétnyomót is használt, Dévaványa törökkori pecsétnyomatát egy 1659. szeptember 5-én kelt irat megőrizte számunkra.

A település XVI. századi jelentős gazdasági súlyát mind a török defterek, mind a vármegyei adórajstromok igazolják. Ezeknél is látványosabb bizonyíték azonban az a tény, hogy a ványai jobbágyok ebben az időben jelentős pénzüsszegek fejében rendre meg tudták váltani szabadságukat földesuraiktól, hogy aztán armális nemességet is szerezzenek. E nemesek a határ nagy részét is – mint zálogot – teljes körűen birtokolták. Ők voltak azok, akik református egyházukat a legnehezebb időkben is fenntartották, s akik a török csapatok kiűzése után már 1696-ban rektorantitót hívtak a községbe.

Rákóczi hívó szavára a ványaiak ismét a szabadság mellett fogtak fegyvert. Emiatt a község sokat szenvedett a császárhű rác csapatok zaklatásaitól. A Rákóczi seregében harcoló ványaiak részére Eduard de Wilson aradi várparancsnok 1710. június 11-én kelt oklevelében adott kegyelmet és oltalmat. Ezzel megkezdődhetett a község immár végleges újratelepülése.

Az 1711-es megyei összeírás tanúsága szerint Dévaványát a korábbi lakói „ülték” meg ismét. Ezekhez később újabb nemes családok is csatlakoztak, így az 1721/22-es összeírásban már mint „*Possessio Curialis*”, azaz kuriális helység szerepel 34 családfővel. Ezen nemes helység első pecsétnyomóját 1749-ben készítette. A nemesek első pecsétje kör alakú, átmérője 30 mm. Körirata kívül babérkoszorú, belül vonalkeret által határolva: „VÁNYAI NEMES HELYSÉG PETSÉTYE 1749”. A pecsét közepén látható a nemesi közösség címere, mely egy kerek talpú pajzs, rajta a címerkép egy jobb felé vágató lovas vitézt ábrázol, aki a jobb kezében lévő szablyát feje fölé emelve bal kezével lova kantárját tartja. A pajzsra helyezett pántos sisakon háromágú lombkorona, felette sisakdíszként egy szablyát tartó páncélozott kar. A pajzsot két oldalról díszes foszladék övezi.

A címermotívumok jelentése egyértelmű. A ványai armalista nemesség kiváltságai fejében katonai szolgáltatok teljesítésével tartozott. A nemes helység címerének szablyás lovas vitéze tehát nyilvánvalóan a nemesi közösség katonaiállítási kötelezettségére, a haza fegyveres védelmére utal, de jelképezi a szabadságot, a hősiességet és a honszeretetet is. Ugyanakkor a lovas öltözet, szablyája a lakosok magyar származását, a sisakkorona pedig nemesi mivoltukat hangsúlyozza.

A nemes helység első pecsétjének lenyomata

A nemes helység második pecsétjének lenyomata

Ezen első pecsétnyomó máig sértetlenül fennmaradt. Nyomófelületén a szokásos, érvénytelenítést biztosító rongálást sem végezték el. 1749-ben vették használatba, és legalább 70–75 éven át szolgálta – ha nem is egyedülként – a ványai nemes község hivatalos ügyvitelét. Bizonyos utalások alapján azt is joggal valószínűsíthetjük, hogy egy kerek évszázadig, egészen az önálló nemesi közigazgatás megszűntéig használták.

A nemes helység második pecsétnyomóját 1770-ben készítette. A kissé szabálytalan kör alakú pecsét vízszintes átmérője 20, függőleges átmérője 21 mm. Körirata két vékony vonalkeret között: „D. VÁNYAI • N • HELYSÉG • PETSÉTYE • 1770 ***”, közepén a nemes helység ismert címerével. Ez a tipárium nem maradt ránk, sorsáról egyelőre semmit sem tudunk.

A pecsét nem csupán a hivatalos iratok hitelesítését, illetve lezárását szolgálta, egyben jelképezte a mindenkori helyi hatalom törvényességét is. Konkrétan erre utal a ványai nemes helység „protocollumában” (jegyzőkönyvében) található bejegyzés, mely az 1846. március 15-én sorra került előjáró választásról tudósít az alábbiak szerint: „Járásbéli Szolga Bíró Tekintetes Soldos Imre Úr jelenléttiben véghez ment Elöljárók elválasztása, nevezetszerint: Négy kijeltek közül, úgy mint Szarka András, Cser Páll, Balogh Mihály, és Gyáni Sándor közül, Idősb Nemes Cser Páll Uram 114 szavazattal a' Nemesség Rendszerinti Hadnagyának elválasztatott, és Hite le tétele után ezen hivatalában czímetes Szolga Bíró Úr által a' petsét, és kultsok általadásával meg is erősített.” A pecsét természetesen a nemes helység érvényben lévő tipárium, a kul-

A nemesek 1749-es tipáriumának nyomófelülete

Az 1861-es tipárium nyomófelülete

csak pedig a helység ládájának kulcsai lehettek, amely ládában a község hivatalos iratai mellett a pecsétnyomót is elzárva tartották.

1753-ban Orczy Lőrinc megváltja az 1652 óta zálogban bírt határt, s ezzel az armálisok mint taxás nemesek közvetlen földesúri befolyás alá kerülnek. Ettől kezdve földesúri pártfogás mellett fokozódik a parasztek betelepülése. A növekvő létszámú adózó lakosság érdekeinek érvényesítésére szükségessé válik az önálló paraszti tanács megalakítása. A nemesek és az adózók természetesen jelképeikben is elkülönülnek egymástól, a paraszti helység pecsétjeit ekevas és búzakéve ékesíti.

Az 1848-as forradalom után megszűnt a kettős közigazgatás. Az önkényuralom éveiben címer nélküli pecsétnyomók kerültek használatba. 1860 végén az Októberi Diploma kihirdetésével a vármegyék rövid idő alatt újjászervezték magukat. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegye bizottmánya 1861. január 8-án tartott ülésén rendeletet alkotott arról, hogy „a községi pecsétek a netaláni visszaélések kikerülése tekintetéből újonnan készítenek”, mégpedig „a régi szokásos felirattal s' jelvényekkel, s' 1861. számmal”. Ennek értelmében szerezte meg Dévaványa is újabb pecsétjét. Ez alkalommal azonban már nemcsak viaszos pecsételéshoz használatos tipáriumot készítettek, hanem festékes pecsételésre alkalmas fémbélyegzőt is. A festékes bélyegző bevezetését egyszerű, gyors használhatósága indokolta, s az a tény, hogy ez teljesen megfelelt hitelesítő pecsétként. A viaszos pecsétnyomóra pedig továbbra is szükség volt, hiszen a bélyegzők nem tudták átvenni az iratok illegális felnyitását megakadályozó zárpecsétek funkcióját.

Az 1861-es viaszos pecsét kör alakú átmérője 30 mm. Kívül babérkoszorúval, belül vonalkezzel határolt körirata: „D. VÁNYA VÁROS PECSÉTJE 1861 **”, közepén a nemes helység XVIII. századi címerének igen szép rajzolatú változatával. A címer motívumaiban azonos az 1749-es pecsétnél megismerttel, megjelenítésében csupán néhány ponton tér el attól. A sárgarézről készült, fa nyélbe applikálható tipárium jó állapotban megmaradt.

A községek nevének egységesítését elrendelő 1898. évi IV. törvénycikk a pecsétek rendezését is célul tűzte ki. A belügyminiszter a törvény végrehajtásával kapcsolatban 1902. július 1-én körrendeletet adott ki, melyben az egységes pecsétnyomók ügyét is szabályozza. A miniszter elrendeli, hogy még az a város is, „a melynek neve írásmódjában változás be nem következett, legalább egy bélyegző beszerzésére kötelezve van, mert a pecsétnyomók és bélyegzők hitelességének megállapíthatása végett köriratunkban a város törzskönyvezésének évét is fel fogják tüntetni és mert szükséges, hogy a hivatalos pecsétnyomók és bélyegzők országsszerte azonosak legyenek. Az egységes minta szerint központilag beszerzett bélyegzők (nedves és száraz bélyegzők) kizárólagos használata kötelező lévén, ... azok kiadásával az addig használt bélyegzők (pecsétnyomók) érvényüket veszítik és azoknak az illető város részéről történő további használata meg nem engedhető.”

A miniszteri rendelet azt is kimondja, hogy „azon község, mely címerrel is bír – a mennyiben alhoz való jogosultsága kétségtelen – pecsétnyomóin és bélyegzőin használhatja.” Községünk nevét a belügyminiszter 1901. december 14-én kelt 113 430. számú határozatában állapította meg. A fenti útmutatások értelmében 1902-ben elkészült egy száraz (viaszos) pecsételésre alkalmas tipárium, valamint a nedves (festékes) pecsételésre alkalmas gumibélyegző. Ezek átmérője 35 mm, vonalkezzel határolt köriratuk: „JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYE DÉVAVÁNYA KÖZSÉG * 1901 **”. Középen a hajdani nemes helység címerével, melynek mintájául az 1861-es városi pecsét, illetve a bélyegzők szolgálhattak.

A törzskönyvezett önkormányzati pecsétek és gumibélyegzők a két világháború között végig érvényben maradtak, sőt használatukat kezdetben az 1945-ös politikai változások sem korlátozták. A mindinkább balra sodródó politikai hatalom azonban fokozódó ellenszenvvel viseltetett a múlt minden emléke iránt. „Kitüntető” figyelmüket nem kerülhették el a városi és községi címerek sem. Egy 1949. április 7-én kelt belügyminiszteri rendelet feudális jelképesnek nyilvánította azokat és gondoskodott betiltásukról. „A törvényhatóságok, megyei városok és községek régi szokás alapján pecsétjükön és kiadmányaikon különböző rajzokat magukban foglaló jelvényeket (címereket) használnak. Ezeknek a jelvényeknek a rajzai sok esetben a régi feudális rendszert tükrözik vissza és így használatuk államhatalmunk jellegével nem egyeztethető össze. Felhívom ezért Alispán (Polgármester) urat, intézkedjék, hogy a törvényhatóság, megyei városok és községek régi jelvényeiket, (címereiket) és e jelvényeket feltüntető pecsétjeiket a használatból vonják ki és a pecsétek megőrzéséről a törvényhatóság levéltárba való elhelyezése útján gondoskodik. Úgy a törvényhatóság, mint a megyei városok és községek a

jövőben olyan pecsétet használjanak, mely a törvényhatóság, megyei város, község, mint hatóság megnevezését tünteti fel ... Felhívom Alispán (Polgármester) urat, hogy a szükséges intézkedéseket tegye meg és 1949. évi május hó 1. napjától kezdődőleg az új szövegű pecsétet használja."

A megyei alispán április 11-én továbbította a községekhez a belügyminiszter rendeletét. Az új bélyegző elkészülte után Dévaványa előjárósága is kivonta használatából címeres pecsétjeit, s azokat a megyei hatósághoz beküldte: „Alispán Úr, Szolnok. – Hivatkozott számhoz tisztelettel jelentem, hogy Dévaványa község címeres körpecsétjeit a használatból a mai napon kivontuk, miután az új körbélyegző a mai napon érkezett meg. A forgalomból kivont 5 db. körbélyegzőt a Vármegyei Levéltárban való elhelyezés céljából tisztelettel mellékelem. Dévaványa, 1949. május 3. Azari János vez. jegyző h.” A kísérő levelet már a község új, címer nélküli bélyegzőjével hitelesítették. Ezzel az aktuálisan lezárult a hajdani nemes helység címerét viselő dévaványai pecsét két évszázados története.

Néhány hónappal később, 1949. november 9-én a községi zászlók használatának megszüntetése következett a már jól ismert indokok alapján. A címer és a címeres pecsét használatának megszüntetése után a zászlók betiltásával a városok és községek hosszú évtizedekre elestek a sajátos identitást kifejező települési jelképek használatának lehetőségétől. Az önkormányzati, illetve tanács pecsételen az államcímer kizárólagossá vált, a városi lobogókat pedig a „nemzetközi munkásmozgalom vörös zászlaja” váltotta fel.

Némi enyhítést csupán egy 1974-es minisztertanácsi határozat jelentett, mely a fővárosi, megyei és városi tanácsok, valamint „különösen indokolt esetben – a Minisztertanács Tanácsi Hivatala elnökének az illetékes megyei tanács végrehajtó bizottsága javaslatának figyelembevételével adott előzetes engedélyével – a nagyközségi, községi Tanács” számára lehetővé teszi helyi címer alkotását. Ez utóbbi megkötés gyakorlatilag továbbra is lehetetlenné tette a nem városi jogállású települések címerhasználatát. A városok esetében is rögzítette, hogy a „helyi címer a település történelmi múltjára és mai jellegzetességére utaló jelkép”, melynek tervéhez a Képző- és Iparművészeti Lektorátus hozzájárulását kell kérni. Ez a kitétel gondoskodott arról, hogy a városok se állíthassák vissza történelmi jelképeiket, csupán azoknak a kor politikai igényeihez igazított változatait. Így kerültek rendre a városi címerekbe a „mai jellegzetességre utaló” munkásmozgalmi jelképek és a szocializmus építésében elért eredmények egyéb szimbólumai.

A nyolcvanas évek politikai változásai nyomán országszerte ismét megélni kezdte a hagyományokra épülő jelképek iránti érdeklődés. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény megszüntette a községek hátrányos megkülönböztetését, s kimondja, hogy „a helyi önkormányzat a törvény keretei között önállóan alakíthatja szervezetét és működési rendjét, önkormányzati jelképeket alkothat, helyi kitüntetések és elismerő címeket alapíthat”. Dévaványa önkormányzata – társadalmi kezdeményezésre – 1994 októberében rendeletben állította vissza jogaiba a hajdani nemes helység, majd mezőváros címerét. A rendelet értelmében 1995-ben elkészült a község díszpecsétje, annak gumibélyegző változata, valamint zászlaja. A bronzból készült tipárium kör alakú, 50 mm átmérőjű. Közepére a község régi-új címerét vésték. A pecsét körirata a felső részen „BÉKÉS MEGYE” az alsó részen pedig „DÉVAVÁNYA”. A gumibélyegző azonos kinézetű, de átmérője valamivel kisebb, 44 mm.

Dévaványa címere 1949-től fogva 45 esztendőn át aludta Csipkerózsika-álmát. 1995 óta végre ismét a történelmileg hiteles, megjelenésében rendkívül dekoratív címerével büszkélkedhet a község. Ez a 250 éves nagyszerű jelkép minden tekintetben alkalmas arra, hogy díszítse a község középületeit, fényesebbé tegye ünnepeit, s újabb évszázadokra a dévaványai összetartás és összetartozás legfőbb szimbóluma legyen.

Hajdú József

A mai díszbélyegző lenyomata

Benedek Elek emlékezete

Nagybaconi Benedek Szabó József 78 éves kiscgazdálkodó, ahogy magát nevezi, a Csinód nevű falurészen. Mikor Erdővidéken Benedek Elek néphagyományokban meggyökerezett emlékezete után érdeklődöm, tekintettel az ez évi hármas – születésének 140., halálának 70., az Emlékház avatásának 30. évfordulóján – többen Nagybacon élő emlékezetéhez, Benedek Sz. Józsefhez igazítanak. Családjá, akárcsak a sokféle Benedek familia kisbaconi származású. A Szabó (Sz.) megkülönböztető név is arra való, hogy például a Benedek Huszár familiával ne „téveszthessék” össze őket.

Benedek Sz. József apja, Ignác, már elhagyta a megkülönböztető Szabó nevet, mert Nagybaconban nincs annyi Benedek. Fia, József tizenöt esztendeje özvegy, két leánya van, egyik „element” Svédországba, a másik szerencsére, amint mondja, itthon maradt, mert segíthet rajta. Kisbaconban, a Benedek Elek Emlékház előtt beszélgetünk. A hármas évforduló előkészítése közben történelmi dokumentumfilm is készül, az interjúkat a kamera rögzíti. Én valós emlékekre, megtörtént dolgok felidézésére számítok, ami „nem jön be”, mert Benedek Szabó József a különböző idősikokat egybemosva, a Cimborá című gyermeklap jóváhagyatási, szerkesztési gondjait összerántva, Benedek Elek és Fischer Mária halála körüli „temondákat” egy marékra fogva a valós élettörténetből a mondák logikája szerint szerkeszti egybe. A nem hiteles történet hitelességének ez a nyitja. Az ő családi hagyományokon átszivárgó emlékezete szerint a Cimborát már székelyudvarhelyi diákkorában szerkesztette volna, de „nem szabadalmazták”, vagyis nem engedélyezték a hatóságok, s ezért öngyilkossággal akart véget vetni az életének, amelyben nagyapja, Benedek Szabó Ignác akadályozta meg. A Cimborát, amint tudjuk Benedek Elek 1922–1929. között, haláláig szerkesztette. Benedek Szabó Ignác a Cimborá-mondát fél évszázaddal vetíti vissza a múltba.

„Én iskolát nem sokat jártam, csak hetet végeztem. Abban az időben nem sokan jártak iskolába, a szülők a gyermekeket otthon hagyták a föld mellett. Olvasni olvastam, nem mondom. De örökké ilyen értelmes emberek között forogtam, sokat tanultam tőlük. Régészeti kutatásokkal is velük jártam, szép helyeken voltunk, sokat gyakorlódtam ezekben a dolgokban. Voltam négy hetet a népfőiskolán, Sepsiszentgyörgyön 1943-ban. A tanulási vágy akkor serkent fel bennem, s kedvelni kezdtem a néphagyományt, s a mai napig is ezt kutatom. Az én falumnak az egész régi történetét, amit egyszer úgy hallottam, leírogattam. Még a mai napig is írogatok. Megoperáltak sérvvel, fél ember sem vagyok. Nem lehet emelni. Ott van még három darab marha a nyakamon. Bár az nem volna!

Benedek Ignác volt az én nagyapám. Benedek Elekecskével együtt voltak a kollégiumban Udvarhelyt annak idején. Benedek Elek az írói, az én nagyapám a jegyzői pályát választotta. Mivelhogy sokba került a taníttatás, s Benedek Eleken megvolt a tanulási vágy, azt mondta a szüleinek, hogy az ő vagyonrészét adják el és taníttassák. Ez meg is történt. Tanultak ott az iskolában, akarták a Cimborát szerkeszteni, de nem szabadalmazták. Elekecskét bántotta, hogy a szülei áldoztak erre, s neki mégsem sikerül semmi. Na, erre fel, amikor haza voltak jöve egy húsvéti alkalomkor – minden ünnepkor hazaengedték, s legtöbbször gyalog jöttek Udvarhelyről, mert akkor csak szekérjárás volt, nem volt egyéb, amivel jöni –, s minden alkalomkor mentek a templomba. Mivel itt volt a templom az Elek Apó háza mellett, nagyapám az Alszezen lakott, s örökké hívta, s így mentek a templomba. Na, de ekkor, mikor jött, hogy menjenek a templomba, olyan furcsa kinézésű volt Elek Apó, nem olyan mint máskor, s nagyapám gyanút fogott. Azt mondja Elekecske, hogy ő máma nem megyen a templomba. Az írószobájából kiment Elek Apó – már így mondom, mert így is meg lehet érteni –, nagyapám babrált az íróasztala tetején, kihúzta a fiókot, mert azelőtt Elek Apó azt mondta, hogy neki semmi sem sikerül és elpusztítja magát –, s nagyapám, ahogy kihúzta, meglátta a revolvert, a golyókat kiszedte belőle, s a revolvert visszatette, s a fiókot visszanyomta. Mikor nagyapám elment a templomba, Elek Apó otthon maradt, hogy végezzen magával. A golyók hiánya miatt nem sikerült az öngyilkosság.

Visszamentek Udvarhelyre. Jött a pünkösdi ünnepnap, s újra hazajöttek. Régi, szép vasárnap volt. Ki voltak virágozva itt a gyümölcsfák a ház körül, szépen szólott a kisbaconi harang hívogató hangja a pünkösdi istentiszteletre, a kinyitott hálószoba ablakán behallatszott, az ifjú

Benedek Elek még fel sem volt kelve az ágyából, s ment a postás az örömhírrrel, hogy szabadalmaztatták a Cimborá folyóiratot. Ekkor úgy érezte magát Benedek Elek, mintha újjá született volna.

Végül megköszönte Elek Apó Nácinak, Ignácnak, az én nagyapámnak, Benedek Szabó Ignácnak, hogy az életit megmentette.

Ennyit tudok, egyebet nem mondhatok. Tudok még részleteket, de még egyszer el kellene olvasni azt a könyvet, s úgy tudná az ember az értelmét kivenni.

Így állott a helyzet.”

Az idősíkok egymásra csúsztatása nemcsak a Cimborá „szabadalmaztatása” esetében érzékelhető, hanem a történet fizikai, természeti keretei is vegyülnek, hiszen Elek Apó székelyudvarhelyi kollégista korában még nem épült fel a kúria, amelynek „hálószobája” ablakán behallatszott volna a pünkösdi harangszó. A történet érdekessége, hogy Benedek Szabó Józsefet „írásbeliző” visszaemlékezőnek tartja nyilván Erdővidék népe. Az is, de a szájhagyomány formálta történeteket jegyzi le. Ezek a „dokumentumai”.

Sylvester Lajos

Kisgyermek temetése Vámosgálfalván

A Dicsőszentmárton mellett, a Kis-Küküllő menti Vámosgálfalván 1982. augusztus 23-án eltemettük a hat és fél éves Bacsó Jancsikát. Az édesapa két fiával együtt a faluval egybeépült Szőkefalva unitárius egyházközségének volt a tagja. Az édesanya a helybeli református egyházközségnek volt a híve.

A kisfiú temetése a halott lakodalmanak kijáró végtisztességgel történt. Unitárius szertartással, a vámosgálfalvi református magyarok szokása szerint.

Ahogy a halálhír a dicsőszentmártoni kórházból – ahol a gyermeket kezelték – megérkezett, a „szószóló” azonnal szolgálatba lépett. Ezt a tiszteletet a halott korától függően a családfő apai ágon levő első unokatestvére tölti be. Fialtal halott esetén a fiatal, idős halott esetén az idős unokatestvér. A szószóló a temetéssel járó összes teendőket irányítja. A családtagokat mentesíti minden ezzel járó gond és fáradtság alól.

Esetünkben a szószóló elment a lelkészhez a halálesetet bejelenteni, a temetés időpontját megbeszélni, a harangoztatásra engedélyt kérni. Ezt, mivel mindkét szülő eleget tett egyházfenntartói kötelezettségének, megkapta. A községházán, a körorvosnál is eljárta a szükséges iratokat beszerezni. Elutazott az édesapa 30 km-re levő munkahelyére, hogy értesítse az illetékes vezetőt és a munkatársakat a halálesetről. A családfő ajánlatára felkérte a „gödörásokat”. Kisgyermek esetén a keresztapák voltak erre hivatottak. Felnőtt halott esetén ezt a teendőt a keresztfiúk végzik. A szószóló jelölte ki a padmalyfaragókat is, valamint a padmalyvivő¹ szekerest. A hozzátartozókkal – a két nagyapával – összeállította a búcsúztatót és azt a beszerzett engedélyekkel együtt, a temetés előtti este a lelkésznek átadta. Az ő kötelessége volt a sírnál, a hantolás után a belső emberek szolgálataért, a gyülekezet tagjainak megjelenéséért köszönetet mondani. A temetésen résztvevőket a torba hívta. Gondja volt rá, hogy megbízottai oda mindenkit betessékkeljenek. A torba elő- és utóimát mondott. Általában vigyázott a temetés fegyelmezett lefolyására.

A halálhírt a falu népének a harangszó adta tudtul. Ez alkalommal, mivel a halott konfirmáló-koron aluli volt, a nagyharanggal rövid megszakítással kettőt „szaggattak”, majd a kicsivel együtt összehúzták. Ha felnőtt a halott, akkor a férfinak először a naggyal, nőnek a kicsivel 3–3-at szaggattak, s utána mind a kettővel összehúzzák. Naponta háromszor harangoztak: reggel, délben és este naplemente előtt. Amikor a koporsószállító autó a falu végére ért, harangszó fogadta.

¹ *padmaly* = azok a fából előre kifaragott pallódeszkák, amelyeket a koporsó fölé tesznek, hogy a föld ne érintkezzen közvetlenül a koporsóval.

A halálhíre a szomszédok, rokonok az emeletes családi házat a halott kisgyermek fogadására előkészítették. A kapura kitették az egyházi fekete lobogót. Ez jelezte, hol van a halott a faluban. Az emeleten levő nagyszobából a bútorokat kihordták, a tükröt letakarták. A szoba ajtaja fölé kitűzték a bibliai jelmondatos gyászdrapériát. A szoba közepére helyezték ablakajtó, fej-láb irányába a fekete gyásztakarós egyházi ravatalt. Erre került a fehér koporsó, kis halottjával.

A koporsót helyi szokás szerint a főkeresztapa szerezte be, minden járulékával együtt.

A fehér koporsóban a kis halott tiszta fehérbe volt öltöztetve. Fehér nadrág, fehér ing, fehér szetter volt rajta. Lábán fehér zokni, cipő nélkül. Az öltöztetést még a kórházban elvégezték. A halott be volt borítva élő virágsokrokkal.

A koporsó elhelyezése után a hozzátartozók körülállták, az édesanya és a két nagymama zokogó siratózásba kezdtek. Jajgatva, félig énekelve mondogatták a siralmas szavakat.

A haláleset hírül vétele, illetve a koporsó megérkezése után megkezdődött a halottlátogatás. A rokonok, az ismerősök, a falu egész asszonynepe megindult a halottas ház felé. A közeli rokonok tyúkot, tojást, lisztet; a távolabbiak és az ismerősök csak az utóbbiakat vitték. A halottlátogatókat az ajtóban a család két nőrokon megbízottja fogadta. Egyikük átvette a hozottakat, a másikuk pontosan feljegyezte ki, mit hozott. Ez, mint a lakodalomnál, kölcsönös jellegű volt. Hasonló esetben, azonos mennyiséggel viszonzták. A halottlátogatók a halottnak csendes nyugodalmat, a gyászolóknak vigasztalást kívántak. Csendben megálltak a koporsó mellett. Egy-egy, magát a családhoz közelebb érző asszony siratózni kezdett. Volt mikor külön-külön, volt amikor több asszony ajkáról hangzott fel a jajszó. Majd *Isten nyugtassa* búcsúszóval eltávoztak. A halottlátogatás alkalmával hozták a koszorúkat is. Összesen 26 élő- és művirágkoszorú gyűlt össze. A halottat a temetést megelőző mindkét napon látogatták. Szüneteiben sem maradt egyedül a halott, a családtagok közül mindig volt bent valaki. Éjjel is voltak mellette, legtöbbit az édesanya és a két nagymama.

Alkonyat után azonnal megkezdődött a virrasztóba menés. Ez mind a két este tartott. A koporsó fejénél, jobboldalt az édesanya, s az ő rokonai, baloldalt az édesapa és hozzátartozói állottak. A fal mellett elhelyezett padokon a távolabbi rokon asszonyok ültek.

A férfiak a külső szobában, a tornácra, az udvaron levő asztalok mellett ültek. Beszélgettek és kártyáztak. Amikor a virrasztóba mindenki begyűlt, akkor az énekes vezette az énekeseket. Aki befért bement a belső szobába, a többi az ajtó körül gyülekezett. Zsoltárokat és más, az alkalomhoz illő egyházi énekeket énekeltek. Az éneklés alatt az édesanya, a két nagymama, hol egymást felváltva, hol egyszerre siratóztak. A szöveget nem lehetett érteni, csak az ének alatt a siratózás recitáló dallamát hallhattuk. Megrázó élmény volt. Mintha valamilyen ősi liturgián vettünk volna részt. Második este, mint lelkészt, engem is meghívtak a virrasztóba. El is mentem. Két egyházi ének között imát mondtam, bibliát olvastam. Az éneklés és áhítat alatt a kártyázás szünetelt. Majd az énekesek is leültek az asztal mellé. A virrasztókat borral és kenyérral kínálták meg. A virrasztás mind a két este a késő éjjeli utáni órákig tartott. Az utolsó kártyázók a hajnali kakasszóra távoztak el. Olyan is volt, aki innen ment munkába.

A temetés napján a déli harangszót követően (délután 1 órakor) mind a két harangot egybekondítva *gyűlöt* húztak. Erre kezdett a falu népe a temetésre gyülekezni. Néhány perc múlva külön csak egyet húztak, ekkor indultak a belső emberek, a lelkész, a kántor és a kurátor. Előttük két fiatal házasember felváltva vitte a fekete gyászlobogót. Fégi szokás szerint az egyik az édesapának, a másik az édesanyjának volt az unokatestvére. A gyászlobogó csúcsát fehér szalag díszítette, jelölül annak, hogy fiatal, gyermeket temetnek. A lelkészt és kísérőit 6-6 fehér ruhába öltözött leány, mellettük 6-6 fekete ruhás legény követte. Kabátjuk hajtókáján élő virágsokor díszlett. A leányok kezükben ilyen alkalomra készített zászlókat vittek. A zászlók faragott guzsaly nyelére tűzött színes, rojtos vállkendőkből, és házilag szőtt, csipkés végű feketecsiskos törülköző kendőkből készültek. Végükre élő virágsokor és fehér szalag volt kötve. A halottas ház udvarára érkezve, a fekete lobogót vivő emberek a kapun belül megállottak. A lobogó az egész szertartás alatt ott lengett. A lelkész elfoglalta helyét az előre elkészített, fekete kendővel letakart asztal mellett. Háta mögött állt a szószóló, az énekes, mögöttük az énekes és a többi férfi. A zászlós fiatalok a koporsó elkészített helye körül kétoldalt állottak sorfalat. A gyászszertartás kezdetét egyházi ének jelezte. Ennek hallatára bent a szobában lezárták a koporsót. Ezt látván újra felzokogott az asszonyok szívfájdító siratózása, ami

aztán csak a lelkési szolgálat alatt szünetelt. Ahogy a koporsó a szoba küszöbét elhagyta, a bent levő padokat azonnal nagy zajjal feldöntötték. A koporsót a szobából két-két fiatal legény vitte ki. A lelkész előtt levő ravatalra tették, lábbal a kapu felé. A koporsó mellett kétoldalt a családtagok ültek az oda letett padokon. Most már fordított renddel, ahogy a virrasztáskor a szobában voltak. Feje fölül jobbra az édesapa, s hozzátartozói, bal felül az édesanya és hozzátartozói.

A családtagok elhelyezkedése, a koszorúknak a koporsóra és annak lábához tétele után, egy újabb ének elhangzását követően a lelkész elvégezte az egyházi szertartást. Ezt a búcsúztató felolvasásával fejezte be. Ezután az ifjak elénekelték az ilyenkor szokásos múdallamú búcsúztatójukat. Majd az énekvezér felolvasta búcsúversét:

*Hintetek e koporsóra virágot és könnyeket,
E koporsó bús ölén egy kedves gyermek szendereg.
Vele együtt eltemetjük a szülőknek örömét,
Mind azoknak bánatjára, kik őtet ismerték.*

*Édesatyám, édesanyám, ti szülők legjobbjai,
Jertek ide koporsómhöz örök búcsút mondani.
Szálljatok le majd síromba, s meghallom hangotok,
Ajkatok édes szavára szívem ott is feldobog.*

*Fenn az úrnak zsámolyánál, imádkozom értetek,
Hogy gyógyítsa s nyugtassa meg értem fájó szívetek.
S porladjon bár gyöngye testem a sötét sír mélyén,
Hű lelkemmel házatok őrangyala leszek én.*

*Jó testvérem, s rokonaim, kik engem szerettetek,
Jertek ide játszótársim, nem leszek már köztetek.
Ahhoz megyek ki magához hívta a gyermekeket.
Ím megyek már, jó Istenem nyisd meg nekem az eget!*

A záróének elhangzása után megszólaltak a harangok – mint a kettő –, s kialakult a gyászmenet. A fekete lobogót vivő két fiatalember ment elől. Őket a koszorúkat vivő rokon iskolás gyermekek követték. Nyomukban a lelkész, jobbján az énekvezérről, balján a szószólóval haladt. Utánuk az énekes férfiak következtek. Az énekvezér vezetésével egész úton temetési, egyházi énekeket énekeltek. Most a koporsót hozta az egymást váltogató 6–6 fiatal legény, a zászlókat tartó leányok sorfala között. A zászlókat a temető felé vezető út elejéig kendőjükkel kifelé lobogtatva, az utcán fel a sírig, befelé, háztető szerűleg borítva vitték. A koporsót a szülők, a nagyszülők, testvérek és rokonság követte. A menetet az asszonyok serege zárta be. Az indulásnál a családi ház kapuja előtt a román szomszédok és jó barátok, az általuk gyakorolt szokásként aprópénzt szórtak fel. A kettős harangzó a gyászmenetet elindulásától a sír betakarásáig végig kísérte.

A templom mellett levő temetőben az előző nap megkezdett sír készen várta lakóját. Régi sírt, a gyermek dédanyját ásták ki. A sír négy oldala a koporsó magasságáig téglával volt kirakva. A sírásók a nagyon omladékos talajra hivatkoztak. Az ott talált csontokat összegyűjtötték és az egyik sarkába elásták.

A sírhoz érve a koporsót négy ember kötéllel leeresztette. Egy ember lement és azt a sír alján elrendezte. A szemfedélből egy darabot kiszakított. Az a hozzátartozó, aki félt a halott visszajáró szellemétől, ezzel füstölt. A lelkész bibliaolvasása és rövid imája után a leányok a zászlókról a virágcsokrokat levették és a koporsóra szórták. Ezt követően a cserefa deszkából előre elkészített padmalypallókat a férfiak leadogatták. Azokat a lent levegő ember a koporsó felett, a téglafalra keresztbetéve elhelyezte, végül felhúzták őt.

Ezután kezdődött a rögdobás. Először a lelkész vetett egy marék földet, azután a hozzátartozók, a rokonság, s más, ki a sírhoz hozzáfért. Ezt követte a takarás. A jelenlevő rokon, jó barát, ismerős férfiak, az előre kihozott lapátokkal, kapákkal húzták a földet a sírba. A sír felhantolása után a fejhez és lábhoz egy-egy ágafát szúrtak. Erre a sír hosszába egy rudat tettek, amire a virágcsokrok és a koszorúk kerültek. Ennek végeztével a szószóló megköszönte a belső embereknek a szolgálatot, a gyülekezetnek a részvételt, mindenkit a torba hívott.

A családi ház udvarán, a kapun belül egy mosdótálban víz volt előkészítve, mellette törülközővel. Minden belépő kezét mosott. A vizet később a trágyadombra öntötték. Az udvaron és az emeleti szobákban, valamint a tornácra asztalok voltak megterítve, az egyház gondozásában levő tányérokkal és evőeszközökkel. Mintegy 200–230 személy ült az asztalok mellett.

A tor étrendje a már említett adományokból készített majorsághúsleves, sóba főtt pityóka, paradicsommártással és kenyér volt. Evés előtt a szószóló imádkozott. Étél közben egy pohárral közbejárva mindenkit borral kínáltak meg, így koccintás nem volt. A régi öregek szerint ez zavarná a halott nyugalmát. Az együttlét csendes beszélgetésben folyt le. Az evés befejezte után a szószóló újra imádkozott, s ezzel a tor az idegenek számára véget ért. Mindenki a keszervekhez járult és a halottnak csendes nyugodalmat, az élőknek vigasztalást kívánt, s eltávoztak. Az idegenek után a család és a szűkebb körű rokonság ült asztalhoz.

Ezzel a temetés véget ért, de a szülők fájdalma tovább tartott. Az édesanya sokat siratta fiát. Az öregasszonyoktól többször hallotta, hogy az eltávozottat még a temetés után sem jó sokat siratni, mert az nem tud a sírban nyugodni. Nem jó estefelé a temetőbe menni. Az édesanya ennek súlyos következményével nem számolt. Gyakran megtörtént, hogy estefele kiment a sírhoz és ott fájdalmát elzokogta. „Egy alkalommal, éppen mikor a sírnál voltam, estére harangoztak – beszélte nekem. A harangzúgásból úgy hallottam, mintha a temetőnek minden halottja együtt énekelne. A halottak kórusától nagyon megijedtem. Imádkozni kezdtem, s erre a kórus elcsendesedett.”

Az írásokban foglalt szokásokat a szülőktől jegyeztem le, azok az elmúlt 17 év alatt nem változtak.

Adorjáni Rudolf

Herepei János, az erdélyi temetők krónikása

Erdély múltja, Kolozsvár története és különösen az „Erdély Pantheon”-jaként emlegetett Házsongárdi temető históriája, valamint régi és nevezetes halottai iránt különösen megnőtt a figyelem. Az érdeklődők, vagy éppen ezekben a témakörökben kutató szakemberek egyike sem nélkülözheti Herepei János (1891–1970) művelődéstörténész *A Házsongárdi temető régi sírkövei* című forrásmunkáját (Bp., 1988.)

Az enciklopédikus ismeretanyagot tükröző munka a XVI. századtól (1585. december 12.) a XVIII. századig (1750) 151 sírkő leírásán keresztül mutatja be azoknak a korabeli embereknek – papoknak, professzoroknak, céhmestereknek, iparosoknak és mindenféle rendű, rangú, nemzetségségű, vallású kolozsvári polgárnak – az életét, akik az ódon kövek alatt nyugszának. Ezek a „vésett” emlékek is vannak legalább annyira fontosak a történelem, a múlt szempontjából, mint az írott források. Ezeket nem lehet félremagyarázni, többféleképpen értelmezni. A szó szoros értelmében „lapidáris” stílusban adják elő lényegretörő, rövid, de annál fontosabb mondanivalójukat.

Nagyon találó Kós Károly egyik szállóigévé vált mondása: „És a kövek igazat mondanak”. Herepei János megvallatta őket és a kövek beszéltek. Elmesélték neki mindazt, amit azután ezekkel kapcsolatos munkáiban összegyűjtött, megörökített. Nem csak a Házsongárdi temető régi sírköveivel foglalkozott. Érdeklődött a Kalandosok (történetüket Kiss András dolgozta fel kimerítően) emlékei és a hóstáti földrészek sír-ábrázolásai, jelvényei után. A földrajzi távolság ellenére belemerült a nagyszombati és a háromszéki temetők címeres emlékeinek kutatásába, feldolgozásába is.

Szülővárosa, Kolozsvár mellett a legtöbb figyelmet Kalotaszegnek szentelte. Ez természetesen nem volt véletlen. A Herepei-család tagjai kétszáz esztendőn keresztül szolgálták az erdélyi református egyházat. Ez alól a szolgálat alól Herepei János sem volt kivétel. A Kalotaszegi Református Egyházmegye az 1930-as években a kisebbségi helyzetben sokat próbált, még többet tapasztalt világi vezetőket választott. Világi főgondnoknak Kós Károlyt, főjegyzőnek pedig Herepei Jánost tették meg az egyházközségek, a presbiterek. Ez a megtisztelő megbízás nemcsak a műemlékek vizsgálatára, a régi könyvek és iratok áttanulmányozására, hanem a

temető megvallatására is lehetőséget nyújtott. Több éves kitartó, lelkiismeretes kutatómunka során gyűjtötte, írta össze a kalotaszegi falvak temetőinek sírköveit. Feldolgozásra került több falu: Gyalu, Vista, Mákó, Kajántó, Gyerővásárhely, Bánffyhunjad, Türe, Inaktelke temetője és Egeres, Daróc, Szucsák cintermei.

A sírkőleírások későbbi behasonlítására, egykori jegyzeteivel való összevetésére sajnos, már nem kerülhetett sor. A második világháború legvérvizatarosabb szakaszában felsőbb utasításra mentenie kellett a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum legértékesebb anyagrézeit. A Sors nem kegyelmezett. A körülmények kedvezőtlen összjátéka folytán a múzeumi anyagot szállító tehervagon a zalaegerszegi pályaudvaron 1945. március 28-ról 29-re virradó éjszaka egy bombatámadás során kigyulladt és a benne lévő értékek megsemmisültek. Mint egyszemélyi felelősnek kikiáltott bűnbak, nem térhetett vissza Erdélybe, pályája kettőtört. A világháború után először és utoljára az 1960-as évek közepén látogathatott el – emlékezni és búcsúzni – szülővárosába, Kolozsvárra.

A kalotaszegi temetők és cintermek egykori sírköveit bemutató, töredékesen megmaradt kéziratából (annak teljességre törekvő megjelentetéséig) közöljük most két, más-más időszakból való – gyerővásárhelyi és türei – sírkő leírását. Akár buzdításul is, hiszen Erdélyszerte bizonyára akad még olyan temető, régi sírkő, mely leírásra, legalább ilyen formában való megmentésre, megörökítésre vár.

Sas Péter

GYERŐVÁSÁRHELYI SÍRKÖVEK (részlet) Gyerőfi Gáspárné Mikola Erzsébet (1575. I. 15.)

Erdély múltjában egyik, legkorábbi időig visszavezethető közös családtörzs a Kabos, Mikola, Gyerő, Gyerőfi, Radó, Kemény, Vitéz családoké, amelyeknek fő fészke a kalotaszegi Kapus-patak völgye. Innen ágaztak szét a patak mellékvizei mentén Gyerőmonostoron, Gyerővásárhelyen, Kis- és Nagykapuson, Deritén, Bikalon, Inaktelkén, majd a Kisszamos felső folyásánál Szamosfalván, Szentmiklóson, Dezméren vertek fészket.¹ E családtörzs ősei valamikor az Erdélybe jövő nyugati útvonal védői s egyházi alapításaik révén a kultúra terjesztői, vásároshelyükkel pedig a kereskedelem felvirágoztatói, majd a későbbi időkben is valóban hasznos tagjai voltak hazájuknak.

E közös családtörzs egyik-másik ága már egészen kihalt, így a Mikola, Gyerő, Gyerőfi, Radó családnevet viselőknékvévszázadok óta nincsen folytatásuk, sőt emlékjeleik nagy része is nyomtalanul elpusztult. Csupán Kolozsvárt a Farkas-utcai templomban maradt meg Mikola Ferenc és János sírköve 1471-ből, Gyerő Tamásé pedig az 1500. esztendő körüli időből,² azután Gyerőfi János és Zsigmond síremléke 1603(?) -ből és Gyerőfi Jánosné 1619(?) -ből Kiskapuson³, nemkülönben Gyerőfi Gáspárné Mikola Erzsébet sírfedőlapja 1575-ből Gyerővásárhelyen. Ugyanitteni udvarházuk helyét a falu keleti végén a földből alig kiálló egy-egy falmaradvány, valamint a szájhagyomány őrzi.

A gyerővásárhelyi egyházközség történetéről mintegy száz esztendővel ezelőtt írott nagyon rövid áttekintésből arról értesülünk, hogy a „régii templom elbontatván, 1831-ben alapjából új építetett. A régi templomban találtatott felírással kövek az újba is áthozattak, s a templom falába idétlenül bérakva, bévakoltattak”.⁴ 1935 augusztusában és október 14-én Vásárhelyen járván, templom belsejében két felíratos kőtáblát találtam, ezek azonban akkorra már meg voltak tisztítva a reájuk kent vakolattól.

A szentélyrész déli falába illesztett felíratos kis tábla hihetőleg a XVI. század utolsó évtizedében készült, minden jellegzetesség nélkül öt sornyi bölcs mondásokat tartalmaz, a másik, mindenképpen értékesebb faragvány az északi falba van beillesztve, a szószerék nyugati olda-

¹ Csánki Dezső: Kolozsvármegye birtokállapotai a XV. században. Erdélyi Múzeum 1912. 312–314. old.

² Sándor Imre: A kolozsvári Farkas-utcai ref. templom régi sírkövei. Kolozsvár, 1913. 5–8. old. és 9–11. old.; Sándor Imre: Kolozsvár címeres emlékei. Kolozsvár, 1920. 9–11. és 21–23. old.

³ Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. Kolozsvár, 1871. 35. old.

⁴ Uo. 30. old.

lához csatlakozólag, ámde a reája kifaragott kilenc sorból álló felirat minden sorának 3–6 utolsó szótagjára a katedra reá van falazva, s ezért a láthatatlan szöveget csak következtetés útján lehetséges valahogyan kitöltenem.

E sírtábla, amely valamikor a címben megnevezett asszony sírboltját jelölte, felső részében címeres faragványt, alatta pedig latin nyelven írott dísztitichonokat tartalmaz. Alul kettős gyűrűvel lefogott olaszkoszorúban hosszúkás kiképzésű, fent és alant félkörívvel záruló és egyes oldalaiából ugyancsak félkörívvel kidudorodó pajzs látható. A pajzsban koronából növekedő dámvad; kísérei: félhold és csillag; a pajzs felett az itt nyugvó asszony **E M** betűpárja.

A koszorú alatti felirat olvasható része mindössze csak ennyi:⁵

CASPARIS HAC SAXI SVB MOLE
VXOR MIKOLAE STIRPIS ELIZA
HEC PIETATIS AMANS PRVDENS
EXEMPLVM CASTI GRANDE PVDO
AMÖVE QVATER DENIS BINOS ADIECT
CVM FRAGILES HOVIT CORPORIS EX
FILIVS HAE CHARAE POSVIT MONVEM
EXIGIVM GRATAE MENTIS VT ESSET
ANNO 1575. 15 IAN

E csonka sorok csak úgy egészíthetők ki, ha előírjuk a felirat dísztitichonban szerzett verssorainak képletét (verslábait) s az így nyert keretben kíséreljük meg a hiányokat részben értelem szerinti, részben pedig az építáfiumokban használni szokott kifejezésekkel betölteni, bárha e kísérletet megnehezíti, hogy a vésésben helyesírási hibákat ejtett a kőfaragó. Nos tehát:

Casparis hac saxi sub mole [Gyerőfi qui escit]
Uxor Mikolae stirpis Eliza[beta]
Hec [!] pietatis amans prudens[que matrona honesta]
Exemplum casti grande pudo[ris erat]
Amove quater denis binos adiect[os annos]
Cum fragilis novit corporis ax[itium]
Filius hae [!] chara posuit monumen[tum parenti]
Exiguum gratae mentis ut esset[elogium, vagy signum]
Anno 1575. 15 Jan[uarii]

Tehát az itt nyugvó Gyerőfi Gáspárné Mikola Erzsébet 42 esztendősen, 1575. január 15-én hunyt el. A síremléket fia készíttette egészen bizonyosan Kolozsvárt, minthogy a faragás kivitelezése céhbéli mester kezére vall. Mestere pedig nagyon valószínűleg a jeles szécsi Seres János kőműves szobrásszal azonos. Ugyanis a tőzsomszédos falu: Egeres templomában nyugvó Bocskai Gábor sírfedőlapját két évvel korábban, vagyis 1573-ban ő faragta.⁶ Erre nemcsak az időpont közelsége, de a vésés rokon-vonalvezetése is bizonyosság lehet, bárha a Gyerőfiné emlékkövén nem találunk mesterjegyet, mégis hihető, hogy ezen is van, csakhogy a vakolás egészen befogta. Igaz az is, hogy ennek keresésére nem fordítottam elég gondot, ugyanis Gyerővásárhelyről mentem át Egresre s ott megtalálván Seres mesterjegyét, ezért hiába volt szándékomban újra visszatérni, többé már nem volt alkalmam a Gyerőfi-sírkövet ismételtén át vizsgálnom.

Megismétlem, hogy a címer kidolgozása, a betűk vonalvezetése s a ligatúrák sűrű és nagyon gyakran azonos alkalmazása mindkét kövön megegyezik. S minthogy a Farkas utcai templomban megmaradt Seresnek 1579-ben faragott sírkövére nemcsak a szokásos QUI PIETATE SVA CLARVS dicséret van felfestve, hanem ET ARTEF[icio] INSIGNIS SCVLPTOR FVERAT LAPIDVM⁷ szavak is bizonyítják jeles, s éppen ezért keresett mestervoltát, amiből bátran kö-

⁵ A betűösszevonások és a betűtípus-különbözések jelölését a sokszorosítási eljárás lehetetlenné teszi.

⁶ *Herepei János*: Bocskai Gábor egeresi síremléke és mestere. Kolozsvár, 1947. 15. old.

⁷ *Eszterházy János*: A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház történelmi és építészeti leírása. Archeológiai Közlemények IV. kötet. 1864. I. füzet. 3–14. old. (Sándor Imrénél a 13. lapon közzölt fényképlenyomaton); *Balogh Jolán*: A magyar renaissance építészet. Bp., 1953. 43. old.

vetkeztethetünk arra a helyzetre, hogy az azóta eltelt négyszáz esztendő szörnyűséges pusztításai ellenére is az egeresi sírkövön kívül még más kezemunkájának is meg kellett maradnia.

E sírkőre kifaragott dámvadnak a fentebb felsorolt néhány ingatlan emléken kívül több régi ingó-, főképpen műtárgyon való előfordulása ismeretes, igaz, hogy legtöbbször a Kemény-, meg a Kabos-család tagjaival kapcsolatosan, ezekről azonban most nem beszélek, csak a többi Mikola–Gyerőfi címeres emléket kísérelem meg összeállítani. Így a kiskapusi templom egyik boltzárókövén valószínűleg a XV. század derekáról,⁸ ilyen a már sokkal későbbi: aranyozott ezüst, kerek ereklyeszelence Mikola László vésett címerével az 1686. évből,⁹ ugyanígy az 1693. évben vert kis cápás pohár, aranyozott ezüsből,¹⁰ valamint egy ugyancsak aranyozott ezüsből készült ovális dísztál 1694-ből,¹¹ és nyolc egymásba járó pohár, 1721-ből,¹² mindhárom Gyerőfi Borbála címerével. Végezetül Mikola Lászlónak 1700-ban vert címeres ezüst táblácskája, a neves szebeni ötvös, Hann Sebestyén munkája, a kolozsvári kegyesrendi templom tulajdonában.¹³ A legtöbbről nem maradt el a dámvad kíséretéből a félhold és a csillag sem.

Mindezekon kívül megemlékezem egy más, múzeumi jellegű tárgyról is, amely Kolozsvárt a Király utcában lakott Gergely Pál nevű kályhás mester műhelyének elromlott készítményei közül került elő. Ez egy XVII. század első felében készült kályhacsempe darabja, amely vagy a Gyerőfi-, vagy a Mikola-család bizonyosan szamosfalvi udvarháza számára készült.¹⁴

Ugyancsak e család címerének nyomát, illetőleg annak népi magyarázatát kell felismerünk a „gyöngyös Gyerőfi”, illetőleg a „Gyerőfi-szöktető” mondában, amely a Gyerővásárhely-Gyerőmonostor-Kiskapus határán emelkedő Gyerőfiszöktető hegyszakadékkal kapcsolódik össze, itt ugyanis a szarvast üldöző vadász lovával együtt a mélységbe zuhant.¹⁵

KOLOZSMEGYEI TÜREI TEMETŐ SÍRKÖVEI (részlet) Ismeretlen személy sírköve (XVIII. század dereka)

Az új temetőben álló sírkőre 1935. október 18-án bukkantam.

Anyaga: mészkő; alakja: négylapú hasáb; előlapja ereszével együtt maradéktalanul legyalulva, a helyébe vésett új felirat a XIX. század közepe tájáról származik. E síremlék két keskeny oldalát azonban a rombolás nem bántotta, s ezekben még ma is eléggé épen megvan a kő egész magasságig kifaragott, hullámvonal-vezetésű viráginda.

Ez mindössze, ami ennek az alkotásnak egykori emlékeképpen megmaradt, e kevés azonban mégis sokatmondó. Ugyanis, ha elhagyva a temetőt, belépünk a református templom ajtaján, szemben találjuk magunkat egy remekbe faragott szöszékkal: a Kelemen Lajos, Debreczeni László, de legfőképpen Balogh Jolán által nagy szeretettel méltatott Sípos Dávid kidei kőfaragó kiváló alkotásával. A páratlan szépségű műveket létrehozott mester helyét művészettörténetünk emlékei között a kiváló tudású, széles látókörű Balogh Jolán állapítván meg,¹ mi is ráismerhettünk az azonos művészi kézre, amely a dési, bonchidai, drági, köblösi, apai, valkói, kajántói szöszékkal együttesen alkotta az – ugyancsak Balogh Jolántól elnevezett – erdélyi virágos reneszánsznak legutolsóként jelentkező remekműveit.

⁸ Névkönyv 35. old.

⁹ Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása. Bp., 1931. 264. sz.

¹⁰ Erdélyi kiállítás 137. sz.

¹¹ Erdélyi kiállítás 244. sz.

¹² Erdélyi kiállítás 146. sz.

¹³ *Sándor Imre*: Kolozsvár címeres emlékei 63. old. [Jelenleg az esztergomi Érseki Kincstárban. Szerk. megjegyzése.]

¹⁴ Erdélyi Irodalmi Szemle 1927. 220. old., és Márki emlékkönyv. Kolozsvár, 1927. 93–94. old.

¹⁵ *Szabó T. Attila*: Kalotaszeg helynevei I. Kolozsvár, 1942. 87., 158–159., 172. old. old.

¹ *Balogh Jolán*: Sípos Dávid néhány ismeretlen műve. Kolozsvár, 1935. (Klny. A Pásztortűz 1935. évf. 21. számából.)

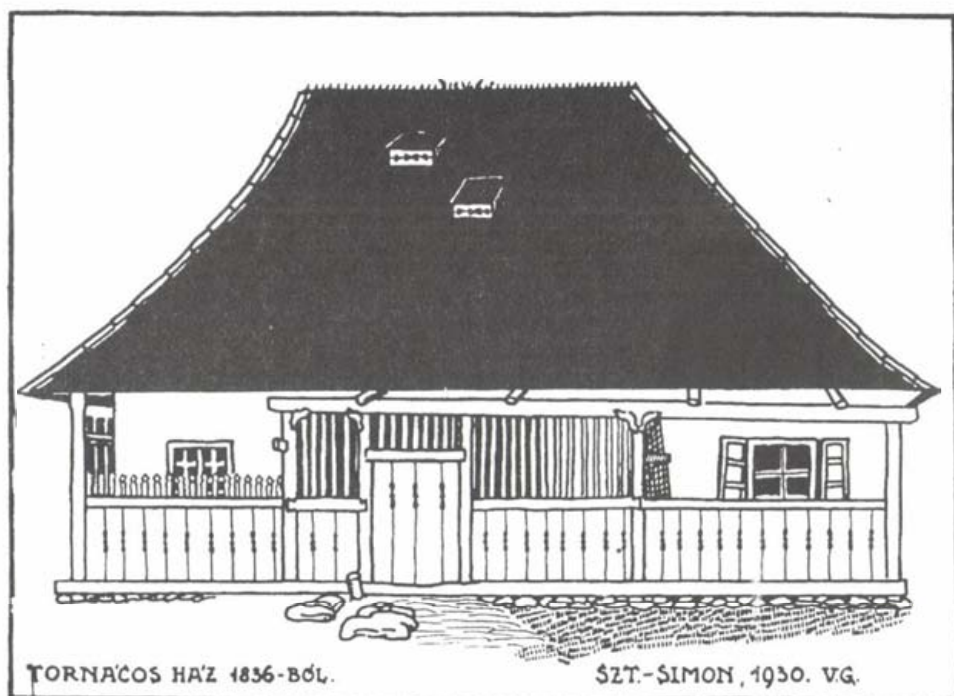
Különben a Sípos személyével való azonosságot bizonyítja a szószék mellvédjének virágmotívumokkal ékes három táblája közé illesztett feliratos kőlap is, amely a megrendelő személyét így nevezi meg:

17 47
KIDÉBEN LA
KO PAP ISTVÁN
ELETE PARJAVAL
GALATZI AGNES
SEL TSINÁLTATTA
EZ KATÉTRÁT
DIE 19 7b²

E szószék megtekintése után, ha visszatérünk a temetőben talált legyalult feliratú, oldallapjain azonban megmaradt díszítésű sírkőhöz, amelyről minden kétség nélkül megállapíthatjuk, hogy ez is Sípos Dávid munkája, s éppen ezért nagyon fájjalhatjuk, hogy emlékünk előlapjának faragását nemcsak kegyeletsértően, hanem vandál-módra semmisítették meg.

Az eddig elmondottak alapján most már e sírkő faragásának ideje is megállapítható: nagy valószínűséggel feltételezve, hogy Sípos ezt ugyanakkor alkotta, amikor a szószéket a helyszínen készítette, vagyis az 1747. év derekán.

(E körre vonatkozó jegyzeteimet annak idején eléggé szűkszavúan hevenyésztem papírosra, gondolván, hogy a részletes kidolgozás miatt Türebe amúgy is visszatérek.)

Vámszer Géza rajza

² A szöveg betűösszevonásait (ligatúráit) a sokszorosítási nehézségek miatt nem jelezhettem.

TERMÉS

„Édes fája keresztnek, erős záloga kegyelemnek”

Az Alsó-Ipoly mente egyházhelyei a középkorban

Hogy a kereszténység felvételét követő két-háromszáz évben a keresztény vallás és egyház az emberek életét – születéstől a halálig, beleértve az élet fontos csomópontjait is –, életmódot és munkatevékenységet is befolyásoló, sőt meghatározó szemléletté, irányítvává válhatott, abban döntő szerepet Szent István által elindított templomépítéseknek és a falusi lakosság körében végzett pasztorális munkának tulajdoníthatunk. Erősítette ezt az a jogi kényszer is, amely a keresztény vallásból eredő kötelezettségek megszegőit a törvények szigorával sújtotta.

Szent István törvényben írta elő, hogy a vasárnapot Istennek kell szentelni: *„Ha valamely pap vagy ispán atagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt és adják a várnépnek elfogyasztásra. ... A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bírónak, hogy ezek parancsára vasárnap menjen mindenki a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem (tűz-) őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg nyírják le.”* (I. törvénykönyv, 8–9. törvénycikk)¹

Még a templomban illetlenül viselkedők is számíthattak a törvény által előírt büntetésre: *„Azok, akik az istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak, és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázzalal úzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsék meg őket.* (I. törvénykönyv, 19. törvénycikk)²

A keresztény egyház magyarországi kiépítésének és a keresztény vallás elterjesztésének talán legfontosabb törvénycikke az, amelyben István király a falusi templomok építését rendeli el: *„Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökrrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról és oltártakaróról a király gondoskodik, papról és könyvekről a püspök.”* (II. törvénykönyv, 1. törvénycikk)³

Ha a falu népe a templomos helyről elmenekülne, vagy a korabeli talajváltó gazdálkodás miatt áttelepülne, visszatelepítésüket írja elő a törvény a XI. század végén: *„Ha a falusiak egyházukat (templomukat) elhagyva máshova vándorolnak, püspöki joggal és királyi paranccsal kényszerítsék őket oda visszatérni, ahonnan elmentek.”* (I. László ún. I. törvénykönyve, 19. törvénycikk)⁴

A falusi templomok és plébániák valójában csak Szent László korában épültek ki – sőt, neki már a Vata fia János által szervezett lázadás következtében elpusztult, felégetett templomok helyreállítását is el kellett rendeznie –, bár ekkor sem volt még túlságosan sűrű a templomos falvak hálózata. Nem egy esetben még a törvénnyel sem lehetett volna előírni a templomba járást a nagy távolságok miatt. Ilyenkor a távol eső falu híveinek a nevében *„legáltalbb egy men-*

¹ I. István törvénykönyve. Közli: Bolla Ilona–Rottler Ferenc: Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból. Bp., 1988. 5. old.

² Uo. 8. old.

³ I. István II. törvénykönyve. Közli: Bolla–Rottler: 14. old.

⁴ Az I. László korabeli egyházi zsinat határozatai (az ún. I. törvénykönyv). Közli: Bolla–Rottler i.m. 38. old.

jen el botra támaszkodva az egyházba, és három kenyeret és egy gyertyát vigyen az oltárra.” (I. László ún. I. törvénykönyve, 11. törvénycikk)⁵

László I. törvénykönyvéből, vagyis az 1092. év május hó 20-án tartott szabolcsi egyházi zsinat határozataiból az is kiderül, hogy a XI. század végén, mintegy száz évvel a kereszténység felvétele után, még akadtak pogány szokásokat követők Magyarországon: „*Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékot visznek, bűniükért egy ökörrrel fizessenek.*” (ún. I. törvénykönyv, 22. törvénycikk)⁶

Legkorábbi falusi templomaink – valószínűleg túlnyomó részben – fából épülhettek, hiszen az első falusi kőtemplomok leghamarabb a XI. század második felében tűnnek fel, de csak a XII. században szaporodnak el.

Ha a dél-honti terület Alsó-Ipoly menti vidékének Mohács előtti egyházas helyeit (templomok, plébániák, kolostorok) kívánjuk számba venni, egyáltalán nem könnyű vállalkozásba fogunk. Okleveleket, oklevélregesztaikat kell átböngészniük egy-egy adatért. Az oklevelek jó részét alapításokról, birtokadományozásokról, adás-vételekről, végrendeletekről intézkednek, melyekben egyházi intézmények (templomok, plébániák, egyházi használatú földterületek, monostorok, prépostságok) is szerepelnek.

Fontos egyháztörténeti forrása e korszaknak az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék. A tizedszedők feljegyezték a templommal bíró falvaknak, a templom védőszentjének (patrocínium, titulus), valamint plébánosának nevét, továbbá a plébános vallomása alapján jövedelmét, amely után a pápának tizedet kell adnia.

A Honti Főesperességhez tartozó plébániák tizedjegyzékét a Monumenta Vaticana Hungariae – Magyarország Vatikáni Okirattár I/1. kötet⁷ közli. A tizedlajstrom jegyzetekkel, kritikával kiegészített változatát Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. kötetében találjuk.⁸ A vizsgálódáshoz jól felhasználható Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez című munkája, mely 1002–1437 között keletkezett okleveleket ismertet.⁹ Az írásos források és feldolgozások mellett a régészet eredményei is elősegítik a korszak egyháztörténetéről a reális kép kialakítását. Végül nem mondhatunk le a környék még élő vagy az elmúlt századokban élt és lejegyzett mondáinak, legendáinak felhasználásáról sem.

A vizsgált terület földrajzi határai: Szobtól Drégelypalánkig az Ipoly bal, Helembától Ipolyhídvégig az Ipoly jobb partján fekvő települések, néhány távolabbi (úgynevezett mélységi) faluval kiegészítve.

A középkori egyházashelyek áttekintése során kiindulópontnak azt a települést választottuk, melynek egyháza Szent Istvánt választotta védőszentjének.

Nagybörzsöny nyugati részén, a Cserge- és a Börzsöny-patak által közrefogott dombháton áll Szent István király tiszteletére szentelt, kőfállal körülvett középkori templom. A községben élő idős emberek között még ma is akadnak olyanok, akik az 1865-ben a községi elöljáróság által Pesty Frigyes részére összeállított levélben szereplő mondához hasonlóan ismerik a templom építésének eredetét. „*A helységtől vagyis a borházaktól nyugatfelé mintegy puska lövésnyire áll Szent István király kápolnája, építészeti modora bizantikus romai. Hagyomány szerint ezen tér valamint 23-ik számú dűlőtől kezdve 30 ik számú dűlőig csupa erdő volt, melybe Szt Istvány úgys Esztergomban lakván gyakran vadászni járt. Kupa, Somogy megyei pogány várnagy által üldöztetvén Szt Istvány ugyan ezen erdőségekbe néhány száz embereivel menekült addig míg Isten segítségével Kupát legyőzte. S ennek emlékeül ezen kápolnát, mely kistemplomnak is beillik felépítette. Az egész épület valamint a tornya is csupan négy szegű kövekből van összeállítva. A tizenhetedik században, midőn a kápolnát a kőművesek javították, egy téglát dobtak le mellyen 1005 szám volt kitéve. A kápolnán ugyan az évszám sehol sem látható. Ezen épület körül van véve egy kőfállal, melynek délnyugotti oldalán van egy*

⁵ Uo. 37. old.

⁶ Uo. 38. old.

⁷ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia (Mon. Vat.) Vatikáni Magyar Okirattár I/1. kötet Bp., 1887. 184–223. old.

⁸ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. kötet. Bp., 1987. 170–172. old.

⁹ Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437., Pest Megye Múltjából 5. Bp., 1982.

A nagybörzsönyi Szt. István templom (Halász Péter felvétele)

kő ezen felirattal: »Zacharias Popp fieri fecit 1632.« Ezen Zacharias Popp Börzsönyi lakos volt, mert a háza végén, és az katól. iskola mester kertje végén van egy kiapadhatatlan kút, melyly mais Popp kútjának nevezetik, és legtöbb látogatója van az egész község valamennyi kútjai között.¹⁰

A templom építésének XI. század eleji keltezését Hőke Lajos már 1866. évi tanulmányában¹¹ kétkedéssel fogadta. Mint írja, azt, hogy a kápolnát Szent István király építette volna, hiteles adatokkal ki nem mutathatjuk, noha alakja minden tekintetben nagy régiségeket mutat. Henszlmann Imre jutott először arra a felismerésre – az épület arányai és művészletei alapján –, hogy a templomocská a XIII. század első felében készülhetett.¹²

Az 1965–1966-os falkutatást ezt a feltételezést erősítette meg, néhány építészettörténeti adattal kiegészítve: a vakolat levereése után a torony belsejében láthatóvá vált, hogy a tornyot később építették a templom elé. A két építkezés között azonban nem telt el sok idő: erre utalnak az ikerablakok lábazatai és fejezetei, melyek szintén a XIII. század első felére jellemzőek. A körítőfalon belül több ízben találtak sírokat, az ásatás során pedig a torony északi falánál csontház alapfalainak maradványait tárták fel. Valószínű, hogy a XIII. századtól a XV. század elejéig a Szent István-templom volt a település plébániatemploma.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék szerint Bersan Petrus nevű plébánosa 2¹/₂ márka jövedelemmel bírt, mely után 15 garas pápai tizedet fizetett (1 márka = 60 garas). A templom román-kori építészetünk egyik gyöngyszeme, a környék egyik legrégebb egyháza. Nem lehet sokkal újabb Nagyborzsöny másik, úgynevezett bányásztemploma sem – patrónusa jelenleg a Fájdalmas Szűz –, amelynek alapjai szintén a XIII. századi eredetűek, de építésének ideje a gótikus részletek és a történeti adatok alapján a XV. századra tehető.

Az 1960-as években Sedlmayrné Beck Zsuzsa irányításával falkutatást és helyreállítást végeztek.¹³ A feltárás szerint a mai templom helyén a XIII. században egyenes szentélyzáródású román stílusú templom állt. Nem kizárt, hogy a Szent Miklós tiszteletére szentelt templomot még az Árpád-korban ideérkező első német bányászok építették. A nyugati kapu feletti ún. bányászcímerről nevezik újabban bányásztemplomnak.

A korábbi álláspont szerint a templom a XV. századtól volt Börzsöny plébániatemploma. Az újabb műemléki kutatás adatai alapján közel egyidősnek tarthatjuk a Szent István-templommal. Emiatt nehezen dönthető el, hogy melyik és milyen hosszú ideig volt a középkorban plébániatemplom.

Ipolytölgyes határában, a nagyborzsönyi templomoktól alig 5 km-re tárták fel Bakay Kornél irányításával a szentmártoni dűlőben Ságizsidód-Ság elpusztult középkori falu Árpád-kori templomát.¹⁴

A régészeti feltárás szerint az alapfalakat 110 cm mélyre ásták, a falak szélessége 95–120 cm, a felmenő falaké ettől kevesebb volt, hajójának belvilága 36 m². A padozatot a ledöngölt föld szolgáltatta, a falakat vakolták és meszelték. Közvetlenül a templom mellett állt a paplak, ahogyan a törvény is előírta. Valószínűsíthető építési ideje a XII. század második fele.

A templomot 1225-ben oklevél is említi, titulusa Szent Márton. Papja 1332-ben 1¹/₂ márka jövedelem után 9 garas tizedet fizetett.¹⁵ A tölgyesiek a XVI. század végéig használhatták a templomot, amely ettől kezdve már csak temetkezési helyül szolgált. Máiig élő hagyományként Tölgyes eredeti helyének tartják a templom védőszentjének nevét megőrző Szent Márton-dűlőt.

Letskés plébániatemplomát 1464-ben említik a Meszes István üdvéért neki adományozott dávidrévi föld kapcsán.¹⁶

¹⁰ Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Hont vármegye és kiegészítések Szentendre, 1984.

¹¹ Hőke Lajos: Adatok Hontvármegye egyházi archeológiájához. Magyar Sion, 1866. 825. old.

¹² Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílyú mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp., 1876. 129. old.

¹³ Pest megye régészeti topográfiája (PMRT). A Szobi és a Váci járás (XIII/2. kötet) Szerk.: Torma István. Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Bp., 1993. 201. old.

¹⁴ Bakay Kornél: A magyar államalapítás Bp., 1978. 158. old.

¹⁵ Mon. Vat. I/1. 1887. 184. old.

¹⁶ Az esztergomi főkapitán fkvó s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871. 131–133. old.

Ipolydamásd régi templomáról az 1732-es canonica visitatio (püspöki egyházlátogatás) jegyzőkönyve tesz említést, miszerint a damásdi romos templom a várban állt. Laczus Géza úgy tudja, hogy a templom a vár ÉNy-i szélén álló őrtoronynál volt. Mivel régészeti nyomait nem sikerült fellelni, középkori eredete nem bizonyítható.¹⁷

Szob Szent Miklós tiszteletére épült középkori temploma a mai római katolikus plébánia-templom – titulusa Szent László – helyén állt. Michael Wening 1686-ban készült metszetén a sematikus ábrázolású romos házak között körítőfallyal ellátott zömök tornyú, tető nélküli templom található.¹⁸ Bakács István olvasata szerint egyháza azonos a pápai tizedjegyzékben szereplő *ecclesia s. Ladislai de Curlo*-val.¹⁹ A pap jövedelme 1¹/₄ márka.

Márianosztrán 1352-ben építette fel börsönyi kolostorát és templomát a magyar alapítású pálos szerzetesrend. Maga I. Lajos király is sokat járt a klostomba, és leánya, Hedvig is gyakran megfordult itt. A király kívánságára a nosztrai pálosok alapították a világhírű lengyel kolostort és zárándokhelyet, Czestochowát. A nosztrai kolostor 1552-ben megsemmisült, de később Czestochowa segítségével helyreállították.²⁰

Az 1108 körül 33 halászával a dömösi prépostsághoz tartozó, később az esztergomi érsek birtokába került **Helemba**, és ugyancsak az érseki uradalomhoz tartozó **Leléd** és **Bajta** középkori egyházáról nincs adatunk.

Szalka valószínűleg az a település, amelyre nézve a pápa 1332-ben engedélyt adott a váradi kanonokká lett Miklós fia Andrásnak, hogy a Szűz Máriáról nevezett plébániáját, illetve jövedelmét megtarthassa. A falu határában 1497-ben említett dülönév: Bodogazzonfewlde Szűz Mária-plébániára enged következtetni.²¹

Kiskeszti Szent Péterről nevezett egyháza papjának jövedelme 1332-ben 1 márka, s 3 garas pápai tizedet fizet. Templomát valószínűleg az 1200-as évek elején emelték. Az egyhajós templomok közé tartozik, ami a román építészetben ritka.²²

Ipolypásztó templomának történetéről Zalabai Zsigmond azt írja, hogy okleveles adat a település egyházashely voltáról csak 1465-ből van. Ennek ellenére bizonyosra veszi, hogy a faluban a XII. században kisebbfajta templom volt. Az egyik századunkbeli pásztói lelkész állítása szerint ugyanis a vámosmikolai egyházi levéltárban őrizték azt a feljegyzést, mely szerint Kálmán király (1095–1116) hűgát, Gizella hercegnőt Pásztón temették el.²³

Zalabai szerint ez pedig csak úgy történhetett, ha a településnek már temploma volt a XII. század elején. A templom régészeti, műemléki vizsgálata szintén megerősíti ezt a feltevést.

Höke Lajos úgy tudja, hogy Ipolypásztón a premontrei rendnek a kolostora állt, mely a királyi udvarház rangjával bíró település esetében szintén valószínűsíthető. Az 1546. évi 44. törvénycikk a zárda várrá, erődítménnyé alakítását rendelte el.²⁴ A pásztói apátság sorsáról biztos adatok nincsenek.

Zalabai Zsigmond 1984. évi kiadású falumonográfiájában még nem említi, Györffy György 1987. évi munkájában már szerepel, hogy Pásztót is megtaláljuk a pápai tizedlajstromban. A község Szent Györgyről nevezett egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 1¹/₂ márkára becsülik, és 6 garas pápai tizedet fizet.²⁵

¹⁷ Pest megye műemlékei I–II. Szerk.: *Dercsényi Dezső*. Magyarország Műemléki Topográfiája V. Bp., 1958. I. kötet 431. old.

¹⁸ *Mándli Gyula–Micsei F. László*: Szob szakrális emlékei. Börsönyvidék 2. Szob, 1994. 146. old.

¹⁹ *Bakács István János*: Hont vármegye középkori egyházai helyei. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1942–43. V. Bp., 1943. 19. old.

²⁰ *Csáky Károly*: Isten házai és szolgálói. Dunaszerdahely, 1993. 29–32. old.

²¹ *Györffy*: i.m. 1987. 248–249. old.

²² Uo. 208. old.

²³ *Zalabai Zsigmond*: Mindenekről számot adok. Bratislava, 1984. 4–42. old.

²⁴ *Höke* i.m. 829–831. old.

²⁵ *Györffy*: i.m. 232–233. old.

Ipolybél 1493-ban Egyházashelyként említik. Bakács István szerint a pápai tizedjegyzékben szereplő *ecclesia sancti Martini* Béllal azonosítható, mivel a templom védőszentje Szent Márton.²⁶ Györffy György tizedlajstromába nem került be.

Ipolyszakállós Bakács István szerint a tizedjegyzékben szereplő *Sacalo*-val azonosítható.²⁷ Györffy György ellenérve az, hogy a fenti település 12 márka papi jövedelmet biztosít, ennyivel pedig csak városi plébánia rendelkezhet.²⁸

Lontó középkori egyházashely voltáról nincs adatunk.

Szete az esztergomi érsekség faluja. Egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 70 garasra becsülik, s fizet 7 garas pápai tizedet.²⁹

Százd kora gótikus templomát XIII. századi eredetűnek tartják. Hőke Lajos említést tesz arról, hogy valamikor a belső térben az 1222-es évszámot lehetett kiolvasni.³⁰ A templomot Szent László tiszteletére emelték. A hajó és a szentély falán freskómaradványok láthatók: a 12 apostolt és a 2 vértanút ábrázolják. 1360–1400 táján festette az Anjou-ház olasz származású udvari festője, Nicolo di Tomosso.³¹

Hőke Lajos úgy tudja, hogy a Hunt nemzetségből származó urak premontrei zárdát emeltek a településen, melynek romjai a templom körül találhatóak.

Bakács István 2. számú oklevélregesztájában szereplő százdi monostor (1067. évi alapítás)³² nem az Ipoly, hanem a Tisza menti Százdön épült.

Ipolyvisk egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 1 márkára becsülték, mely után 6 garas pápai tizedet fizetett.³³

Pereszlényt 1156-ban az esztergomi érsek azon szegény falvak között sorolta fel, amelynek dézsmáját átengedte a káptalannak.³⁴

Bakács István 1943. évi tanulmányában 1386-tól említi egyházashelyként, mely szerinte templom meglétére utal, mivel a település sohasem volt egyházi birtok. Elfogadja Örtvay Tivadar álláspontját, miszerint a tizedjegyzékben szereplő *ecclesia Sanctae Crucis* Pereszlényt egyházát jelöli, hiszen a templom patrocíniuma ma is a Szent Kereszt felmagasztalása. Ugyanakkor 1971. évi tanulmányában csupán 1478-ból említi egyházashelyként a községet.³⁵

Györffy nem veszi a tizedjegyzékben szereplő települések közé.

Gyerk 1156-ban szintén szerepel azon honti falvak jegyzékében, melyek dézsmáját martirus érsek átengedte a káptalannak. 1262-ben László honti főesperes vásárolt itt földet. 1300-ban papja honti alesperes. Papjának jövedelmét 1332-ben 70 garasra becsülik, s 7 garas pápai tizedet fizet.³⁶

Ipolyságon 1235 előtt Szűz Mária tiszteletére premontrei monostort alapított a kőkenyesi monostor (Nógrád vm.) filiájaként (leányegyház) a Hontpázmány nembeli Márton bán, a birtokaiból gazdagon javadalmazta.

A tatárjárás alatt a monostor alapítólevele elpusztult, ezért IV. Béla, aki 1244. november 16-án itt tartózkodott, 1245. szeptember 9-én Márton özvegye kérésére összeíratta a monostor népeit és birtokait, leírta Ság határait.

A prépostság 1255-től hiteles helyi működést folytatott, főként Hont vármegye területén.

²⁶ Bakács, 1943. 12. old.

²⁷ Uo. 18. old.

²⁸ Györffy: i.m. 247. old.

²⁹ Uo. 255. old.

³⁰ Hőke: i.m. 840. old.

³¹ Csáky i.m. 58. old.

³² Bakács: i.m. 27. old.

³³ Györffy: i.m. 264. old.

³⁴ Esztergomi kápt. m. lt. (EKL) 67-1-1. DF 238264.

³⁵ Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt Bp., 1971. 36. old.

³⁶ Györffy: i.m. 197–198. old.

Az apátság földjén később vár épült. 1266-ban IV. Béla a monostornak adta az ipolyi hídvá-
mot.

1270-ből származó, ártírt gyanús oklevelek szerint, egyrészt IV. Béla, ki a monostor alapítá-
sánál jelen volt, 1268-ban írásba foglalta, hogy az örökös nélkül elhalt Márton bán a monostor
kegyuraságát, Ságot és minden birtokát a királyra hagyta; másrészt a király a prépostságnak
azt a kiváltságot adta, hogy jobbágysai csak a királyné bírósága alá tartozzanak.

1270-ben V. István megerősítette atyja rendelkezését, hogy a monostor kegyurasága a ki-
rálynét illeti.

1294-ben a premontrei rend amiatt, hogy az apátok nem vizitálták filiáikat, más magyaror-
szági monostorokkal együtt a sági prépostságot a Strahov-i (Csehország) monostor filiájává
tették.

Az 1320-as kolostorjegyzékben Ság ismét mint Kökényes filiája szerepel.

1298 előtt a Hontpázmány nembeli Kázmér fia Lampert lerombolta Ságot, gyújtogatott és
pusztított. A 30 márkát kitevő kár térítéséül 1298-ban végleg átadta Olvár felé a monostornak.

1299-ben a római egyházfők a monostorhoz csatolt Szent Péter- és Szent Margit-kápolna lá-
togatónak 40 napos búcsút engedélyeztek.

1293-ban a sági vásár a megyei kihirdetés helyszíne.

I. Lajos 1357-ben kelt kiváltságlevelével a prépostság népeit és jobbágysait a prépost kizá-
rólagos hatása alá rendelte. A monostor tekintélye a következő évtizedek során is állandóan
emelkedett, s ezért a királyok bőkezűsége is elárasztotta a prépostságot.

A XV. század második felében 5 évig a sági konvent jegyzője volt Thuróczy János. A prépos-
tok közül Fegyverneki Ferenc személyét kell kiemelni, aki a XVI. század elején állt a mo-
nostor élén.³⁷ (A premontrei rend ipolysági monostorának történetét bővebben tárgyalja:
Csáky Károly, 1993.)

Tesmag 1422-ben parochiális hely,³⁸ de a tizedjegyzékben nem szerepel.

Ipolyhídvég vására 1293-ban nyilvános hirdetés színhelye. Szűz Máriáról nevezett egyháza
papjának jövedelmét 1332-ben 1¹/₄ márkára (5 fertó) becsülik, s 7 garas 2 dénár pápai tizedet
fizet.³⁹

Drégely (-palánk) Szent Erzsébetről nevezett egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 1
márkára becsülik, s fizet 6 garas pápai tizedet.⁴⁰ Plébánosát 1447-ben is említik.

Hont. A Honti Főesperesség első írásos említése 1156-ból maradt fenn.⁴¹ Főesperését, aki
már az esztergomi káptalanban székelt, 1232-től említik. László honti főesperes (1262–1274)
római levelezésben Szent Eustach főesperesének nevezte magát (1264–1265), amiből arra
lehet következtetni, hogy a honti egyház patrónusa Szent Eustach (Lesták) volt.

Plébánosa jövedelmét 1332-ben ³/₄ márkára becsülték, s 5 garas pápai tizedet fizetett;
ugyanakkor az esztergomi káptalan honti esperese 8¹/₄ márkát ad.⁴²

Bernecebaráti 1928-ig Baráti és Bernece. A település templomának hajófalában elfalazott,
félköríves, kettős hengertagos román-kori kapu kőkerete XIII. századi lehet.⁴³

Benedek bernecei plébános jövedelme a pápai tizedjegyzékben 1¹/₂ márka volt.⁴⁴ Ugyanő
1337-ben az esztergomi káptalan követeként szerepel. A község plébánosát többször bízták
meg peres ügyek intézésével (1439: Miklós, 1469: Mihály, 1478: János).⁴⁵

³⁷ Uo. 236–240. és Csáky, 1993. 23–26. old.

³⁸ Bakács, 1943. 19. old.

³⁹ Györffy: i.m. 200. old.

⁴⁰ Uo. 193. old.

⁴¹ EKL 67-1-1 DF 238264.

⁴² Györffy: i.m. 200–203. old.

⁴³ PMRT, 50. old.

⁴⁴ Györffy: i.m. 179. old.

⁴⁵ PMRT, 52. old.

Kemence középkori temploma – kőkerítése és kapuja ma is látható – az építészeti adatok alapján valószínűleg a XII. században épült.⁴⁶ A község neve szerepel abban az 1156. évi oklevélben, amelyben az esztergomi érsek tíz Hont megyei településen a tizedelési jogot átengedte a káptalannak. Kelemen nevű papját 1298-ban említik. A pápai tizedjegyzékben Györffy szerint nem szerepel.⁴⁷

Bakács István szerint a *villa cruciferorum* Kemence egyházát jelöli, és Pál plébános 2 márka jövedelmet élvezett.⁴⁸

Peröcsény református templomának tornya középkori eredetű. Templomos hely volt: 1469-ben György nevű plébánosát említik.⁴⁹ A templom körül temetőre utaló nyomok és körítőfal maradványai találhatóak. A község határában levő Pusztatemplom-lápa a régészeti kutatás szerint (Felső-) Orsánnyal azonosítható, és itt állt a kettős település középkori temploma.⁵⁰ Orsány templomát középkori oklevél nem említi. Mivel a templom melletti völgyet korábban Boldog Asszony völgyének hívták, nem tarthatjuk kizártnak, hogy Pázmány Péter Appendixében⁵¹ szereplő Boldogasszonyfalva (Honti főesperesség) e helyet jelöli.

Vámosmikola középkori templomának elhelyezkedését egy, a XVIII. század közepéről származó vázlatos térkép tünteti fel.⁵²

A vázlat és az említett század canonica visitatiói⁵³ alapján a templomocska a mai Szent János tér közelében állhatott. Torony nélküli, kisebb méretű (12,5 x 6,4 m-es), román stílusú, boltozatos apszissal és sík hajó mennyezettel ellátott templom volt. A templomot körülvette a cinterem, a temetőkert, melyben egy haranggal felszerelt harangláb állt.

Az 1332–1337. évi tizedjegyzék szerint a templom védőszentje Szent Lőrinc, az egyház papja Miklós volt, aki 1 márka jövedelme után 3 garas pápai tizedet fizetett 1332-ben.⁵⁴ Plébánosát 1465-ben, 1469-ben és 1478-ban név nélkül említik.

Ha összegezzük eddigi eredményeinket, a következő megállapításra juthatunk. Jelenleg létező 30 vizsgált településünk a középkorban 31 faluként létezett (Bernecebaráti mint Bernece és Baráti létezett; Ságizsidód-Ság falvakat pedig Tölgyes elődtelepüléseként fogjuk fel). A 31 középkori község közül 24 rendelkezett templommal, vagy oklevélben egyházas, parochiális helyként szerepel: Börzsöny, Ságizsidód-Ság, Letkés, Nosztra, Szob, Szalka, Keszi, Pásztó, Bél, Szakállos, Szete, Százd, Visk, Gyerk, Ság, Tesmag, Hídvég, Drégely, Hont, Pereszlény, Bernece, Kemence, Peröcsény és Mikola.

Ugyancsak templomos hely volt a XV. században elpusztult Orsány falu is. Nincs adatunk 6 település egyházhely voltáról: Helemba, Bajta, Leléd, Lontó, Baráti és Tésa. Damásd esetében kétséges a vártemplom középkori eredete.

Ha kutatásunk eredményét összehasonlítjuk Bakács István 1971. évi listájával, mely az 1526 előtti templomos helyeket sorolta fel, kiderül, hogy nála 22 található még a mi 24 templomos helyünk közül. Bakácsnál hiányzó két falu: Peröcsény és Tölgyes, vagyis Ságizsidód-Ság.

Mindkét település középkori eredetű templomát régészeti kutatás és műemlékvizsgálat igazolja, de ezen túl Tölgyes-Ság szerepel a tizedjegyzékben is, Peröcsény plébánosát pedig 1469-ben név szerint említi az oklevél.

Érdemes az összevetést megtenni Györffy György kritikai tizedjegyzékével is.

Könyvének 171. oldalán táblázatban foglalja össze Hontvármegye azonosított plébániáinak 1332. évi tizedét. Vizsgált településeink közül 12 szerepel itt: Börzsöny, Drégely, Gyerk, Hont, Keszi, Mikola, Pásztó, Ság (Szent Márton–Tölgyes), Szalka, Szete és Visk. A táblázatból kimaradt, de a helységek sorában Bernecét is a tizedjegyzékben szereplő faluként említi.

⁴⁶ Uo. 136. old.

⁴⁷ Györffy: i.m. 205–206. old.

⁴⁸ Bakács, 1982. 150. old.

⁴⁹ EKL 48-1-19.

⁵⁰ PMRT, 277–278. old.

⁵¹ Közli: Péterffy, *Carolus: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regio Hungariae celebrata I–II.*

⁵² Országos Levéltár (OL) Térképgyűjtemény T. 2. 1167.

⁵³ OL Filmtár 23445., 23450., 17538 számú doboz

⁵⁴ Györffy: i.m. 220. old.

Ezzel együtt tehát 13 dél-honti településünk szerepel az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben.

Indokoltnak tűnik tehát a vizsgálat során több forrás és feldolgozás használata, az írásos forrásokon túl pedig a régészet nyújtotta tények figyelembe vétele.

Mint Hont megye valamennyi községe, úgy Ipoly menti településeink is az egyházi tizedet Esztergomnak fizették. 1399-ben Kanizsai János érsek a megyéből befolyó teljes tizedet – kivéve az érseki birtok tizedét – Lontó, Szakállos és Visk tizedével együtt az esztergomi káptalannak engedte át.

A sági prépostság és az esztergomi káptalan között a prépostsági birtokok tizedelési jogát illetően már 1362-ben viszály tört ki, amely a XV. század elején hosszúra nyúlt perbe torkollott, s végül a prépostság peresztes lett.⁵⁵

Mivel az esztergomi érsekség és a káptalan meghatározó birtokos volt vizsgált Alsó-Ipoly menti településeinken, minden valószínűség szerint az egyházi földesúr megfelelőképpen gondoskodott jobbágynak vallási életéről. A korabeli hitélet árnyalt megrajzolásához azonban hiányoznak az adatok.

Ugyancsak kevés tény áll rendelkezésünkre arról, hogy a középkori eretnekmozgalmaknak volt-e hatása vidékünkön. Feltételezzük, hogy a huszita eszmék területünkön is ismertté váltak, mivel Jan Jiskra huszita vezér a közeli Jenőn várat építtetett, alvezére, Axamit Péter pedig mintegy tíz éven keresztül birtokolta a Börzsöny térségét. A jenői vár tartozéka volt ebben az időben Szokolya, Pásztó, Míkola, Szakállos, Lontó, Peröcsény, Zalaba és Orsány az 1456. esztendőig.⁵⁶ Valószínűnek tartjuk, hogy a huszitizmus a következő század reformációs törekvéseinek kedvező táptalajává vált a Börzsöny vidékén is.

Koczó József

Megyei közigazgatási zárványterületek 1526 előtt¹

A XX. században élt nemzedékek számára ismeretlen fogalom a *megyei zárványterület* intézménye. Az ország lakossága előtt ugyanis 1876 óta – amikor megszüntették a megyék közigazgatási szétszórtságát,² – elvitathatatlan a megyék közigazgatási és földrajzi egysége.

Pedig, ha valahol, úgy a Közép-Tisza vidékén különösen nagy és évszázadokra visszanyúló hagyománya volt annak, hogy a megye – amely nyilvánvalóan és mindig közigazgatási (törvényhatósági) egységet képezett – nem alkotott egyúttal és feltétlenül földrajzi egységet is.

Ennek bizonyítására elegendő Heves és Külső-Szolnok megye 1876-ot alig megelőző állapotára visszatekinteni, amely a Montedegoi Albert Ferenc művében mellékelt (Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesített vármegyék leírása. Eger, 1868.) és a hátsó borítón közölt meggyérképen látható. Különösebb vizsgálódás nélkül világosan kitűnik, hogy a földrajzi térben, miként jelenik meg a közigazgatási zárványterületi konstrukció.

Egyértelműen érzékelhető, hogy bár Pusztamonostor, Kerekudvar, Alattyán, Dévaványa, Kérsziget, Ecseg, Hegyesbor, valamint Cséfa kívül esnek a megye törzsterületén, mégis Heves és Külső-Szolnok vármegyék törvényhatósága alá tartoznak. Figyelmesebb szemléléssel az is nyilvánvaló lesz előttünk, hogy a Jászkun-kerület sem mutat földrajzi egységet, sőt Kunszent-

⁵⁵ Bakács, 1971. 36–37. old.

⁵⁶ Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp., 1917. 293–294. és 410–411. old.

¹ Jász-Nagykun-Szolnok megye 1526 előtti jogelődei: Külső-Szolnok vármegye, amelybe beleértendő a Nagykunság is, továbbá az egykorú Heves vármegye tisztántúli része – Tiszapüspöki és Tiszafüred között –, valamint a Heves vármegye részét képező Jászság.

² Az 1876. évi XXXIII. tc. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye létrehozásáról, kihirdetve 1876. június 20-án.

márton és Mesterszállás még ezen belül is egyedi eset, miután mindkettő távol esik még a Nagykunságtól is.

Az általunk felvállalt időskörben – azaz 1526 előtt – azonban az itt tapasztaltnál bonyolultabb volt a helyzet, amelynek a teljes feltárása még a jövő feladata lesz.

Mit is takar tehát a *megyei közigazgatási zárványterület* fogalma? Közigazgatási zárvány területnek az a rész minősült, amely földrajzilag egy megyébe, vagy több megyébe volt zárva, de közigazgatásilag más megyéhez volt rendelve. A máshová rendelt terület a csonkított megye szempontjából kikebelezettnek (exklávé), a gyarapított megye szempontjából pedig átkebelezettnek, bekebelezettnek (enklávé) minősült.

A zárványterület mérete változó lehetett. Magába foglalhatta több falu és pusztaterületét, jelenthetett egy-egy falut, de egy falu kisebb részét is, például felét, harmadát, vagy negyedét. Az utóbbi esetben előfordulhatott olyan – a mai szemmel nézve furcsának tűnő helyzet is –, hogy egyazon falubirtok kettő, három esetleg négy vármegyének volt átkebelezett része. Példaként említjük meg Kunhegyest, Kenderest és Tiszabót, amelyek 1526 előtt egyharmad-egyharmad részben Heves, Pest, illetve Külső-Szolnok vármegyékhez voltak utalva.

A történetiséget vizsgálva jogos lehet az a kérdés, hogy mikor keletkeztek ezek a zárványterületek? Az országos helyzet ma még ismeretlen részletei nélkül is nagyon valószínű, hogy a kialakulása a nemesi típusú vármegyék kezdeteivel kapcsolható össze. A jelenlegi részleges információk szerint a megyén kívül a legkorábbi hasonló esettel egy 1337. évi keltezésű oklevélben találkoztunk, amely szerint „Kuldu (Kwldw) részben Pest, részben Fehér vármegyében van”.³ A szövegkörnyezet alapján annyit lehetett megállapítani, hogy Kuldu Tordas szomszédja volt, de azt nem lehetett kimutatni, hogy melyik volt a törzsmegye.

1337 után mind gyakoribb a hasonló előfordulás. Remélhetőleg jó példaként említjük meg egészen más vidékről, hogy pl. Mátyás király 1461. szeptember 9-én Czered, Hidegkút, Óbást, Barátöny településeket Gömör vármegyéből kebelezte át Nógrád vármegyébe.⁴

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye jogelőd területein – Külső-Szolnok vármegyében és a volt Heves vármegyei részekben – szintén korán találkoztunk a jelenséggel. Külső-Szolnok vármegye közép-tiszai részéről a legkorábbi adatunk 1304. március 15-én kelt.⁵ Ebben a forrásban a vonatkozó szövegrész így hangzik: „továbbá Bicske a Tápió mellett, továbbá Sáp Szolnok vármegyében és a másik Sáp a Zagyva mellett”. A szövegkörnyezettel együtt úgy tűnik, hogy az oklevél a Pest vármegye törzsterületén fekvő Tápióbicskét és Tápiósábot sorolja Külső-Szolnok vármegye részei közé.

A mai vármegye volt hevesi területéből – az 1324. március 23-án kelt oklevél szerint⁶ – Alsó és Kerekudvar volt kapcsolva Külső-Szolnok közép-tiszai részéhez. Ezeket követően mind szaporábbak az áttételes jelzések, de kétségtelenül bizonyító erejű okleveleink csak a XV. századból vannak.

A továbbiakban Jász-Nagykun-Szolnok vármegye jogelőd területeinél maradva, a zárványrendszer fejlődésének három szakaszát tudjuk megkülönböztetni. A kezdetek az 1304 és 1410 közötti időszakra tehetőek, a virágkor viszont kétségtelenül az 1410–1500 közötti években volt, amely – úgy tűnik – elűt az ekkor már kitapintható keleti országrészi átlagtól. Az általunk megismert néhány keleti vármegye – Békés, Bihar, Csongrád, Gömör, Heves, Kraszná, Pest, Szabolcs, Szatmár – adatai ugyanis arra utalnak, hogy a virágkor ezeken a részekben csak valamikor 1450 és 1500 között következett be. A leáldozó időszak 1500-tól kezdődött, amelyhez a kezdeti lökést II. Ulászló 1500. évi IV. decretumának 28. cikke és 2. §-a adta.

Ennek a hatására azonban, legalábbis Jász-Nagykun-Szolnok megye jogelőd területein, alig változott a helyzet, amit jelenleg azzal tudunk magyarázni, hogy az itteni átkebelezések zöme a 2. § felmentő hatálya alá esett. Ezért 1527-ig alig csökkent az exklávé és az enklávé száma.

Az 1527–1542 közötti polgárháború idején – többek között ilyen tekintetben is – áttekinthetlenné vált a helyzet, így nem tudni, hogy I. Ferdinánd 1542-ben, majd 1546-ban kiadott dec-

³ 1337 OL DL 3088. A kérdéses szövegrész így hangzik latinul: „possessio Kwldw vocata, partim in comitatu pesthiense et partim in Comitatu Albense”

⁴ Dr. Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. 1458–1526. II. Budapest, 1928. 47–48.

⁵ 1304. III. 5. OL DL 1664.

⁶ 1324. III. 23. OL DL 2232.

retumai mennyiben módosították a helyzetet. Annyi bizonyos viszont, hogy – legalábbis Jász-Nagykun-Szolnok jogelőd területein – 1548-ra már minimálisra csökkent az exklávék és az enklávék száma.

Kik voltak a zárványrendszer szorgalmazói és mi volt az indíttatás oka? Egyértelműnek látszik, hogy a nemesek azon alsó rétegének állt érdekében a rendszer kialakítása, akiknek több vármegyében volt birtokuk és rangjuknál fogva peres ügyeikben más vármegyei törvényszékekben is el kellett járni a szokásos lakhelyükről. Ez utóbbi, nagy távolság esetén nyilván fáradtságos volt, de a nem lakhelye szerinti megyében, a helyi nemesség kebelében kialakulhatta ellenséges hangulat is a vendég földesurakkal szemben. Az átkebelezést ilyen esetekben lehetett kérni. Végeredményben az átkebelezés mindig a kérelmező kényelmét szolgálta, az adott jobbágyság számára viszont növelte a terheket a többlettutazással, ha valamilyen ügyben a megyei, vagy az alispáni törvényszék elé idézték. Ez a többlettutazás lehetett súlyos is (akár 200 km), mivel az átkebelezés végrehajtásának semmiféle távolsághatározás nem állhatott el.

Hogyan jött létre egy enklávé, vagy exklávé? Minden körülmények között csak királyi (kormányzói) engedéllyel. Az engedélyezést, vagy maga a király kezdeményezte, vagy a király „hűséges híve kitartó könyörgésének” engedve járult hozzá az átkebelezéshez. A kiindulópontot minden esetben egy birtokadományozás jelentette. Mégpedig egy olyan birtoké, amely nem abban a vármegyében volt, ahol a megjutalmazott a „szokásos rezidenciáját” (lakhelyét) tartotta. Ezt követte a megjutalmazott bevezetése a birtokba, amelyet követhetett az átkebelezési kérelem. Az átkebelezési kérelmet követte a király átkebelezési parancsa, amelyet vagy tudomásul vett a csonkított vármegye, vagy ellentmondott. Az utóbbi ritkán fordult elő, ha azonban mégis, úgy hosszas jogi procedúrára kerülhetett sor. Ez esetben a végrehajtásra csak akkor kerülhetett sor, ha a jogi eljárás befejeződött és a csonkított vármegye jelentette az elfogadást és a végrehajtást.

A kutatás jelenlegi stádiumában nem tudjuk részleteiben megválaszolni azt a kérdést, hogy az átkebelezés a csonkított vármegyét minden, vagy csak bizonyos kompetenciájától fosztotta-e meg. Az általunk ismert királyi átkebelezési parancsnokból világosan kiderül, hogy az igazságszolgáltatás – ezen belül pl. a bíráskodás, az ítékezés, a nyomozás – lehetősége teljesen megszűnik a csonkított vármegye részére. Szerepel azonban az átkebelezési parancsnokban a törvénykezés (jurisdictio) fogalma is, amely túlterjed ugyan az igazságszolgáltatáson, de egyetlen oklevélből sem derül ki, hogy mit is takar. Így nem tudjuk például, hogy az átkebelezés után a királyi dézsmát a régi, vagy az új vármegye ispánja hajtotta-e be, változott-e a portaösszeírás illetékessége, vagy az egyházi tizedösszeíró kerületekbe való besorolás. Az igazságszolgáltatáson túlmutató eljárások körében csak arra van hiteles bizonyítékunk, hogy a kedvezményezett földesúr bevezetését a birtokba a csonkított vármegyében illetékes káptalan végezte, az ugyanabból a vármegyéből kirendelt királyi emberek jelenlétében.

Mindezekre a nyitott kérdésekre csak akkor lehetne hiteles választ adni, ha a korabeli királyi dicaösszeírások, portaösszeírások, valamint tizedösszeírások maradtak volna ránk. Jász-Nagykun-Szolnok megye jogelőd területeit illetően azonban ilyenek csak 1548-tól állnak rendelkezésünkre, amely időpont után azonban a téma nem aktuális. Ilyen tekintetben az országos történetírás publikációiból sem tudunk többlettinformációhoz jutni, mert még a legnagyobb művek sem érintik a megyei zárványrendszer problematikáját.

A kutatás során felszínre került és megvalósult megyei átkebelezések két nagy csoportba oszthatók.

Az egyikbe a jogelőd területekbe – Külső-Szolnokba és az egykoron volt Heves vármegyei részekre – történt átkebelezések tartoznak.

A Külső-Szolnokba történt átkebelezések:

– Tápiaiócske és Tápiaiócsap fele része (1304. III. 5.), Csekekáta (1381. VII. 29.), Jánoshida, Kér, Szentjakab, Bádonykút egy része (1401. V. 29.), Csekekáta, Szentmártonkáta, Egres, Jánoshida (1445. VI. 7.), Mikebuda része (1455. XII. 19.), Felsőszentgyörgy (ma Jászfelsőszentgyörgy) (1463. XII. 13.), Farnos része (1476. VIII. 9.), Töröttgyház, Besenyőgyház puszták, Pálosföldsé és Tetétlen (1522. II. 17.), valamennyi Pest vármegyéből.

– Alesi, Kerekudvar (1324. III. 23.), Iván, Nacsá (1334. V. 22.), Jánoshida, Kér, Szentjakab, Bádonykút egy része (1401. IV. 22.), Kenderes harmadrésze (1411. VIII. 5.), Fokoru (1428. VII. 6.), Mizse fele része (1446. VIII. 15.), Doba, Nacsá, Iván (1476. III. 4.), Doba, Nacsá, Iván (1490.),

Balasszentmiklós és Szenttamás fele része (1504. VIII. 5.), Kakat része (1512. XI. 12.), Alcsi (1515. III. 18.), Mízse (1519. VI. 20.), valamint Kenderes harmadrésze (1522. X. 2.), mind az egykori Heves vármegyéből.

– Csompasz (1393), Szarvad, Szentmiklós, Rach, Ülmez, Poklostelek, Köböltelek, Jakab (1404. I. 13.), Mocsolya része (1408. X. 9.), Ad része (1441. XII. 6. és 1442.), Keresztúr (1444. VII. 7.), Szekérberéte és Kocs részei (1476. IV. 17.), Margitfalva (1477. X. 11.), Szakácsi része (1480. IV. 13.), valamint Csög része (1519. III. 27.), mind Közép-Szolnok vármegyéből.⁷

– Szentlászló (1374. V. 19.), Szentlászló harmadrésze (1472. X. 14.), Ecsér fele része (1523. XII. 5.), mind Csongrád megyéből.

– Csatár Bihar vármegyéből (1408. X. 24.), Kaszaperek egésze Csanád vármegyéből (1473. VIII. 24.), Csudabala része (Békés vármegyéből) (1484. IV. 22.), Kerekgyháza része Fehér, vagy Pest vármegyéből (1522. III. 24.).

A másik nagy csoportba a jogelőd területekből való kikebelezések sorolhatók, amelyeknek a száma jóval kevesebb:

– Jászfelsőszentgyörgy egésze (1472. V. 15.), Monostorsáp (1484. V. 3.), és Barabásszállás (más néven Mindszent) (1525. VII. 14.), mind Pest vármegyébe Külső-Szolnok vármegyéből;

– Szentlőrinc (ma Nyárlőrinc) (1506. V. 20.) Csongrád megyébe Külső-Szolnok vármegyéből;

– Tiszaigar része (1455. V. 21.), Szabolcs vármegyébe, Hegyes, Kenderes és Bő része (1465. XII. 15.), valamint Kenderes egyik harmada (1522. X. 2.) Pest vármegyébe, mind a jelenlegi megye volt hevesi részeiből, végül Tiszafüred egésze (1511. VII. 9.) Bihar vármegyébe szintén a volt hevesi részből.

Voltak még olyan kebelezések is, amelyek valamilyen oknál fogva nem foglalhatók egyik felsorolásba sem. Ilyennek bizonyult Abád, Tomaj, Bánhalma visszakebelezése Szabolcsból (1466. IX. 19.), vagy Pókaháza egésze, Csépa és Szelevény része Csongrád vármegyéből Pest vármegyébe történet átkebelezése (1495. V. 5.).⁸

Befejezésül néhány szót kell ejteni a zárvány közigazgatási konstrukció egykori fogadtatásáról, valamint a mának szóló üzenetéről.

Az ilyen tartalmú okleveleket tanulmányozó kutató előtt kimondva-kimondatlanul nyilvánvalóan kitűnik, hogy a közvélemény – kevés kivétellel – kedvezőtlenül fogadta az intézményt. Ezt a megállapítást különösen vonatkozik a kikebelezéssel érintett vármegye nemességére, amely esetenként ténylegesen is szembehelyezkedett azzal, hogy egy a saját vármegyék területén levő falubirtok ügyében egy távoli megyében hozzanak olyan döntést, amely sérti az érdekeiket. Külső-Szolnok vármegyében erre is volt példa, amikor a XV. század második felében Mátyás király ide kebelezte át Csanád vármegyéből Kaszaperek falubirtokot.

A kedvezményezett csupán egy szűk réteg volt – a főpapok [praelati], a bárók [barones], a mágnások [magnati], valamint az előkelők [proceres] – amelynek előnye származott abból, hogy a lakhely szerinti megye kedvező légkörében lehetett döntést hozni egy távoli birtok ügyében. Vagyis nem kellett félni a leszavazástól.

A jelenkor embere számára nincs gyakorlati jelentősége ennek a területszervezési megoldásnak. Egyrészt, mert a birtoklási ügyek területi illetékességhez kötöttek, másrészt a fennálló tulajdonviszonyok miatt nincs igény az ilyen megoldásra. Ugyanakkor nincs is olyan kivétel, amely érdemlő réteg, amelynek az ilyen, esetleg felmerülő igényét akár hallgatólagosan is elfogadná a közvélemény. A ma embere számára ugyanis elfogadott jó megoldás a megyék közigazgatási és földrajzi egysége, még a tervezett régiók létrehozása esetén is.

A történetírók számára viszont nagy jelentőségű lehet adott esetben a történeti jelenség ismerete, mert érthetővé tesz bizonyos – egyébként hihetetlennek tűnő – közigazgatási besorolást.

Dr. Benedek Gyula

⁷ A Kelet-Magyarországon található Közép-Szolnok vármegye, amely ikreződéssel 1390 körül vált ki Külső-Szolnok vármegyéből úgy, hogy bizonyos részei a Közép-Tiszavidékre korlátozódott Külső-Szolnok vármegyénél maradtak. Amint a felsorolásból látható, Csög még 1519. március 17-én is.

⁸ A dátum egyik esetben a fennálló állapot egyik időpontját, más esetben a kebelezés (visszakebelezés) időpontját mutatja. Ugyanakkor a dátum alkalmas arra is, hogy az Országos Levéltár diplomatikai levéltára időrendi mutatójában meg lehessen keresni a bizonyító irat jelzetét.

Sepsiszentgyörgy megsemmisült műemléképületei Varga Nándor Lajos grafikáin

Az Olt mindkét partján fekvő Sepsiszentgyörgy város településtörténete az ősidőig nyúlik vissza. A magyar nép már a X–XI. században megtelepszik ezen a helyen. Első írásos emlékünk 1332-ből származik. A település 1461-ben mezővárossá (oppidum) fejlődik, utóbb pedig kiváltságos városként emlegetik egyesek, egy 1492-ben keletkezett oklevél alapján.

A három székely szék (Sepsi-, Kézdi- és Orbai szék) egyesítése révén 1876-ban létrejött Háromszék vármegyének Sepsiszentgyörgy lett a székhelye, úgy mint a mai Kovászna megyének is. A város fejlődését mutatják a XVIII–XIX. században kialakult építészeti stílusok. Az ezeket a stílusokat tükröző épületek napjainkban már *műemlékeknek* számítanak.

Közülük jó néhány sajnálatos módon a XX. század második felében megsemmisült, vagy pedig átalakították.

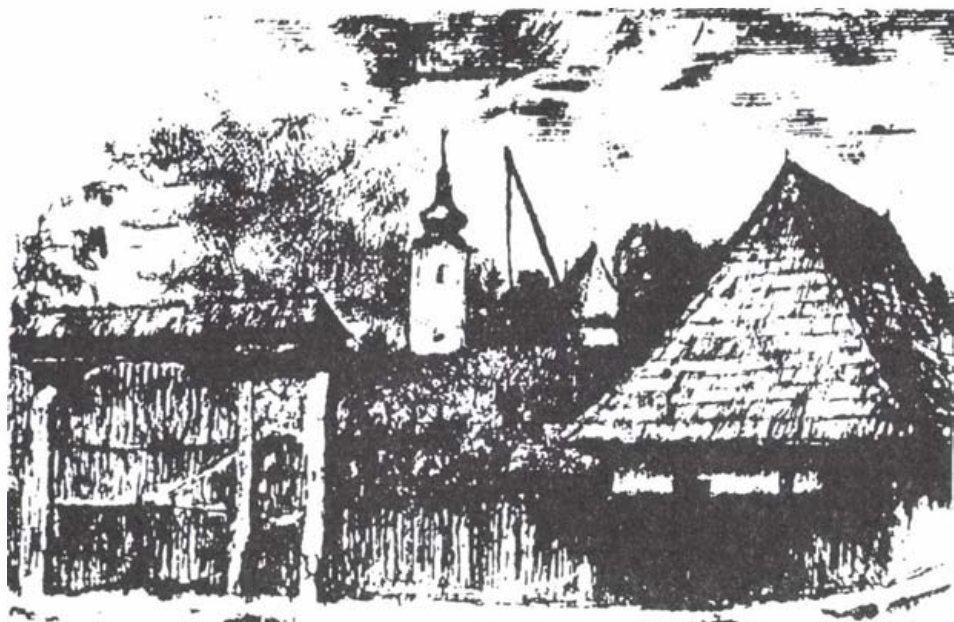
A következőkben megpróbáljuk felleltározni azokat az értékes épületeket és emlékműveket, melyek eltűnése jelentős mértékben megváltoztatta a város egykori arculatát és csupán a várost szülőhelyének tekintő neves művész, Varga Nándor Lajos (1895–1978) grafikai munkáiról ismerünk.

Sepsiszentgyörgy népi építészetének legrégebb emlékei a XVIII. század végéig nyúlnak vissza. A népi jellegű házak formáján és díszítésén érződik a történeti építészeti stílusok hatása. Így különösen a copf, valamint a klasszicista építészeti irányzat, amely nagymértékben befolyásolta a népi építőket. A copf stílus hatására füzéres homlokzati díszek terjednek el. A klasszicista építészeti elemek felismerhetők az oszlopos tornácokon és az ablakkeret díszeken. A népi építészet egyik sajátosság eleme lehetett a hajdani Sepsiszentgyörgyön a nagyszámú, régi galambdúcos székely kapu. A fennmaradt népi építészet azt mutatja, hogy az ősi, fából készült két- vagy háromszatú ház volt a szokásos építkezési forma. Inkább csak a módosabbak építkeztek kőből. Ezek a faházak többnyire nyitott tornácok (azaz fedetlenek), csak egy részüik ereszes.

Városunk fennmaradt legrégebb egyházi épületegyüttese a Vártemplom és az azt körülvevő erődítményrendszer. A templomot körülvevő belső várfal a XV., a *külső várfal* pedig a XVI. században épült. Az 1658-as és 1661-es török és tatárdúlások megrongálták a várfalakat. Az 1802-

Az empire díszítésű Bálház

*Bíró Gergely székelykapus lakóháza az Erede utcában (1980-as években lebontva)
– háttérben a Vártemplom*

es földrengés következtében elpusztult külső várfalat később sem építették újra. Ugyancsak a földrengés okozta a templomhajó gótikus boltozatának beszakadását.

Az 1812 és 1816 között, klasszicista stílusban épült *Bálház*, ahol 1851-ig színi előadásokat is tartottak, s a város egyik impozáns épületének számított. 1963-ban lebontották és helyébe a Szaktanács székházát építették. A Bálház közelében volt a *Daczó kúria*, amelynek az egyik szárnyában kapott helyet az egykori női ipariskola és rövid ideig a tanítóképző. A kúria lebontására a század harmincas éveiben került sor.

Az Olt utcában állt *Kiss János* harangöntő, Gábor Áron egyik ágyúöntő műhelyének is helyet adó *háza*, amelyet az 1970-es években bontottak le.

Az Erede utcában helyezkedett el a székely népi építészet egyik értékes példánya, *Bíró Gergely lakóháza*, amelyet az 1980-as években bontottak le. A ház udvarának bejáratát galambdű-

Népi ikerlakás a Puskás Tivadar utcában

cos székely kapu díszítette. Ugyancsak az Ereg utcában egy másik, *empire stílusú*, füzérdíszes lakóház került lebontásra az 1970-es évek táján.

A Puskás Tivadar utcában egy *ikerlakóház* állt, ami szintén már a múlté.

Városunk kiemelkedő személyiségének, *Gyárfás Jenő* festőművésznek *szülőháza* a Csíki utcában állt. Ezt az épületet 1774-ben építették. Lebontására 1985-ben került sor.

A Szemerján 1823-ban, a Budai Nagy Antal utcában épült *Vajna kúria székely kapuja* jelenleg a Székely Nemzeti Múzeum udvarán található.

A város régi, ipari épületei közül többet is lebontottak. A *Textilgyár régi épülete*, a jellegzetes gyárkéménnyel századunk második felében került lebontásra.

Így tűnt el a népi építkezés számos emléke is, amelyek különböző építészeti stílusokat képviseltek. Mind a középkori városmagban (a Vártemplom környéke), mind pedig az évszázadokig különálló régi Szemerja falu jelleggel bírt.

Empire díszítésű lakóház az Ereg utca elején (lebontva az 1970-es években)

Szemerján, a József Attila utca jobb oldalán, egy falusi ház falában, két becsapódott ágyúgolyó az 1849. július 23-i ütközet emlékét őrizte. A házat századunk második felében bontották le.

Hányatott sorsa volt az 1848–1849-es szabadságharc sepsiszentgyörgyi emlékművének. Az 1849. július 5-én lezajlott eprestetői-csata majd félezer elesett hősnének emlékére állított Gyertyánffy-emlékművet (Gyertyánffy Ferenc százados volt a parancsnok) 1960 táján lebontották a kaszárnya belterületén. Hasonmását a csata 150. évfordulójának napján avatták fel az állomási iskola előterében.

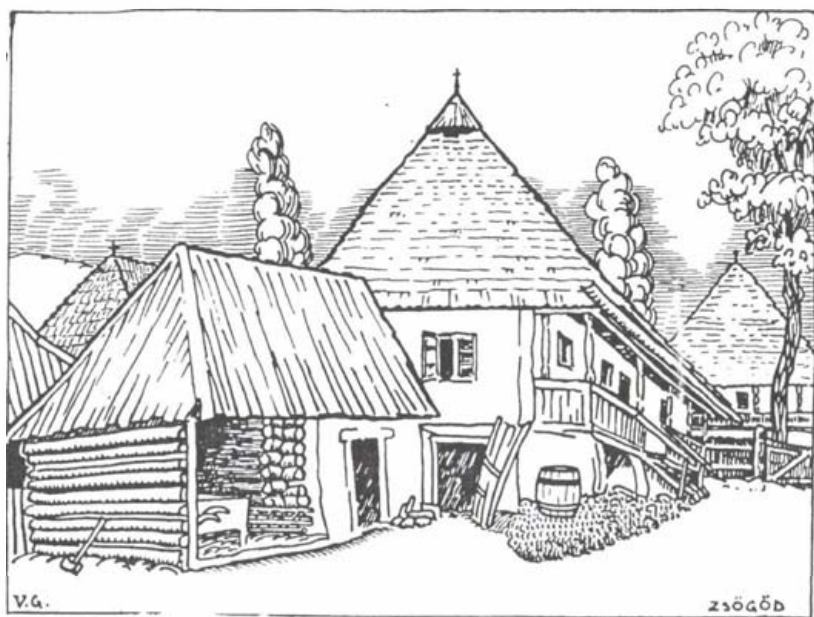
A város központi parkjában 1874-ben emelt 1848–1849-es emlékművet 1934 táján teljesen lebontották, 1941-ben helyreállították, 1944 végén kőoroszlánjait megconszokították, majd az 1970-es évek elején sikerült elhelyezni az újonnan elkészült oroszlánoszobrokat. (A súlyosan sérült eredeti szobrok a Székely Nemzeti Múzeum kertjében láthatók.)

Befejezésképpen megállapíthatjuk, hogy ezen épületek hiánya nagy űrt hagyott Sepsiszentgyörgy városképén. A szocializmus éveinek tömbház építő lakáspolitikája a városok egyéniségét megszüntette, uniformizálta. A további bontások, átalakítások elkerülése végett elsősorban a meglévő műemlék és műemlék jellegű épületeket kellene ismertté tenni a nagyközönség számára. Ha ezeket városunk lakossága és vezetősége, valamint a municipium építészetiért felelős személyek sajátjuknak tekintik és ragaszkodni fognak hozzájuk, elkerülhető lesz ezek lebontása. Természetesen a műemlék épületeket és emlékműveket restaurálni, karbantartani kell, hogy városunk jövőbeli nemzedéke büszkén mondhassa: *Ezek a mi múltunk emlékei!*

Ez a hiányok térképe, amit összeállítottunk, emlékeztetőül megmarad nekünk és az eljövendő nemzedéknek tanulsággul, hogy miként nem szabad eljárni egy város műemlékeinek megőrzésében. A mellékelt képek bemutatják az egykori házak stílusát és a város régi hangulatát. Ezzel szeretnénk megóvni a feledésbe merüléstől a már nem létező építészeti emlékeket.

Czompó Csaba

Irodalom: Binder Pál–Cserey Zoltán: Sepsiszentgyörgy története, Háromszék napilap „Településeink” sorozata 27–28–29., 1991.; Gyöngyössi János–Kerny Teréz–Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok, 1996.; Orbán Balázs: A Székelyföld leírása III. kötet, Pest, 1869.; Székely Zoltán–Varga Nándor Lajos: Építészeti műemlékek Sepsiszentgyörgyön, 1969. (Új kiadása: 1995.); Lista monumentelor istorice al jud. Covasna, 1996.

Vámszer Géza rajza

A HONISMERET FORRÁSAI

Statisztika és helytörténetírás

I. Elbeszélő történetírás – kvantitatív történetiszemlélet

Az 1945 utáni évtizedekben szinte társadalmi mozgalommá terebélyesedett helytörténeti irodalom mára egyre nehezebben áttekinthető. Bodor Antalnak a magyar helyismereti irodalmat az 1500-as évektől bemutató, 1944-ben megjelent (és 1984-ben utánpótlásban – Gazda István kiegészítésével – újra kiadott könyvészeti) munkája után Csomor Tibor kísérelte meg számba venni a honismereti irodalmat (1950-től 1970-ig), a Honismeret című folyóirat pedig az 1970-es évektől közöl rendszeresen helytörténeti bibliográfiát. Részleges ismeretek alapján is megállapítható, hogy a rendszerint helybeli lokálpatrióta szerzők által összeállított helytörténeti munkák jelentős részben a fontosabb köztörténeti és politikai, közéleti *események* – egykori földesurak, világi és egyházi vezetők és a személyükhöz kapcsolódó jelentősebb változások – *krónikaszerű leírására* szorítkoznak. Amint a görög Hérodotosz, a legrégebb európai történetíró is azért tette közzé munkáját, hogy elbeszélje ami volt, és ne menjenek feledésbe a régi dolgok.

Pedig a történelem nem (csak) a múltban lejárott (– egyes személyekhez, politikai változásokhoz kapcsolható – különböző) események gyűjteménye. Azok csak keretei a történelem központjában álló, a társadalomban élő emberek mindennapi életviszonyainak; népesség növekedésének és/vagy fogyásának, vallási és etnikai tagolódásának, foglalkozási megoszlásának, életmód- és gondolkodásbeli változásainak: miként művelték meg a rendelkezésre álló földterületet, mit és mennyit termeltek, milyen és mennyi állato(ka)t tartottak, milyen kézműves mesterséget űztek, milyen volt a műveltségi szintjük (írni-olvasni tudás, iskolázottság) stb.

A következőkben a helytörténetírásban felhasználható – túlnyomórészt nyomtatásban megjelent – olyan fontosabb forrásokra kívánjuk a figyelmet irányítani, amelyek felhasználása hozzásegíthet a lokális (és regionális) honismereti irodalom további gazdagodásához és tudományos színvonalának növekedéséhez.

II. Számszerű adatokat tartalmazó községi részletezettségű források

1. „Prestatisztikai” források

Ezzel a jelzővel azokat a forrásokat illetjük, amelyek a hivatalos statisztikai szolgálat felállítására – Ausztriában 1828, Magyarországon 1867 – előtti korból származnak. Mályusz Elemér a helytörténetírásról szólóan már 1924-ben felhívta a figyelmet a történeti kutatásokban mellőzött olyan forrástípusokra, mint a különböző (főleg adózási) célokat szolgáló és egyéb (pl. egyházi jellegű) összeírások. Több mint három évtized múlva jelent meg – részben talán az időközben fellendült, főleg francia történeti demográfiai kutatások hatására – Kovacsics József szerkesztésében *A történeti statisztika forrásai* című kötet, melyben jeles történészek, levéltárosok, statisztikusok részletesen ismertetnek néhány olyan forráscsoportot, amelyek adatai szinte kínálkoznak kvantitatív szemléletű feldolgozásra és elemzésre. A sok szempontból legértékesebbnek tartott dézsmajegyzékek a XVI. századtól tájékoztatnak a dézsmázó háztartásokról, a növényfajtánkénti terméseredményekről, s így a földterület megoszlásáról is, az állattartásról, a jobbágygazdaság nagyságáról, s így a népesség társadalmi-gazdasági (vagyoni) tagolódásáról stb. Az ugyancsak a XVI. sz.-tól fennmaradt dikális (portális) összeírások, a XVIII. századi urbáriumok gyakran eltérő, hullámozó adatai forráskritikára készítetik a helytörténetkutatót, sohasem feledve azt, hogy mindig voltak – miként ma is – akik lehetőség szerint igyekeztek kihúzni magukat az adózás alól. Így ha egy településről az összeírók nem közölnek adatot, az nem jelenti feltétlenül, hogy lakatlan („deserta”) volt. Az adózási összeírásokból megpróbálták olykor következtetni a népesség számára is. A kötet egyik kimagasló értékű ta-

nulmányában Dávid Zoltán épp azt bizonyítja – az 1780-as évtizedbeli megbízható népességi adatokból visszafelé haladva, regressziós módszerrel –, hogy Magyarország népességének az 1715. és 1720. évi adóösszeírásai adatokra alapozott 2,6 millióra becsült lélekszáma mennyire alatta marad a 4 millió körülire – egyesek szerint annál is többre – tehető reális népességszámnak. (A történeti köztudatba betáplált, s ott meggyökeresedett alacsonyabb lélekszámot azonban a közfelfogásból kiiktatni nehezen lehet.)

Nincs szó *A történeti statisztika* forrásai című kötetben a katolikus püspökök nevében végrehajtott egyházlátogatások (Canonica Visitatio) jegyzőkönyveiről, amelyek bizonyos időszakossággal – már a XVIII. század első feléből is – községenkénti lélekszámokat tartalmaznak vallási (és olykor a nemzetiségi megoszlásra is utaló) részletezésben, azonkívül adatokat az egyházközségek anyagi helyzetéről, az iskolaügyről és egyéb társadalmi-gazdasági viszonyokról. Van rá példa, hogy nyomtatásban is közreadták a jegyzőkönyveket (pl. a Zala megyei községekről). A XVIII. sz. folyamán már a legtöbb helyen fölfektetett egyházi anyakönyvek bejegyzései a keresztelésekről (születésekről), temetésekről (halálozásokról) és esketésekről (házasságkötésekről) tájékoztatnak. Ezekből megismerhetők az időszakon visszatekintő járványos halálozások méretei, az egy éven aluli (csecsemő) halálozás gyakorisága. Bizonyos képet kaphatunk – ha nem is a mai orvostudományi fogalmak, csupán a korabeli laikus megjelölések alapján – a gyakoribb halálokokról. Az elhalálozott személy rendi állásának, foglalkozásának megjelölése képet ad a település lakosságának társadalmi-gazdasági tagolódásáról is.

A keresztelési bejegyzésekből kiderül a házasságon kívüli („törvénytelen”) és a többes születések száma. A születések éves számának alakulásából következtetni lehet – a korabeli, általában 40–50 ezrelékes nyers születési aránnyal számolva – a népesség hozzávetőleges lélekszámára is. Mindezen túlmenően az anyakönyvi adatok felhasználásával – az uralkodók és (fő)nemesek genealógiájához hasonlóan – össze lehet állítani az egyszerű jobbágyok és zsellérek családfáit is. A „családrekonstrukciós” munkák révén tájékozódni lehet a családok nagyságáról és összetételéről, az anyai termékenységről stb. A példamutató franciaországi eredményeken kívül a Cambridge-i munkacsoport kimunkálta az angliai népesség legfontosabb történeti demográfiai mutatóit 1541-ig visszamenőleg. Hazánkban csak néhány kistelepülés népességi viszonyainak feltárására került eddig sor. Az egyházi anyakönyvi adatokra támaszkodó munkát megkönnyíti, hogy 1828-tól a múlt század végéig nyomtatásban is megjelentek a különböző felekezeti anyakönyvek évenkénti számszerű adatai. Az eredeti anyakönyvek mikrofilmen az Országos Levéltárban is tanulmányozhatók.

A helytörténeti kutatásokban eddig alig kiaknázott anyakönyveken kívül szólni kell a szinte teljesen mellőzött egyházi névtárakról („sematismus”-okról), melyeket egyes egyházmegyék már a XVIII. sz. vége felétől, mások a XIX. sz. elejétől évenként – a protestáns egyházak is bizonyos időszakossággal – nyomtatásban megjelentettek. Ezek közreadják az anya- és leányegyházak lélekszámát vallási megoszlásban, tartalmaznak adatokat az egyházszerkezeti viszonyokról, az iskolai tanulók számáról, az anyakönyv fölfektetésének évéről stb.

A névtárakból vették át a népességi adatokat műveikhez a múlt századi hazai leíró statisztika képviselői is: Nagy Lajos (Ludovicus Nagy), Fényes Elek stb. A sematizmusok lélekszámadatait idősorba állítva, olykor feltűnő egyezésekkel: egymás utáni években azonos népességszámokkal találkozunk. Kideríthető azonban az is, hogy Fényes Elek 1851-ben megjelent Geographiai Szótárában némely község lélekszámaként ugyanaz az adat szerepel, mint az 1830-as évtizedbeli munkáiban, melyek forrásai az 1830. évi Névtárak. Tetézi a bajt, hogy a helytörténész a vizsgált település 1851. évi lélekszámaként tünteti fel az adatot. Miként Ludovicus Nagy kötetének népességszámái is 1828. éviként jelennek meg a helytörténeti munkákban, pedig azok néhány évvel korábbi állapotokat tükröznek.

Az egyházmegyei névtárak (hely)történeti forráskénti használata tehát annál is inkább indokoltabb, mert így több lehetőség nyílik a – történetkutatói munkában elengedhetetlen – forráskritikára s esetenként az adatok helyesbítésére is.

A továbbiakban a hivatalos magyar statisztikai szolgálat fennállása alatt keletkezett azokról a fontosabb kiadványokról szólnunk, amelyek a Központi (eredetileg: Országos) Statisztikai Hivatal – esetleg valamely országos főhatóság vagy területi igazgatási szerv – kiadásában jelentek meg, és községenkénti részletezettségű („községsoros”) adatokat tartalmaznak, függetlenül attól, hogy valamely korábbi („prestatistikai”) időszak összeírásai eredményeiről adnak számot.

2. Statisztikai kiadványok

a) Népszámlálási kötetek

Itt említjük meg azt a valójában nem népszámlálási, hanem (az 1715. és 1720. években végrehajtott) adóösszeírási adatokat tartalmazó kötetet, melyekre alapozva Acsády Ignác történettudós Magyarország népességére próbált következtetni, de az – mint már szó volt róla – téves eredményekre vezetett.

A II. József uralkodása alatt 1784–1787. években lezajlott magyarországi népszámlálás községsoros eredményeit a történeti Magyarország legtöbb megyéjére vonatkozóan az az 1960-ban megjelent kiadvány tartalmazta, amelyhez 1962., 1975. és 1996. években további megyei kiegészítések csatlakoztak. A táblázatok a jogi és tényleges népességen túlmenően közlik a házak és családok, a nők és férfiak számát, az utóbbit családi állapot, korcsoport, valamint egyes ki-emelt foglalkozások, rendi állás és társadalmi csoportok szerinti részletezésben is.

Az osztrák statisztikai hivatal szervezésében 1850-ben és 1857-ben végrehajtott népszámlálások eredményeit 1993-ban tette közzé a magyar KSH, az ország jelenlegi határain belül található településekre vonatkozóan, de csupán az összesített népességszámra korlátozva. Ez a kötet összehasonlíthatóan tartalmazza – a jelenlegi közigazgatási beosztásnak megfelelő szerkezeti tagolásban – az 1870. év elején (már a magyar statisztikai szolgálat által) végrehajtott népszámlálásnak az 1869. év végi eszmei állapot szerinti népességi adatait is. Ennek az első hivatalos magyarországi népszámlálásnak az eredményeit ugyanis az egész országot átfogó kötetben községi részletezésben nem tették közzé. Egyes vármegyék által kinyomtatott füzetek a népesség nem, vallásfelekezet és műveltségi állapot (írni és olvasni tudás) szerinti megoszlásán kívül kimutatják a községek területét is kat. holdban, a házak számát, továbbá a fontosabb háziállatok állományát.

Az 1880. év végi – és a továbbiakban 1930-ig bezárólag a 0-ra végződő évek utolsó naptári napjának megfelelő – eszmei időponttal végrehajtott népszámlálás községenkénti eredményeiről önálló kötet ad számot, kiegészítve a legfontosabb demográfiai adatokat a népesség anyanyelvének megjelölésével is – külön rovatban a magyarul beszélni nem tudók számával. Az 1890. évi népszámlálás községi részletezettségű fontosabb adatai az 1892. évi Helységnevtárban találhatóak.

Az 1900. és 1910. évi népszámlálások községi eredményeit azonos bontásban közlő táblák tartalmazzák a korábbi demográfiai adatokon kívül a magyarul tudók és írni-olvasni tudók számát. A foglalkozási megoszlást 11 főcsoportban – azon belül keresők és eltartottak tagolásában – több, mint 100 adathely felhasználásával mutatják be; ebből 23 jut az agrár- és mintegy 60 az ipari népesség részletezésére, sőt az iparvállalatok számáról is tájékoztatnak létszámnagyság-csoportok szerinti bontásban. Mindezen kívül közlik a lakóházak falazatának és tetőzetének anyagára vonatkozó adatokat. Bemutatják továbbá a népesebb puszták, telepek és egyéb lakott helyek lélekszámát, és tájékoztatnak a település közigazgatás-jogi állapotában bekövetkezett változásokról, sőt magyarázzák a községek népességében 1880. óta történt fel-tűnő változások okait is.

Az 1920. évi népszámlálási kötet tartalmi gazdagodása, hogy nemcsak a 100, hanem már az 50 főnél népesebb pusztákat, majorokat, telepeket is bemutatja. A foglalkozásstatisztikai kötet viszont a mezőgazdasági önállók (birtokosok, bérlők) számát csak összevontan közli a korábbi 7 alcsoporttal szemben, az ipari keresőket pedig egyáltalán nem részletezi szakmák szerint.

Az 1930. év végi népesség kormegoszlásáról és műveltségi állapotáról a korábbiaknál részletesebb képet kapunk. A közreadott anyag a külterületi népességet is részletezi foglalkozási tagolásban, a nemek és korcsoportok szerinti megoszláson túlmenően.

A minden korábbinál részletesebbnek tervezett 1941 februári népszámlálás foglalkozás-statisztikai eredményeit jelentős késéssel, 1975-ben – már a század derekán megváltoztatott új csoportosítás figyelembevételével – közreadó kötet gazdagságára jellemző, hogy mintegy 120 foglalkozási megjelölést tartalmaz.

Az 1949. januárban végrehajtott népszámlálás (éveken át titkos) adatai tájékoztatnak a vidéki lakosság nagy többségét kitevő mezőgazdasági népesség rétegződésében az 1945. évi föld-

osztás után bekövetkezett nagyjelentőségű változásokról, 11 gazdaságnagyság-kategória szerinti részletezésben.

A továbbiakban a 0-ra végződő évek első napja lett a népszámlálások eszmei időpontja, és a községi részletezettségű eredményeket külön megyei kötetek tartalmazzák. Még 1970-ben is kimutatják a népszámláláskor jelenlevő népességet, de 1960-tól a lakó- és állandó népesség számbavétele vált rendszeressé. Bővült a közzétett adatok részletezettsége területileg is: tovább bontották a bel- és külterületi népességet, 1970-ben és 1980-ban számlálókörzetek szerint is kimutatták az adatokat.

A társadalom elöregedésének folyamata a népességet szűkebb-tágabb korcsoportok szerint, – sőt a 18 éven aluliakat korévenként, a férfiak és nők aránya is korcsoportonként is – bemutató táblák adatainak segítségével tanulmányozható. A termékenység alakulásáról ad képet a házasság – azon belül a 15–49 éves korú – nők elveszülte gyermekének száma szerinti bemutatás. Mindez kiegészül a háztartások és családok összetételére, a háztartástagokra, illetve a 15 évesnél fiatalabb gyermekekre és a gazdasági aktivitásra vonatkozó adatokkal.

A műveltségi színvonalat jellemzik azok az adatok, amelyek a különböző korú népesség iskolai végzettségével, azonkívül a tanköteles korú népesség általános iskolába járási fegyelmével ismertetnek meg. A foglalkozásstatistikai részben az eltartottakon kívül 1970-től megkülönböztetik az inaktív és aktív keresőket, az utóbbiakat tovább részletezve korcsoportok, legmagasabb iskolai végzettség és gazdasági ág (s egyben nemek) szerint, továbbá a fizikai foglalkozásukat foglalkozási főcsoportok és a szellemi foglalkozásukat beosztás szerint. Végül képet kapunk a lakóhelyükön dolgozó és naponta ingázó (eljáró) aktív keresők fontosabb jellemzőiről – földrajzi részletezettségben is. Mindehhez kapcsolódnak a lakóházak fontosabb és a lakások nagy részletességű adatai: a tulajdoni jelleg és használati jogcímen kívül a lakások nagysága (szobák és helyiségek száma), építési éve, felszereltsége (gáz-, vízvezeték, csatornázottság, WC, fűtés) és komfortfoka.

Az évtizedenkénti népszámlálások egyre testesebb köteteinek adatsorai és oszlopai mind szélesebb körű tájékoztatást nyújtanak a helytörténeti kutatóknak az utóbbi évtizedekben iparosodó társadalom legújabb népességi és életviszonyairól is, az ugyancsak gazdag tartalmú agrárstatistikai források pedig a múltban túlnyomórészt, és századunk derekáig is nagyobb-részt mezőgazdasági foglalkozási társadalom viszonyait mutatják be.

b) Agrárstatistikai források

Az egész Habsburg Birodalom területén népszámlálást szervező II. József a művelésre alkalmas földek kataszteri felmérését is elvégeztette az 1780-as években. A művelési ágankénti adatokat községenként Fényes Elek az 1836–1840. években kiadott megyei monográfiái tartalmazzák, azonkívül a *Magyarország Történeti Helységnévtára* (1773–1808) kiadványsorozat eddig megjelent megyei kötetei. A Geographiai Szótárban (1851) szereplő adatok azonban helyenként zavaró képet adnak a település összterületéről és megoszlásáról egyaránt. Általában megbízható tájékoztatást nyújt a Helytartótanács rendeletéből 1865-ben publikált kötet, amely az 1853–1855. évi állapotokat tükrözi (olyakor nem katasztrális, hanem magyar holdban közölve az adatokat).

Az 1875–1885 között, az egész országban több mint 40 millió parcellára kiterjedő kataszteri földmérés eredményeit művelési áganként, a tiszta jövedelmi fokozat feltüntetésével az 1880-as években, majd a kiigazításokat 1913–1917. években tették közzé összesen több mint 15 ezer oldalnyi terjedelemben. A földmérés részletezettségét jellemzi, hogy egy-egy község földterületeinek bemutatására több mint 60, illetve mintegy 120 adathely szolgált.

A Pénzügyminisztérium 1878. évi, majd a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1885. évi kiadványai az erdészeti viszonyokról további tájékoztatást nyújtanak a talaj minősége, a fanemek és az erdőtelajdonos jogi minősége szerinti részletezésben.

A Keleti Károly szerkesztésében 1874-ben megjelent mű az ország szőlőtermelő községeinek adatait mutatja be a szőlőbirtokosok számával, a terület nagyságával és az 1873-ban termelt borok mennyiségével, fehér-, vörös- és sillerbor szerinti részletezésben. Csak közel egy évszázad múlva jelent meg újabb átfogó kiadvány a községenkénti szőlőterületről az 1966. augusztus 31-i állapotnak megfelelően.

Az 1880-as évektől 1911-ig bezárólag a Földművelésügyi Minisztérium által kiadott jelentésekben községenként kimutatják a szederfák és a kiemelkedő eredményeket felmutató községekben a selyemtermelők számát és a selyemgubó-termesztés évi mennyiségét. A gyümölcsfákról az 1895. és 1935. évi mezőgazdasági összeírás publikációi közölnek egyéni bevalás alapján – így a valóságosnál általában alacsonyabb – adatokat. A gyümölcsöst egyébként csak az 1950-es évektől kezelik önálló művelési ágként, sőt az 1850-es években még a rét is a kerttel összevontan, együtt szerepelt. Az 1961-ben kiadott kötet tényleges adatokra támaszkodva adja közre községenként a gyümölcsfák 12 féleség szerinti számát, üzemszámát és korszakok szerint is, kiegészítve a bogys gyümölcsű állománnyal.

Az 1895. november végi állapotnak megfelelően végrehajtott első magyarországi általános mezőgazdasági összeírás több mint félezer kérdéséből az 1897-ben megjelent kötet községi részletezésben 85 adatot tartalmaz – köztük a gazdaságok számáról, területéről művelési áganként, a birtok használatának jogcíméről. A közzétett adatok mintegy fele az állatállományt mutatja be, ideértve az igásfogatok számát állatfajok és a fogatok nagysága szerint is részletezve. A második kötet a 100 holdon felüli gazdaságokról tájékoztat, feltüntetve többek között a gazdaságokban foglalkoztatott fizikai dolgozók számát, a használt fontosabb gépeket és eszközöket. Gazdacímértart adtak ki 1903-ban, 1911-ben, 1925-ben, majd az 1935. évi második általános mezőgazdasági összeírással kapcsolatban is.

Az 1935. február végi állapotokat rögzítő összeírás eredményeiről a 3000 oldal meghaladó terjedelmű 5 kötetből 3 tartalmaz községenkénti adatokat. A művelhető területtel rendelkező minden földbirtokra kiterjedő összeírás először a tulajdonjogi természete szerint vizsgálta a föld és a népesség viszonyát – szabadforgalmú és különböző jogcíme miatt korlátozott forgalmú birtokok csoportosításában. A tényleges gazdálkodási viszonyokról is még jobban részletezett üzemszámok-kategóriák szerint tájékozódhatunk. Az üzemszámok a kertművelési ág keretében kimutatja az öntözött (bolgár) kertgazdaságok és faiskolák, továbbá az elkülönített gyümölcsösök területét, feltüntetve az árutermelő jellegét is. A szőlő-, legelő és rét területeiről adatokat kapunk fekvésük és a talajminőség, azonkívül más ismérvek (direkt termő, fásított legelő stb.) alapján. A továbbiakban az igásfogatokról, trágyázásról, a gazdasági erő- és főleg munkagépekről és eszközökről tájékoztat a kötet. A szarvasmarha-, ló-, sertés és juhállományt kor, ivar és fajta szerint részletezi a kiadvány csaknem 60 adathely igénybevételével, és további 10 jutott a többi állatra. A gyümölcsfa-állomány 17 fa-, illetve bokorfajta feltüntetésével ismerhető meg.

A következő, csaknem négy évtized mezőgazdasági viszonyiról tájékoztató, viszonylag ségenyes publikációk közül azt az 1976-ban megjelent történeti statisztikai kötetet kell megemlíteni, melynek községsoros adatai a vetésterület növényfajta szerinti megoszlását az 1936–1938, 1948. és 1966. évekre vonatkozóan mutatják ki.

A harmadik általános mezőgazdasági összeírás 1972. március 31-ről április 1-jére forduló éjféli állapotnak megfelelően rögzített adattömegéből, két községsoros kötet a kisüzemi (háztáji és kiegészítő) gazdaságokat és a gazdaságokhoz tartozó személyek számát gazdasági aktivitás, foglalkozás és egyéb ismérvek, valamint a földterület nagysága szerinti bontásban mutatja be. Egy további kötet a gazdaságok földterületét művelési áganként és a használat jogcíme szerint részletezi, továbbá a gazdasági épületeket és a gépállományt ismerteti községi bontásban. Ennél is nagyobb – összesen másfél ezer oldal – terjedelmet kapott az állatállomány: egy-egy kötet a szarvasmarha és baromfiállományt mutatja be és két kötet a többi állatot.

A három általános mezőgazdasági összeíráson kívül rendelkezésre állnak publikált állatállomány-adatok az 1870. év eleji népszámlálással összekapcsolt és 1911. évi állatszámolásáról, az 1957., 1960. és 1961. évi összeírásról, majd pedig az 1983., 1986., 1991. és 1994. évi számbavétel kiadványaiból. Ez utóbbiak az állattartó kistermelők számáról is tájékoztatnak. Mindezen kívül egy hosszabb időszakra visszatekintő adatgyűjtemény 1942., 1962. és 1966. évről is tartalmaz összehasonlító darabszámokat a főbb állatokról. A kisgazdaságok területének megoszlásáról az 1980. évi adatok alapján is tájékozódhatunk egy önálló kötetből. Egy egész évszázadot átfelölő történeti, statisztikai adatgyűjtemény pedig a művelési ágankénti megoszlást 1913., 1962. és 1984. évi adatokkal is kiegészíti. Későbbi évekről a városi földhivatalok számítógépes nyilvántartásai nyújtanak – az illetékességi körükbe tartozó községekre vonatkozóan – eligazítást.

c) Községi adatgyűjtemények, megyei statisztikai évkönyvek

Eltekintve a többnyire csak levéltárakban hozzáférhető egyes „prestatisztikai” forrásoktól, a XVIII. század végétől nyomtatott formában is rendelkezésre állnak a helytörténeti kutatóknak leginkább a népességi és mezőgazdasági viszonyokra vonatkozó számszerű adatok. A gazdasági-társadalmi élet egyéb területeiről általában csak századunk derekától kezdve tájékoztatók közlési részletezettségű statisztikai publikációk. A statisztikai adatoknak az 1940-es évtized végén, a „fordulat éve” után megkezdődött titkosítása 1956 után oldódott, és az 1958-ban *Magyar városok és községek* címmel közzétett adatgyűjtemény településként tartalmazta mindenekelőtt az 1949. január 1-jei és 1954. július 1-jei népességszámra és a népmozgalomra, a lakóházakra és lakásokra vonatkozó fontosabb adatokat. A kötet többi adatainak túlnyomó része az 1955. évi állapotokat tükrözi. Tájékoztató a szocialista és egyéni mezőgazdaságról (feltüntetve a géppálmások helyét és az állatorvos székhelyét), a szocialista ipari telepekről, a termelői létszámot iparcsoportonként bontva, a magánkisiparosokról szakmák szerint. Adatokat közöl a kereskedelemről és a helyi közlekedésről, a villamosításról (a villany bevezetésének évével és a háztartási villanyfogyasztók számával), a fűt és ásványkutakról stb. A települések egészségügyi ellátottságáról a körzeti orvosok, szülésznők, gyógyszerterek számát közlő, továbbá a kórházakat, szülőotthonokat, az állandó bölcsődéket az ágyak, férőhelyek számával bemutató adatok tájékoztatók. A kulturális viszonyokat az óvodák és napközi otthonok, az általános és középiskolák létszámadatai jellemzik, azonkívül a népművelés körébe tartozó kultúrotthonok és könyvtárak tevékenységére utaló fontosabb adatok és a (normál- és keskenyfilmes) mozik száma. Az adatgyűjtemény különböző mutatószámok alapján csoportosítja, minősíti is a településeket: erősen vagy kismértékben centrális jellegű, városias, jelentősen, közepesen iparosodott stb. község.

Egy másik kiadvány az 1960–1964. évi községi viszonyokról tájékoztat részben további új adatokkal, pl. a lakóhelyükön kívül dolgozókról (ingázókról), a boltokról és vendéglátó egységekről, a kommunális ellátottságon belül a csatornahálózatról, parkokról és játszóterekről stb.

A két eseti adatgyűjteményen túlmenően rendszeressé válnak a községenkénti részletezett adatok közlése az 1950-es évek elején kiépített megyei statisztikai igazgatóságok által 1956–1957-től – időnként változó tartalommal, de országosan egységes táblaszerkezetben – kiadott megyei statisztikai évkönyvekben. Kezdetben főleg mezőgazdasági vonatkozású adatokat közöltek: a termelőszövetkezetekről és állami gazdaságokról, a vetésterületről és állattalommányról stb. Rendszeresen közreadták és adják a fontosabb népmozgalmi adatokat. Így a korábbi népmozgalmi adatgyűjtemények felhasználásával valójában napjainkig nyomon követhető – 1828-tól a polgári anyakönyvezés bevezetéséig (1895) felekezeti egyházközségenként, utána pedig községenként – a születések, halálozások és házasságkötések számának alakulása.

Tájékoztatót kaphatunk az ipari és kereskedelmi viszonyokról: a „szocialista” iparban foglalkoztatottak és magánkisiparosok számáról és megoszlásáról, a kereskedelmi egységekről és foglalkoztatottjaikról, az eladási forgalomról főbb árucsoportok szerint. Megismerhető az évenként épült és megszűnt lakások (üdülő) száma, nagyságuk és technikai felszereltségük (csatornázottság, vízellátás, fűtés stb.) szerinti részletezésben.

Rendszeres a tájékoztatás a megyei statisztikai évkönyvekben az egészség- és oktatásügyi, kulturális viszonyokról: a bölcsődei és óvodai férőhelyekről és tényleges igénybevételükről, a tantermek, pedagógusok és tanulók számáról, az orvosok és az egészségügyi szervezet tevékenységéről a rendelőintézeti (szakrendelési) órák és a betegek számával, a könyvtárak állományáról és forgalmáról stb.

A települések infrastrukturális ellátottságáról oly módon is tájékoztatók az évkönyvek, hogy jelzik: meghatározott intézmények (vasút, posta, autóbusz-állomás stb.) található-e az egyes településeken, és ha nem, akkor milyen (km-ben kifejezett) távolságban van a legközelebbi. Az 1990-es évtizedbeli kötetek adatokat közölnek többek között a gazdasági vállalkozásokról jogi forma és tevékenységi kör szerinti megoszlásban, a közigazgatási változásokról (pl. körjegyzőségekről).

A településenkénti részletezettségű adatokon túlmenően szerepelnek a legújabb kötetekben az ún. „kistérségi” vonzaskörzetek fontosabb mutatói is, és a városi jogú településekről – miként a múltban is – több adat tájékoztat, mint a községekről.

III. Helytörténet és (kis)térségi szemlélet

Az előzőekben csupán kiragadott, példálózva említett fontosabb források felhasználásával sok ezerre tehető adattömeg állítható össze egy-egy vizsgált település utolsó egy-két évszázadáról, olykor régebbi múltjából is. A számszerű adatokra támaszkodó helytörténetírás valójában a megfelelően csoportosított és idősorba rendezett adatok összehasonlításán és elemzésén alapszik. A hivatalos statisztikai kiadványok – csakúgy mint a különböző „prestatisztikai” összeírások – az 1980-as évekig rendszerint járásonkénti csoportosításban tartalmazzák az adatokat, s így szinte kínálják a vizsgált település viszonyainak az összevetését a szomszédos, környékbeli (vagy akár távolabbi) településekkel is. Így mód nyílik az időbeli (történeti) összehasonlításon kívül a területi (földrajzi) összehasonlításra is. A térbeli összehasonlítás révén valójában többet tudunk meg a vizsgált helységről, pontosabban meghatározható a helye egy kisebb-nagyobb térségben. Már egy-két évszázadra visszatekintő hosszabb távú vizsgálódással is kijelölődnek az egyes települések lélekszámában – a nagyobb mérvű születeskorlátozás, az el- és kivándorlás, vagy éppenséggel bevándorlás révén – bekövetkezett jelentős különbségek, melyekkel bizonyos gazdasági változások is együtt járnak. Mindez a jelenségek közötti okozati összefüggésekre is fényt vetethet.

Hajnal István arra a megállapításra jutott, hogy a társadalom szerkezetének, működésének és fejlődőképességének megértésére nincs más mód, mint a tényeket feltáró kutatás során véghezvitt szisztematikus összehasonlítás – amint erre a történész és faluszociológus Márkus István (is) hivatkozik 1996-ban megjelent munkájában. Ez teljesen összecseng a francia Marc Blochnak, a XX. századi európai történetírás megújító Annales iskola egyik alapító atyjának azzal a kijelentésével, hogy égetően szükséges az összehasonlító módszer általánossá válása a történettudományok művelésében is. (Ismeretes, milyen eredményes az alkalmazása többek között a nyelv- és jogtudományok, a néprajz stb. területén). A településenkénti adatok hosszabb távon véghezvitt összehasonlítása a helytörténeti kutatásban nem csupán a célul választott helység múltjának és jelenének megértését segíti elő, hanem kitágítja a helytörténetírás térbeli kereteit, és segít érvényre juttatni a globalizáció korában mindinkább előtérbe kerülő térségi szemléletet. Ezzel talán utat is törhet a hazai történetírásban eddig sajnálatosan hiányzó új „műfaj”, helyesebben: vizsgálódási kör kialakulásához.

Az általában hivatásos történészek által írt, az egész országterületre kiterjedő *makro szintű* történettudományi munkákon kívül nem ritkák a regionális kutatások sem, egy-egy nagyobb földrajzi táj leginkább a megyék, mint közigazgatási egységek feltárására irányuló törekvések. A helytörténeti munkák kisebb-nagyobb *mikro-közösség* múltját és jelenét kívánják bemutatni. Hiányoznak azonban a közbelső, *mezo szintű* kutatások, melyek valamely földrajzi, természeti, gazdasági kistájnak a sokoldalú vizsgálatára terjednének ki. Ez lehet 1–2 tucatnyi (esetleg több) települést is magába foglaló etnikai (etnokulturális) népcsoport, egy-egy város és a gazdasági, piaci és/vagy kulturális vonzaskörzetébe tartozó települések, vagy éppenséggel a sok évszázados múltra visszatekintő járásnak megfelelő igazgatási egység, amiből az 1980-as években a „városkörnyék”-nek, újabban pedig „kistérségnek” nevezett kistáj-egység alakult ki.

Összehasonlító módszerű, mezo szintű kutatások révén markánsabbá válnak, jobban ki-domborodnak a települések tipikus jegyei, megmutatkoznak a hasonlóságok, s ugyanakkor a különbözőségek. Ezeket egységes szempontok szerint kialakított jelzőszámok segítségével értékelni is lehet, s a múltbeli és frissebb adatokra épülő jelzőszámok összegzésével-összevonásával pedig a település(együttes)ek fejlettségi szintje, illetve annak változása is meghatározható – amint erre Kiss Istvánnak (a magyarországi településtudomány „nagy öreg”-jének) a közelmúltban megjelent, utolsó munkája jó módszertani eligazítást nyújt. Az ilyen módszerekkel nagyobb számú kistérségre elkészült kvantitatív szemléletű honismereti munkákra építve, hitelesebben és színesebben megrajzolható lesz a makroszintű történeti és jelenkori tabló, ami egyben cselekvési program alapjául is szolgálhat a különböző szintű vezetők számára.

Dr. Kápolnai Iván

Irodalom: *Andorka Rudolf:* A családrekonstrukció vizsgálat módszerei (KSH) Budapest, 1988.; A fontosabb területi statisztikai adatok katalógusa (KSH) Budapest, 1976.; *Kápolnai Iván:* Agrárstatisztikai források és helytörténeti kutatás (KSH) Budapest, 1980.; *Kiss István:* Település(együttes)ek vizsgálata és egybevetési módszertana, Budapest, 1996., Polgári Tanácsadó Szolgálat; *Marc Bloch:* A történész mestersége. Budapest, 1996., Osiris; *Mályusz Elemér:* A helytörténetírás feladatairól. In: Századok, 924. 538–566. old.; *Márkus István:* Polgárosodó parasztság (Magyarország felfedezése) Budapest, 1996.; *Kovacsics József* (szerk.): A történeti statisztika forrásai Budapest, 1957; Statisztikai adatforrások. Bibliográfia. (KSH) Budapest, 1967., 1975. stb.; A Magyarország Történeti Statisztikai Helynévnyitára címmel *Kovacsics József* szerkesztésében, a KSH kiadásában 1991-től sorjázó megyénkénti kötetek a hazai települések népességszámának alakulását hosszú időszokban 1785-től az utolsó népszámlálásig bezárólag mutatják be, 1880-tól anyanyelv szerinti bontásban is. Tartalmazzák ezenkívül a kötetek a települések nevének változását a középkortól, a külterületi lakott helyek felsorolását, a helységek különböző vallású lakóinak egyházszerkezeti hovatartozását, a település helyét az állami közigazgatás rendszerében, az igazgatási jogi változások feltüntetésével és további – a helytörténeti kutatók számára jól használható – adatokat.

A SOMOGY MEGYEI HONISMERETI EGYESÜLET

SOMOGY MEGYE KÖZGYŰLÉSE,

KAPOSVÁR MEGYEI JOGÚ VÁROS

a Somogy Megyei Levéltár és a Somogy Megyei Művelődési Központ
támogatásával

PÁLYÁZATOT

hirdet

KRÓNIKAIÍRÁS SOMOGYBAN AZ EZREDFORDULÓN

címmel

falukrónika, település- illetve városrész krónikájának készítésére

A pályázat fővédnökei

DR. GYENESEI ISTVÁN

SZITA KÁROLY

Somogy Megye Közgyűlésének elnöke

Kaposvár Megyei Jogú Város polgármestere

A pályázatot meghirdető és támogató szervek felhívással fordulnak a megye településeihez, hogy a magyar államiság ezeréves évfordulója méltó megünneplése jegyében kezdjék meg, vagy folytassák települések krónikájának írását.

Felkéri a települések polgármestereit, segítsék elő községük, városuk vagy városrészük történetének mind teljesebb feltárását, ösztönözzék a helytörténeti, honismereti kutatásokat végző szakemberek részvételét a munkában.

A legjobb pályamunkákat díjazásban részesítjük, illetve megjelentetésüket elősegítjük.

Fődíj: 50 000,- Ft.

Pályázni csak olyan munkával lehet, amely nyomtatásban még jelent meg. A krónikaiíráshoz szakmai módszertani segítséget kívánunk nyújtani, ezért kérjük, hogy a pályázaton való részvételi szándékot (név, foglalkozás, lakcím, téma feltüntetése!) szíveskedjenek jelezni.

Nevezési határidő: 1999. december 31.

A pályázattal kapcsolatban további információt ad *Gálné Jáger Márta* (Somogy Megyei Levéltár, 7400 Kaposvár, Rippel-Rónai tér 1. Tel.: 82/320-743), illetve *Károly Irma* (Somogy Megyei Művelődési Központ, 7400 Kaposvár, Somssich Pál u. 18. Tel.: 82/310-828).

A pályázatok értékelésére és a díjak átadására 2001. augusztus 20. alkalmából, az ünnepi megyegyűlésen kerül sor.

Beküldési határidő: 2001. május 31.

Cím: Somogy Megyei Honismereti Egyesület

7400 Kaposvár, Somssich Pál u. 18.

XXVII. Honismereti Akadémia

Zalaegerszeg, 1999. július 5–9.

A közgyűjtemények, művelődési intézmények és a honismereti mozgalom

A szekcióülések állásfoglalásai és javaslatjai

1. A múzeumok és a honismeret szekció

a.) Javasoljuk és ajánljuk a megyei önkormányzatoknak, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, hogy írjon ki olyan pályázatot rendszeresen, ami a honismereti szakkörök és a helyi múzeumok együttműködését, illetve a helytörténeti gyűjtemények köré szerveződött honismereti tevékenység eredményes munkáját segíti elő, támogatja.

b.) Fontosnak tartjuk a tanyai iskolák megmentését, illetve megóvását mind műemléki, építészettörténeti szempontból, mind közgyűjteményi tekintetben. Minden körzetben, alföldi megyében szükséges lenne a még fennálló tanyai iskolaépületet építészetiileg megóvni, beleértve az iskolai oltárok, valamint egykori berendezéseik megmentését.

c.) Javasoljuk a nagy központi alapítványok számára a határon túli múzeumok és honismereti mozgalom támogatására szolgáló pályázatok visszaállítását, illetve kiírását.

d.) A szekció fontosnak tartja az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredeti célkitűzése szerinti működtetését és fenntartását (évenkénti kiírását és a nyelvjáráskutatással való összekapcsolását továbbra is), mert csak így töltheti be az évtizedek alatt kivívott társadalmi szerepét, tömegmozgalom jellegét, ami a honismereti mozgalmat is számottevően erősíti.

Selmeczi Kovács Attila

2. A levéltárak és a honismeret szekció

Felolvastuk a megbetegedett Tóth Béla referátumát, amely vitaindítóként hangzott el, majd *dr. Németh László*, a Zala Megyei Levéltár képviselője, *Jáger Márta*, a Somogy Megyei Levéltár munkatársa, *dr. Turbó Éva* a Soproni Városi Levéltár igazgatója, *dr. Kiss Mária* a Szombathelyi Püspöki Levéltár igazgatója és *dr. Ódor Imre* a Baranya Megyei Levéltár igazgatója tartott korreferátumot. Jómagam a Tatabányai Városi Levéltár nevében mondtam el a városi levéltár, illetve a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület munkájának összefüggéseit. A kollégák tájékoztatták a jelenlévőket a levéltárak honismereti tevékenységéről, arról a munkáról amellyel a kutatók tevékenységét segítik a kutatómunkájuk során; s arról, hogy milyen tájékoztatókat készítenek, milyen repertóriumokkal, témajegyzékekkel segítik a kutatói munkát. Népművelési tevékenységükről is szártot adtak, nevezetesen, hogy a Zala Megyei Levéltár 1991. óta szlovén–magyar ifjúsági kutatótáborot szervez nagy sikerrel. Elmondták azt is, hogy nagy népszerűségnek örvendenek a kiállítások, melyek különösen az 1848–49-es évforduló kapcsán kapnak különös hangsúlyt. A kiadványozási munkáról valamennyi kollega elmondta: dolgozatok, tanulmányok közreadásával segítik a honismereti munkát. Jáger Márta említette, hogy évtizedes múltra tekint vissza a Somogy megyei Honismereti Híradó. Turbó Éva elmondta, hogy évente mintegy 300 kutató keresi fel a levéltárat, 1992-től 13 honismereti

vonatkozású kiadvány jelent meg és 1999-ben még kettő lát napvilágot. Dr. Kiss Márta ismertette a Püspöki Levéltár és az Egyházi Levéltárak anyagát, és tájékoztatást adott a szekció résztvevőinek azokról az anyagokról, amik kutatandók, feltárandók. Ódor Imre elmondotta, hogy kiadták a Baranyai Helytörténeti Repertóriumot. Megítélése szerint a már kicsit elavult stílusú levéltári évkönyvek helyett tematikus számokra kellene a hangsúlyt fektetni, amelyek népszerűbbek is és talán jobban tudják a helytörténeti kutatásokat szolgálni. Kilenc hozzászólás hangzott el a levéltár, tehát a kutatómunkát segítők oldalairól.

Utána beszéltek a honismereti kutatók arról, hogyan támogatják őket a levéltárak, mint intézmények. Elhangzott a köszönet nem egy előadó szájából, beszéltek az együttműködés jóvoltáról. Kritikai észrevételek is elhangzottak. A levéltárosok részéről, hogy nagyon sok helytörténeti kutató, elsősorban főiskolások nem tudnak kutatni, nincsenek módszertanilag felkészítve, nem tudnak jegyzetelni, nem tudnak cédelázní. Tehát az egyetemi, főiskolai oktatásnak elő kell készíteni a kutatást. Egyfelől derék dolog, hogy az oktatás a helytörténetírást szorgalmazza, a honismereti munkát segíti, kéri a hallgatóktól, hogy helyi témákkal és levéltári kutatások alapján megírt témákkal foglalkozzanak, de metodikailag nem készíti fel a hallgatókat.

Két ajánlást is megfogalmazott a levéltár szekció. Az egyik: a Honismereti Szövetség a közművelődési törvény módosítása kapcsán javasolja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma ajánlja a közgyűjteményeknek, a levéltáraknak, könyvtáraknak és a múzeumoknak, hogy fokozottan segítsék a honismereti munkát. Esetenként tapasztalható ugyanis, hogy a közgyűjtemények „változó színvonalon” támogatják ezt a munkát. A másik pedig: vállalja a Honismereti Szövetség, hogy a rendkívül gazdag, megyénként változatos számú és színvonalú helytörténeti kiadványokat nyilvántartja és közkinccsé teszi az egész ország honismereti mozgalma részére.

Ravasz Éva

3. A könyvtárak és a honismeret szekció

A könyvtáros szekcióban három előadást hallottunk. Hajdú-Bihar megyei könyvtár igazgatóhelyettese a közkönyvtáraknak és főleg a megyei könyvtáraknak a helyismereti munkájáról beszélt.¹ Második előadónk *Dobri Mária*, a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár könyvtárosa, felhívta a figyelmünk arra, hogy ezek az egyházi gyűjtemények kincseshányák nagyon sok könyv, kéziratban lévő tanulmány található bennük, amiket a tudós egyháziak az elmúlt évtizedekben összeállítottak, csak nem volt módjuk nyilvánosságra hozni. Ezek az anyagok egyrészt a honismereti mozgalom számára fontosak, hiszen plébániatörténetek, falutörténetek, vidékek története található köztük, melyeknek jelentős a dokumentumértékük. Ezek a kéziratok ugyanakkor felvetik a szerzői jog problémáját, attól függően, hogy kinek a tulajdonában van adott esetben ez a kézirat. A könyvesgondos meg kell győződnie arról, hogy kinek a tulajdonában van a kézirat, nehogy utólag fölösleges jogvitákba bonyolódjanak. Tisztázni kellene a kézirat kiadásánál, hogy kinek a tulajdona, mert gyakran többen is jogot formáltak egy-egy 40–50 évvel ezelőtt készült kéziraatra. Tehát ez nem közpréda, pedig sokszor tapasztaljuk, hogy úgy publikálnak ezekből a kéziratokból hatalmas részeket, hogy abszolút nem jelölik meg a forrást. Ez nemcsak etikátlan, hanem jogszerűtlen is, azért azt gondolom, hogy nekünk, közgyűjteményekben dolgozóknak jogszerű magatartást kell tanúsítanunk.

A másik téma amit fölvetett, hogy az egyházi gyűjteményekben egyre kevesebb a hozzáértő személy, olyan aki nemcsak történeti, hanem nyelvi szempontból is hozzá tud nyúlni ezekhez az anyagokhoz. A gyűjtemények jelentős része latin, görög, illetve német – ékes gót betűkkel –, és ezeket egyre kevesebben tudják értelmezni. Ha a képzésben nem fordítanak megfelelő súlyt arra, hogy elegendő számú és jól képzett szakember kerüljön a gyűjteményekbe, akkor ezek bizony holt anyagok lesznek, és nem tudjuk kiaknázni a bennük rejlő lehetőségeket.

A harmadik előadó *Czupi Gyula*, a Nagykanizsai Városi Könyvtár igazgatója, egy városi intézmény kapcsolatrendszerét munkásságát mutatta be. A hozzászólások során megegyeztünk abban, hogy a Nemzeti Alaptantervhez kapcsolódóan nagyon komoly szerepet kell szűnni a helyismereti jellegű oktatásnak; érték közvetítőnek kell lenni ennek, nem egy kipipálandó tan-

¹ Bényei Miklós előadását a 17. oldalon közöljük.

tárgynak. Egyetértés volt abban is, hogy a honismereti mozgalomnak fokozottabban kell fordulnia az egyházi gyűjtemények felé és a közgyűjteményeknek szorosabbra kell fűzniük a kapcsolataikat.

Az ajánlások között elsőként javasoljuk, hogy a honismereti mozgalom és a könyvtárak együttműködését fűzzük még szorosabbra és tegyük még hatékonyabbá, szorgalmazzuk a helyi gyűjtemények létesítését, és működtetését a helyi közösségi tudat ápolására. Javasoljuk, hogy ennek a munkának a koordinálását a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Helytörténeti Könyvtárosok Szervezete végezze. Ajánljuk továbbá, hogy a Honismereti Szövetség tüzze napirendjére és vitassa meg a honismereti információk az Interneten való megjelenítését, és dolgozzon ki erre irányelveket. Javasoljuk továbbá, hogy kezdődjön el a Váci Városi Könyvtárban lévő Országos Honismereti Gyűjtemény anyagának a számítógépes feldolgozása és ennek hozzáférhetővé tétele. Ez azt hiszem, mindannyiunk számára nyereség lesz.

Kiss Gábor

4. A közművelődési intézmények és a honismeret szekció

A közművelődés és a honismeret-helytörténet egymást feltételező fogalmak, szükségszerűen és természetesen egymásra és egymásból építkező tevékenységek. A magyar nonprofit szektor – benne a honismereti-helytörténeti szervezetek – rövid idő alatt elért eredményeiben nagy segítséget jelentett a hagyományosan létező közművelődési és közgyűjteményi intézményhálózat. A szekció fontosnak tartja, hogy a közművelődési intézmények infrastruktúrája és szakértői állománya a továbbiakban is a rendelkezésre álljon a honismereti-helytörténeti tevékenységek ellátásához. Fontosnak tartja a honismereti munkavégzés során a helyi média és a teleházak rendszerével megvalósuló együttműködést, nem csak infrastrukturális szempontból, de a helyi honismereti eredmények nyilvánosságá, jelenbe építése szempontjából is.

A helytörténeti-honismereti tevékenység helyi és megyei szinten a civil szektor, a közművelődési és a közgyűjteményi szféra, valamint az itt dolgozó szakemberek széles körű együttműködése által valósul meg és fejlődik. Sajnálatos azonban, hogy az állami és más országos források csak a közművelődési célforrásaik terhére engedik meg a honismereti törekvések, kezdeményezések támogatását.

A helytörténeti-honismereti tevékenység az adott település, közösség szimbólum- és értékteremtő ereje, lehetősége. A helyi identitás szempontjából elengedhetetlen a történeti folyamatban hitelesített méltó szimbólumok megléte. A honismereti tevékenység mind eszköz, fontos szolgálatot tesz a település- és közösségfejlesztésnek, az önálló, sajátos települési arculat fölmutatásának. Sajnos szellemi többletet, ünnepi kultúrát alapoz meg és éltet az adott közösségben. A kisebbség és a többség helyi értékeinek megfelelő fölmutatása révén az előítéletek leküzdésének vagy csökkentésének hatékony eszköze. Meg kell találni a honismereti tevékenységek azon szeletét, amelyek közvetlenül érinthetik a főprofit szférát is, pl. az idegenforgalom, a falusi turizmus területén.

Annak ellenére, hogy a NAT lehetőséget teremt erre, jelentősek a fehér foltok a honismeret iskolai oktatásában, hiányzik az oktatásból „a helyi vonatkozás”. Hosszú évek törekvései ellenére sem sikerült e területen érzékelhető eredményt elérni. Hiányzik a pedagógusképzésből, főként a tanítóképzésből az erre irányuló készítés, felkészítés, módszertani alapvetés. Az egyik megfogalmazás szerint „csak sóvárgunk a pedagógusok után”. Részben ezzel függ össze a fiatal rétegek megfelelő képviseletének hiánya a honismereti munkában. Magának a honismereti mozgalomnak is hiányos, nem kellően nyilvános, nem kellően hozzáférhető a belső módszertani megalapozása, amelyen rövid időn belül változtatni szükséges.

A szekció napjaink fontos fejleményének tartja a településszövetségek mozgalmát, amely a jövőben a táji, kistérségi keretben megfogalmazott kulturális és honismereti törekvések egyik legfőbb gerjesztője lehet.

Horváth György és Jágasics Béla

5. A műemlékek és a honismeret szekció

A műemléki kérdésekkel foglalkozó szekcióban Bartos György, az Országos Műemléki Hivatal kiváló munkatársa segítette munkánkat. A szekcióban mintegy harmincan vettek részt és gazdag vita bontakozott ki. Dukrét Géza előadást tartott a partiumi és bánsági néprajzi, művészettörténeti, építészeti műemlékek vizsgálatára vonatkozó tapasztalatokról. Arról, hogy miként tárják föl az értékeket, hogyan próbálják megvédeni és tudományos földolgozás után közzéadni azokat a nagyon nehéz társadalmi, anyagi, gazdasági körülmények között is. Kiterjedt az ismertetése arra is, hogy erre milyen forrásokból tudtak az előző években lehetőségeket teremteni. Fölmerült a vitában, országos szinten is tisztázni kellene, hogy a külföldiek egyre gyakrabban előforduló ingatlanvásárlásait, házvásárlásait, telekvásárlásait, épület helyreállításait hogyan lehetne úgy mederben tartani, hogy az épületállomány fönntartásában a külföldi tőke hasznosuljon, ugyanakkor a külföldi pénzbefektető vegye figyelembe azokat az esztétikai követelményeket, amelyek a magyar települések és építészeti környezet közhangulatának és hagyományainak a fönntartását célozzák. Felmerült ezzel kapcsolatosan, hogy különösen a kiemelt idegenforgalmi helyeken – a vitában konkrétan többen Tihanyt említették –, az exponált európai színvonalú, az európai kulturális örökség szerves részét képező műemlékegyüttes mellett butikokkal és bazárokkal, valódi perzsavásár teremődik. Aminek kritikája legutóbb a Hollókő világörökséggel kapcsolatosan is elhangzott. Fölmerült több hozzászólásban az a problémakör, hogy az előző évtizedek építészeti, városrendezési, településfejlesztési politikájában a múlt és a hagyomány gyökeres eltörlése, átalakítása érvényesült. Ezzel szemben az utóbbi évek pl. Ópusztaszer esetén rendkívüli lehetőségeket nyújtanak szabadtéri gyűjtemény megóvással, új közművelődési formákra: munkafüzeteket jelentettek meg, amiben a skanzenben járó diákgyermek az ott látottakat átismételhetik, a látvány és a tanári munka közös eredményeként születő új ismeretanyag értéke egy-egy ilyen munkafüzettel, tesztlappal szondázható. Fölmerült, hogy a magyarországi anyagban problémát jelent a szegénységgel való küzdelem, másfelől pedig az értékeknek a nem kellő szintű megbecsülése. Itt az öntevékeny civil szerveződések, mozgalmak együttműködésének jelentőségére hívták fel többen a figyelmet, és hangsúlyozták, hogy az újonnan született műemlékvédelmi törvény, vagy a kulturális értékekkel, értékváccsal, levéltárakkal, könyvtárakkal, múzeumokkal, műtárgyakkal foglalkozó törvényi jogszabályok is csak abban az esetben lesznek végrehajthatók, ha az öntevékeny mozgalmak, vagy egyáltalán a magyar társadalom olyan társadalmi közeget teremt, ami kikényszeríti a pénzzel rendelkezőket, beruházókat, hogy törvényi keretek között hajtják végre beruházásaikat, bonyolítsák gazdasági tevékenységüket. Ezzel kapcsolatosan kell megemlíteni, hogy a vita során nagyon sokan foglalkoztak az ipari műemlékvédelmi problémáival. Tekintettel arra, hogy az európai építészettörténeti irodalomban rendkívül fontosak a világszínvonalon álló magyar ipari alkotások, ipari építmények végeszélybe kerültek, dózerolás áldozatai lettek, miközben alkalmasak lettek volna, hogy korszerű üzemeket fogadjanak be. Ezzel kapcsolatosan a vita foglalkozott azzal is, hogy mintegy kétszáz ipari műemlék van nyilvántartva, nagyobb része a manufaktúrális kor előtti, szélmalom, vízimalom stb.; ugyanakkor a műemlékké nyilvánításból, vagy védett ipari emlékké nyilvánítás folyamatából az utolsó 100–150 év modern ipara, malomipar, gépipar stb. építményei teljes egészében kimaradtak. Ma már a Műemlékvédelmi Hivatal és a társadalom egy tőkescsoporttal, gyárkonzernnel kerül szembe, és az értékvédelem rögtön valamiféle gazdasági tevékenység gátlásával lenne vádolható, s hogy ebben a Műemlékvédelmi Hivatal részéről megjelent személyek különösen hangsúlyozták, hogy a műemlékké nyilvánítás folyamata minden magyar állampolgár és minden magyar szervezet számára nyitott, és hogy ebben a vonatkozásban közös felelősséget viselünk, s hogy érdemes ilyen irányban nyitottnak lenni és minél aktívabban közreműködni. Fölmerült ezzel kapcsolatosan a Heves megyei műemlékállomány számba vétele, Bakó Ferenc nemrég elhunyt néprajzos kollégánk tudományos életműve, hagyatéka, valamint ezen belül Hatvan város gazdaságtörténeti műemlékeinek a sorsa. Voltak jó egyedi példák, pl. az egyik kollégánknak, Kazár egyik műemléképületének megmentésével, földhasználásával mondta el a maga tapasztalatait. Körbejártuk a népi műemlékvédelem időszerű tapasztalatait. Erről jobb tovább nem beszélni, mert fájdalmas, hogy európai, vagy a világörökségbe való épületegyüttes a kezünk között mentek tönkre.

Az indító nap előadásában elhangzott a marosilyei kastély megvásárlása vagy megmentése érdekében indítsunk társadalmi mozgalmat. Csepinszki Mária kolléganőnk, aki korábban a Szennai Szabadtéri Gyűjtemény gondozója és egyik létrehozója volt, azonnal fölajánlott pénzt, másik – magukat megnevezni nem akarók – hozzájárulásával mintegy 25–30 ezer forint gyűlt össze. A vita résztvevői kérték, hogy ha hazatérünk, az otthoni szervezetünkben, illetve a Honismeretben és más fórumainkon indítsunk mozgalmat, hogy a marosilyei kastély megmentésére, ami a maga nevében Maros-völgye egyik legszebb és leglátványosabbá tehető, jelenleg elég szerencsétlen körülmények között létező együttese, mivel nem kisebb történeti személyiség nevéhez kapcsolódik, mint Bethlen Gábor.

Befejezésül elfogadtunk egy ajánlást: ajánljuk, hogy mozgalmunk kiemelten foglalkozzon az épített környezettel, az építészeti örökséggel és a települési állomány szervezeti, tipológiai, formai sajátosságainak megőrzésével, illetve környezeti értékeink minél jobb feltárással és a nemzeti kultúránkban való közkinccsé tételével.

Honismereti mozgalmunk járuljon hozzá, hogy az értékkeremtő, értékmentő munkában a társadalmi közeg teremtdődjék meg, és a tudományos intézményeket, illetve a közhatalokat a társadalom és az öntevékeny szervezetek erejével támogassuk, illetve a szükséges intézkedéseket az európai demokráciákban szokásos módon, ha kell kényszerítsük ki. Szorgalmazzuk a diákok, felnőttek, szakemberek és nem szakemberek széleskörű bekapcsolódását a település és építkezés kutatásába. A magyar társadalomnak erre vonatkozólag csodálatos hagyományai vannak, az 1880-as évektől az úgynevezett szünidei felmérések: a műszaki pályára készülő középiskolások, technikusok, illetve építésztechnikusok településkutatáshoz kapcsolódó szakmák főiskolai hallgatóinak a gyűjtéséből hatalmas hagyaték áll rendelkezésre. Ezek nagyjából az 1940-es évekig rendszeresen megjelentek. Ilyen munkák azóta is készülnek, de csak szórványosan jutnak el a közművelődési fórumokhoz, csapódnak le a tudatformáló irodalomba, vagy a tudományos szakpublikációkba, s itt óriási tartalékokat látunk. Másrészt tudomásul kellett vennünk azt is, hogy a szakintézmények a jelenlegi költségvetési keretek között nem rendelkeznek azzal a lehetőséggel, hogy egy-egy megrendelésük, egy-egy tervezési feladatuk ellátásánál föl tudják tární kellő hatékonysággal a helyi társadalom, a helyi beruházás, településrendezés, építészeti tervezés terén a helyi hagyományokat.

Szekciónk javasolja és szükségesnek tartja, hogy a településkutatásban és az érintett szaktudományokban elevenítsék föl azokat a hagyományokat, amelyekben az 1930-as években Györfly István, Teleki Pál és Magyar Zoltán vezetésével a korabeli ifjú értelmiség a magyar társadalmi közeg megismerésére öntevékeny tudományos kutatásokat folytatott. Úgy gondoljuk Györfly István szellemisége, valamint a néphagyomány és a nemzeti művelődésért érzett szakmai felelősségünk egyaránt arra kötelez bennünket, hogy összefogjunk egy európaiabb település- és építészettudomány érdekében. A közös felelősség jegyében, történeti adósságaink törlesztésével és az előttünk járt nemzedékek iránti tiszteletből kívánunk a jövőben tevékenykedni.

Filep Antal

Diák honismereti körösök Tapolcán

A negyedik Országos Diák Honismereti Konferencia színhelye volt szeptember 24–26. között a dunántúli *Tapolca*, a Szent György-hegy bazaltorgonáinak tőszomszédságában elterülő kisváros, Batsányi János szülőhelye. A rendezvényen 67 diák vett részt Magyarországról és a határon túli magyar iskolákból.

A csíkszeredai *Segítő Mária* Római Katolikus Gimnáziumból Mirk László tanár vezetésével öt tanuló vett részt ezen a konferencián, az iskolánkban immár hatodik éve működő *Domokos Pál Péter* néprajzi-névtani diákszakkör képviselőiben: a tizedikes Csoboth Orsolya-Katalin, a tizenegyedikes András Laura, Csiszér Izabella, Kovács Szidónia és a tizenkettedikes Duma Dániel. Kolozsvárt Ács Zsolt és Palatka István képviselték. Tapolcán most került megrendezésre az a találkozó és tudományos diákfórum, amelyeknek az előző években Békéscsaba

adott otthont. A konferencia fő témája *Szent István és kora* volt. A központi témához kapcsolódó előadásokon kívül a honismereti körök ismertették munkájukat, és vezető helyet foglalt el a címerelemzés és címertervezés is.

A háromnapos konferencia nyitó napján elsőként *Halász Péter* néprajzkutató, a Honismereti Szövetség elnöke tartott érdekes előadást *Szent István országa* címmel. Az előadó felkérésére Kovács Szidónia részleteket olvasott fel az István király intelmeiből: A vendégek befogadásáról és gyámolításáról című fejezetből, külön kiemelve szent királyunk bölcs tanácsát: „Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak”. Valósággal revelációként hatott a nagyszámú diákrésztevő számára az előadás végén felcsendült moldvai csángómagyar vallásos népének: „Ó Szent István dicsértésél, / Mennyben s földön tiszteltessél; / De főképpen nálunk ma, / Mint országunk oszlopa. / Kérünk, mint apostolunkat / És az első királyunkat: / Szent István, nézz a mennyből le / A te árva népedre.”

Az emelkedett hangulatot még csak fokozta az ezután következő *Dr. S. Lackovits Emőkének*, a veszprémi múzeum tudományos kutatójának diáképek vetítésével kísért élvezetes, számmunkra rengeteg új ismeretet nyújtó ragyogó előadása. A szakrális néprajz nemzetközileg is ismert szaktekintélye A Szent István alakja a néphagyományban, a szakrális hagyományokban címmel tartott előadást.

Az értekezések sorát *Hangodi László* helybeli történelemtanár folytatta, aki a Rómer Flóris honismereti szakkör vezetőjeként a diák honismereti körök munkájáról, szerepéről beszélt, valamint azok kapcsolódási lehetőségeiről. Elmondta, mennyire szükséges és fontos a saját lakhelyünk, a környező települések, a szomszédos tájegység múltjának, neves embereinek az ismerete/története, és ezek tudatosítása, emlékeztetben tartása, éltetése a mai fiatalokban. Beszélt a honismereti táborok, ilyen témájú kirándulások, előadásorozatok, pályázatok rendkívüli fontosságáról.

A konferencia második napját szinte teljes egészében a címertannal kapcsolatos előadások töltötték ki. A gyakorlati foglalkozásokon is címerelemzéssel, sőt címertervezéssel is foglalkoztunk. Nagyszerű előadást halottunk *dr. Csorba Csabától*, a budapesti ELTE Történelem Tanszékének docensétől, aki az Út a keresztény államiságig című érdekesítő előadása mellett beavatta a konferencia résztvevőit a heraldika, azaz a címertan tudományába, a címertervezés, készítés elengedhetetlenül fontos titkaiba. Megtanultuk, hogyan kell címert tervezni/készíteni. Mindenekelőtt azt, hogy a címert valamely pajzskeretbe (többféle is létezik) foglaljuk, amely egy nép, egy család, illetve közösség helytállására, cselekedeteire utal, arra vonatkozik. Most már tudjuk, melyek a címer lehetséges színei – rajtuk kívül más szín nem alkalmazható –, az arany, az ezüst, a kék, a bíbor, a vörös, a fekete és a zöld. Megismerkedtünk még néhány gyakori motívummal, amelyek szimbolikusan szerepelnek a címereken. Délután a konferencia diákrésztevői lerajzolták saját lakóhelyük címerét, azt bemutatták és elmagyarázták társaikkal. Olyan helységekben volt diákok, amelyeknek még nem készült el a címere. Ilyen esetben ott helyben készítettek címervázlatot. Ezt tette Duma Dániel is, aki a moldvai Klézse szülötte, és sikeresen oldotta meg „feladatát”, vagyis olyan címert tervezett, amelyen helyet kaptak a faluját sajátosan jellemző szimbólumok: a bölényfej, Moldva címeréből, a közeli hármashegy a kálváriával, a Szeret folyó, a templomtorony sziluettje, no meg egy szőlőfürt, ami a helyi ízletes szőlőnedűre utal. Nagy sikert aratott csoportunkból Csoboth Orsolya-Katalin is, aki Csíkszereda, valamint Hargita megye címerét ismertette és magyarázta el a nagyérdeműnek. Kovács Szidónia a Segítő Mária Gimnázium címerét és jelvényét mutatta be. Ez annyira megtetszett a társaságnak, hogy többen is elkérték a rajzát, sőt magát a jelvényt is, hogy odahaza másoknak is megmutassák.

Az előadások és a csoportfoglalkozások közötti időt a diák-korreferátumok színezték. András Laura Csíkszentkirályi településtörténetéről, valamint az Andrássy grófok ebben a faluban gyökerező családfájáról beszélt, Csiszér Izabella a csíkmenasági szárnyas oltár történetéről értekezett, szólt ugyanakkor a ma is élő népszokásokról, kiselőadást tartott a „fársángtemetésről”, amit videofilm-bemutató követett. A többiek Gyergyóról, Csíkról és Klézséről beszéltek.

A konferencia utolsó napján Reindl Erzsébet, tapolcai pedagógust, az idei rendezvény lelkes főszervezőjét hallgattuk, aki hasznos és érdekes tudnivalókkal gazdagította ismereteinket, kiemelte a honismereti táborok szerepét a kutató-gyűjtőmunkában.

Természetesen, mindezek mellett jutott idő szórakozásra, kikapcsolódásra is. Ellátogattunk a kortárs képzőművészet újszerű kiállítására, egy XVIII. századi kőhid és az egykori malom-épületből átalakított Első Magyar Látványtárba, ahol az ún. Szubjektív fotótárlatot tekintettünk meg. Bejártuk csónakkal a Tavas-barlangot, sétalovaglásban is volt részünk. Egyszerűen, felejthetetlen három napot töltöttünk Tapolcán.

Mirk László–Kovács Szidónia

Néprajzi szeminárium Lendván

Az 1990-es politikai fordulat után a Magyar Néprajzi Társaság elnöksége úgy határozott, hogy minden második nyári szemináriumát valamelyik, magyarok által is lakott szomszéd országban rendezzi. Így került sor korábban a felvidéki Révkomárom, majd a vajdasági Szabadka, az idén pedig a mura-vidéki Lendva városára. Utóbbit az országhatárhoz közeledő Lenti városkával kellett kiegészíteni a megfelelő szálláshely érdekében. Így az 1999. július 11–17. között tartott XI. Néprajzi Szeminárium elsődleges szervezője, a Magyar Néprajzi Társaság mellé fölzárkózott a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, valamint Lenti Város Önkormányzata is.

A tanácskozássra – a szomszédos Horvátországon kívül – valamennyi utódállamból érkeztek etnográfusok. A legtöbben Romániából (15) és Magyarországról (14), továbbá 6–6 személy Szlovákiából és a házigazda Szlovéniából, 2 Ukrainából és 1–1 Ausztriából, illetve Szerbiából.

Az előadások két téma köré csoportosultak. A *Regionalizmus – térségi folyamatok* címűt Andrásfalvy Bertalan (A népi kultúra történeti, táji-területi tagolódása) vezette be, amihez Fejős Zoltán (Néprajz és regionalizmus: kutatási irányok és lehetőségek), Lackovits Emőke (A válás élet felekezeti és területi jellemzői Közép-Dunántúlon), Zentai Tünde (Építészeti régiók – konyhai tüzelőeszközök változásai a Dél-Dunántúlon), valamint Horváth Sándor (Táj, történelem, nemzetiségek a kulturális turizmusban) dolgozatai csatlakoztak.

A második tárgykör a *Hagyomány és újítás a gazdasági életben*. Itt négy előadó lépett a meghívottak elé: Szilágyi Miklós (Hagyomány és újítás a népi gazdálkodásban), Knézy Judit (Változásfolyamatok a paraszti gazdálkodásban Dél-Dunántúlon), Bellon Tibor (A muravidéki települések tapasztalatai és tanulságai) és Kerecsényi Edit (A térségi gazdasági folyamatok tükröződése a lendvai múzeum néprajzi gyűjteményében).

Legyen szabad a fentiekhez egy apró bíráló megjegyzést fűznöm: az előadók mindegyike magyarországi. Vajon a szomszédos államokban nem akadt olyan szakember, aki az említett kérdésekről valami újat és helyszerűt mindhatott volna? Eme belterjességet a szlovéniai házigazdák oldották föl azzal, hogy a muravidéki magyarság sokrétű, gazdag kultúráját, nemes hagyományait ismertették meg a távolról érkezettekkel. Érdemes följegyeznünk a szeminárium szlovéniai közreműködőinek a nevét: Göncz László helytörténész, Bence Lajos költő, a Népiújság főszerkesztője, Halász Albert néprajzkutató, Kepe Zoltán szociológus.

A helybeliek közléseit szemlélte, értelmezte az a tanulmányi kirándulás, melynek során a résztvevők bejárták a Muravidéket. A Trianonban elcsatolt ötödik megyényi terület valójában három sajátos néprajzi tájegység egyvelege: Órség, Hetés és Lendva-környéke.

Az ötödik nap ünnepi eseménye egy nagyszerű mű bemutatója volt. Halász Albert csaknem évtizedes kutatásának az eredményével, a 322 lapra rúgó, gazdagon illusztrált *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken* című könyvével ajándékozta meg a jelenlévőket.

A XI. Néprajzi Szeminárium záróakkordjaként Gráfik Imre, a Magyar Néprajzi Társaság főtájkára megvonta a Lendván és Lentiben töltött napok, előadások és szakmai viták mérlegét, majd bejelentette: esztendő múltán a Társaság Szentendrén rendezi meg a XII. találkozót, de 2001-re ismét valamelyik Kárpát-regió jelentkezését várják.

Dánielisz Endre

Dunántúli honismereti találkozó

„1848–1849 emlékezete” címmel Dunántúli Honismereti Találkozóra került sor a Somogy Megyei Művelődési Központban 1999. október 19-én, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület, a Somogy Megyei Művelődési Központ és a Somogy Megyei Levéltár közös szervezésében. A tanácskozásra több mint 60 fő gyűlt össze a dunántúli megyékből. Jelen volt a rendezvényen *dr. Ozsváthi Ferenc* kaposvári alpolgármester és *Bartha Éva*, az Országos Honismereti Szövetség titkára is.

A tanácskozás résztvevőit *Károly Irma*, a Somogy Megyei Művelődési Központ igazgatója köszöntötte. Köszöntőjében hangsúlyozta, hogy ez a tanácskozás tiszteletadás október 6-nak, a vértanúk emlékének. Köszöntőt mondott *dr. Király Lajos* is, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke. Szólt arról, hogy ez a találkozó tovább erősíti Tolna, Baranya, Somogy és Zala honismereti kapcsolatát. Megemlítette, hogy a Somogyzombi Honismereti Egyesület a közelmúltban tartott nagyszerű megemlékezést október 6-ról.

A megnyitót *dr. Gyenesi István*, a Somogy Megyei Közgyűlés elnöke mondta. Kiemelte a honismereti munka értékmentő és értékkeremtő szerepét. Szólt arról, hogy a tízéves múltra visszatekintő Somogyi Honismereti Egyesület az egyik legaktívabb civil szervezet a megyében. Kiemelte azt is, hogy a honismeret egyik legfontosabb feladata a nép emlékezetének ébrentartása. Elsősorban az, hogy tudunk-e hazában gondolkodni?

Ezután *dr. Kanyar József*, az Országos Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke – aki az egésznapos tanácskozást vezette – emelkedett szólásra. Többek között szólt arról, hogy a szabadságharc óta eltelt 150 év alatt sem oldódtak meg a nemzet nagy kérdései. Ezeket a kérdéseket legutóbb legpregránsabban a híres 1943-as szárszói konferencián fogalmazták meg.

Ezután megkezdődött a hivatalos tanácskozás. Az első előadást *dr. Bősze Sándor*, a Somogy Megyei Levéltár igazgatója tartotta „Jellačić 1848 szeptemberi támadása a források tükrében” címmel. Melyek voltak ezek a források? Elsősorban két osztrák tiszt, Hompesch és Dahlen naplója. Mindketten végig ott voltak a horvát bán seregében, s szemtanúként írták (írhatták) le az 1848-as dunántúli hadieseményeket. A sok mindenre kitérő, rendkívül adatgazdag előadásból az is megtudhattuk, hogy maga a bán sem tudott a betörő seregben fegyelmet tartani. (Talán nem is akart?!) Elsősorban a szereplők kegyetlenkedései, fosztogatásai vezettek ahhoz a népharaghoz, amely aztán nemcsak Somogyban, hanem máshol is gerillaharcokhoz vezetett...

A második előadó *dr. Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársa volt, aki a szabadságharc bukása utáni megtorlásról beszélt. Figyelmeztetett arra, hogy a megtorlás nem 1849. október 6-tal kezdődött. A bécsi udvar már jóval előbb elkészítette a megtorlás „ütemtervét”. A számos új forrást is elemző előadásból megtudhattuk, hogy a kivégzendők névsora csaknem 2300 főt tett ki. Ebből végül is 123-an jutottak a szomorú sorsra, 88-an Haynau aláírásának köszönhetően. Fő bűnük a felségárulás volt. A megtorlások még 1850 után is folytatódtak, Noszlopy Gáspárt és társait 1853-ban végezték ki.

Dr. Selmeczi Kovács Attila, a Magyar Néprajzi Múzeum etnográfusa „1848–49 emlékezete a népművészetben” címmel tartott érdekes, vetítettképes előadást. Az előadásból megtudhattuk, hogy a szabadságharc időszaka nem azonnal jelentkezett a népi kultúrában. Csak pár évtizeddel később vált általánossá a szabadságharc ábrázolása a népművészetben. A leggyakrabban megformált személyiség természetesen Kossuth Lajos volt. 1848/49 népművészeti emlékeinek összegyűjtésében kiemelkedő szerepe volt a közelmúltban elhunyt néprajztudósnak és Balaton-kutatónak, *dr. Vajkay Aurélnak*. Imponáló gazdagságú kötetét nemrég jelentette meg a Magyar Néprajzi Múzeum.

A tanácskozás záróelőadását *dr. Gál József* nyugalmazott marcali középiskolai tanár, múzeumigazgató tartotta „Noszlopy Gáspár nyomában” címmel. Az előzőekhez hasonló rendkívül élvezetes, sok mindenre kitérő előadás nemcsak a legendás dunántúli kormánybiztos tevékenységét mutatta be. Érzékletes képet kaptunk Noszlopy Gáspár gyermek- és ifjúkoráról csakúgy, mint utóéletéről. Kortársai közül sokan Noszlopyt „kis Kossuth”-ként emlegették. Vajon megteszünk-e (megtettünk-e) mindent, hogy ez a kép ne halványuljon el ma

sem?" ... Szólt az előadó arról is, hogy minden Noszlopy-kutató számára megkerülhetetlen két alapfontosságú mű: dr. Kanyar József „Harminc nemzeték vallomása Somogyról” című munkája és dr. Andrassy Antal Noszlopy-monográfiája.

A találkozó záróakkordjaként *Gálné Jáger Márta* levéltáros, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke „Az 1848–49 emlékezete” című helytörténeti pályázatokat értékelte és kihirdette az eredményeket. Első helyezést a zsűri nem adott ki. II. helyezett lett *dr. Geleta Ferenc* nyugalmazott kaposvári erdőmérnök, aki dolgozatában a szabadságharc és a somogyi erdők kapcsolatát vizsgálta. III. díjat kapott *dr. Oláh Vilmos* nyugalmazott siófoki főorvos, „Hol sírjaink domborulnak” című dolgozatában nagyapja életútját rajzolta meg, és *Domán Ildikó* balatonkiliti tanár „1848–49 emlékezete Somogyi József életútja” című pályázatával. Ifjúsági különdíjat *Orbán Csaba* kaposvári középiskolás vehetett át „Az 1848-as Somogy megyei történések” című munkájával. (Ebben tulajdonképpen Noszlopy Gáspár és Czindery László párhuzamos életrajzát kapjuk.)

Dr. Kanyar József elnöki összefoglalójában kiemelte a tanácskozás konstruktív jellegét, a rendkívül színes előadásokat, a számos új forrás bemutatását. Külön felhívta a figyelmet a közelgő 2000. év, a millennium méltó megünneplésére is.

A Dunántúli Honismereti Találkozó résztvevői végül a Somogy Megyei Múzeum 1848/49-es kiállítását tekintették meg, *Varga Éva* történész-muzeológus színes, tartalmas kalauzolásával.

Sipos Csaba

Anyanyelvi tábor, 1999

A nyáron, július 25-től augusztus 2-ig a nyíregyházi Zrínyi Ilona gimnázium és a Duna Televízió szervezésében a Mátra aljában, Szurdokpüspökiben megrendezték az 1999-es Anyanyelvi tábort. A 300 jelentkező közül 150 diák vehetett részt a táborban. Érkeztek diákok Amerikából, Ausztriából, Jugoszláviából, Erdélyből és Magyarországról.

A táborban eltöltött egy hét mindenkinek nagyszerű élményt jelentett. Sokunk számára a nyár csúcspontja volt. Rengeteg új dolgot lehetett megtanulni. Történelem, testbeszéd és hungarológia előadásokon vehettünk részt. Találkoztunk a Duna Televízió néhány munkatársával a közönségtalálkozón. Nyolc szekcióban mindenki az érdeklődési körének megfelelően választhatott magának csoportot. Voltak fotósok, akik a táj szépségeit örökítették meg a fényképeken. A tábor végére egy kis albumot sikerült összeállítaniuk, amellyel megajándékoztak minden táborlakót. A médiások tábori lapot adtak ki „Manufaktúra” címmel. Az irodalmi csoport az irodalom területén kalandozott. A történészek történelmi eseményeken vitáztak. A szurdokpüspöki tábort megajándékozták egy *Tábori Múzeummal*, amit a jövőben szeretnének bővíteni. A Gajdos együttes húzta a talpalávalót a néptánc és népzene kedvelői számára. A festő csoport egész héten a táj szépségeit vetette papírra. A tábor végén rendezett kiállításon az általuk készített művekben gyönyörködhattunk. A színjátszók a pantomim világával ismerkedtek. A záró esten egy pantomimdarabot mutattak be: „Te is más vagy, te sem vagy más” címmel.

A kemény munka mellett, ami a csoportfoglalkozásokon folyt, rengeteg lehetőség adódott a szórakozásra is. Megcsodálhattuk Szurdokpüspöki utcáit, nevezetességeit és borospincéit. Az „Egri csillagok” című film megtekintése után végigsétálhattunk az egri vár romjai között, ami mindannyiunk számára maradandó élmény volt.

Minden este a tábortűz köré ülve, közösen énekelve és beszélgetve próbáltunk megismerni egymással, majd éjszakába nyúlóan a népzene és a néptánc csodálatos világába kalauzolt bennünket a Gajdos együttes. A szurdokpüspöki lakosok szeretetének, a táborvezetők kedvességének, kitaró és nehéz munkájának, a táborlakók barátságosságának köszönhetően fájó szívvel vettük tudomásul, hogy a tábor véget ért.

Ürmösi Enikő felvétele

A búcsúzásakor az öröm és a bánat könnyei egyszerre csillogtak a szemekben. Rengeteg barátság szövődött és mindenkinek felejthetetlen élményt jelentett a szurdokpüspöki tábor.

A Zrínyi Gimnázium és a Duna Televízió munkatársainak sikerült megvalósítaniuk, hogy a világ sok tájról érkezett, de magyar nyelven beszélő diákok egy hétig együtt legyenek, megértsek egymást és fontosak legyenek egymás számára.

Az elváláskor egyetlen ismétlődő mondat hangzott mindenfelől: „Találkozunk jövőre!”

Kovács Szidónia

Őrjárat a déli végeken

A pápai Jókai Körrel Szlovéniában és Horvátországban

A több mint százéves múltra visszatekintő pápai közművelődési egyesület, a Jókai Kör rendezvényei közül különösképpen kedveltek az úgynevezett kulturális őrjáratok, melyek voltaképpen történelmi, irodalmi, néprajzi szempontú autóbuzsós kirándulások a történelmi Magyarország különféle tájaira. Ez évben már a hatodik ilyen utazásra került sor július második felében.

Az első napon Szlovénia szép határvároskája, Lendva volt az úti cél, ahol a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet gondoskodott számukra programról. Göncz László igazgató, a festői szépségű vár tanácstermében megismertette a csoportot intézménye sokrétű tevékenységével, majd bemutatta a nemrég helyreállított épületben található kiállításokat, melyek szemléletes képet adnak a környék régészeti emlékeiről, s a Muravidék magyarságának kultúrájáról.

Ezután ellátogattak a város fölé emelkedő, gondosan művelt szőlőkkel borított hegyvonulat egyik kilátópontjához, ahonnan egy magyar sírokat őrző temető és középkori kápolna mellől három országba lehet ellátni. A délelőtti program a magyar könyvesboltban vásárlással ért véget.

Jó érzés volt a kedves kisváros utcáin járni, hiszen a szlovén mellett mindenütt magyar feliratok akadnak a szemlélő tekintete, s időnként kitűnően szerkesztett magyar műsört sugárzott a város rádiója.

Délután az intézet kiváló népművelőjével, az ott élő, de magyar állampolgárságú középiskolai tanár, Patyi Zoltán vezetésével számos magyar falut kerestek fel. Göntérházán egy eszményien szép, modern magyar iskolát tekintettek meg, Zsitkócon Deák Ferenc szülei-nek emléktáblája előtt tisztelegtek, Berkeházán működőképes vízimalomban szemlélődtek, Kapornokon gazdag helytörténeti gyűjteményben gyönyörködtek. Rendkívüli élmény volt Bántornyán egy használaton kívüli, nagyméretű középkori templomban látni Aquileja Jánosnak, az Árpád-kor nagy magyar művészeinek freskóit. A vendéglátók figyelmességére jellemző, hogy a sötét templomot erre az alkalomra hirtelen felszerelt fényszórókkal világították meg.

A Jókai Kör tagjai csodálattal adóztak a nagyrészt szlovén állam által fenntartott Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet sokszínű tevékenységének, mellyel ébren tudja tartani a Muravidék szétszórta élő magyarságában a nemzeti identitást. Az intézmény tucatnyi kitűnő kiadványával gazdagabban, nagyon meghatottan távoztak az esti órákban a pápaiak ebből a nagyon rokonszenves fiatal államból.

A Nagykanizsán eltöltött éjszaka után, a második napon a horvátországi Csáktornyan ismerkedtek a város magyar emlékeivel és a Zrínyiek ősi várával. Jó érzéssel szemléltek egyik barokk templom homlokzatán két magyar király, Szent István és Szent László szobrát, s megcsodálták a horvát autósok rendkívüli előzékesységét a gyalogosokkal szemben. Ugyanakkor lehangoló volt, hogy a Muraközben, mely a történelmi Magyarországhoz tartozott, most egyetlen magyar feliratot nem lehetett látni.

Ezután a Dráván átkelve Varasdra látogattak el, ahol műemlék épületek egész sora ejtette ámulatba a Jókai Kör tagjait. A ferences templomban üdítő volt találkozni egy magyar szerzetessel, aki bemutatta a rendház templomát, melynek egyik oltárán Szent László képe mellett Szent István és Szent Imre szobra látható. Csodálatot keltett a látogatókban a szépen felújított vár. Ennek a egyszerű erődtámnak köszönhetően a török időkben Varasd számított Horvátország fővárosának, s egyetem is működött itt.

Valódi élményt jelentett Varasdon a világhírnévnek örvendő temető megtekintése, melyben az ízlésesen kialakított sírokat, örökzöldek és szépen nyírt sövények választják el egymástól, így sokkal inkább tűnik életet igénylő gyönyörű parknak, mint szomorú temetkezési helynek.

A harmadik napon délelőtt Nagykanizsa remek középületeit, szobrait, parkjait, intézményeit csodálták meg a Jókai Kör tagjai. Különösen megkapónak találták a tágas, modern vásárcsarnokot, ahol a városban és környékén élő rendkívül szorgalmas földművelőktől, az úgynevezett „sáskák”-tól nemcsak forintért, hanem horvát pénzért, kunáért is lehetett zöltséget és gyümölcsöt vásárolni. Mozgalmas életnek lehettek tanúi a „horvát piacon”, ahol sokféle árut kínáltak olcsó áron. Nemcsak az árusok, de a vásárlók között is sok volt a Horvátországból érkező vendég.

Az utolsó délután hazafelé tartott a társaság. Zalakaroson fürödtek, Fenépusztán a római romokat keresték fel, Keszthelyen tartalmas sétára került sor, Zalaszántón a buddhista emlékműnél időztek, s az esti órákban értek haza.

Idegenvezetőként dr. Borszéki János egyetemi docens, a Jókai Kör tiszteletbeli és örökös tagja kísérte a csoportot. Igen nagy mértékben az ő nyelvtudásának, rendkívüli műveltségének, tájékozottságának is köszönhető, hogy az utazás valóban maradandó élménnyé válhatott minden résztvevő számára.

Huszár János

Élő múzeum Külső-Drávaszögben

Péctől 35, Siklóstól 6 km-re, ahol a Tenkes napsütötte déli lejtője a Dráva-síkba hajlik, mielőtt a Siklósról Újpetrére vivő országút nekilödulna a hegynek, egy erős jobbkanyar után tűnik szemünk elé a gömbkákóc és diófák árnyékában megbúvó csöpp drávaszögi település: *Nagy-tótfalu*. templomával szemben ívelt tornácú, hívogató épület: Nagy-tótfalu tájháza. Itt igyekszik sugaraikat minél jobban kiterjeszteni azok felé, akiket szolgálni akar.

A faluról az első írás 1229-ben szól, természetesen pörösködés nyomán, de emlegetik a török időben is, amikor a határában lévő pálos rendi Bajcsi-monostor földülése után a faluba menekül a „konyhás barát”, és – kálomista hitre térve – őse lesz a népes, önállóvá váló tagjait csak mellékevekkel megkülönböztethető Konyhás családnak.

A reformáció idején – mint csaknem egész Baranya népe – Tótfalu is református hitre tért, s ezt a hitét mai napig megtartotta. Baranya magyar néprajzi csoportjai közül a teljes Drávaszögről, Ormánságról, Szigetvidékről, és a baranyai Sárközről elmondhatjuk ugyanezt. Mára ugyan színesedett a hitbeli hovatartozás képe, hiszen az 1945 után több okból is felerősödött népességvándorlás következtében ma már a falu egy része az őslakosság; az újabban ideköltözöttek között pedig sok a római katolikus család.

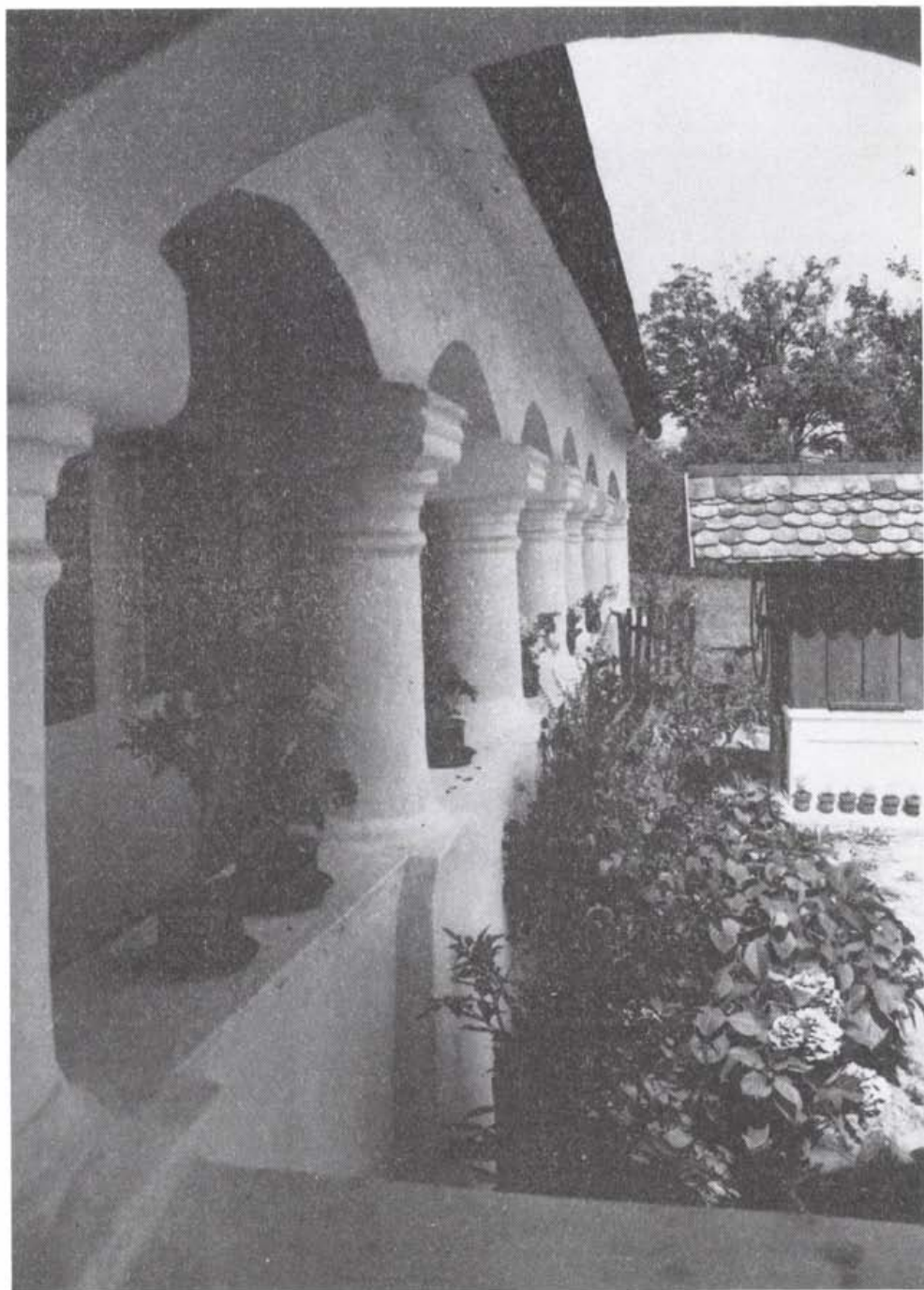
A köztudatba jól belesulykolva él a „soknemzetiségű Baranya” képe. Amikor 1956 őszén – drávaszögi nyelvjárással szólva – a párom Budáról „ide hozott férjhez”, magam is ezt láttam igazolva a „baranyai himzés”-ként árult sokác terítők, az itt használt magyar köznyelvbe sűrűn beépült német kifejezések, és hasonló, számomra fájó dolgok miatt. Mintha nem is élt volna magyar népesség a sok nemzetiség között. Idő telt el, mire fölfigyeltem idős rokonunk közeli faluból való barátjánőjének ízes, ő-ző beszédére, s a föltámadt örömteli „gyanú” alapján elindultam. Lépésről-lépésre fedeztem fel magamnak a színmagyar Külső-Drávaszög közsékeit. Közben kerestem a reá vonatkozó szakirodalmat – eredménytelenül. Végre dr. Andrásfalvy Bertalant megismerve, az ő segítségével jutottam hozzá a Janus Pannonius Múzeum évkönyveihez, amelyekben Gönyey Sándor és Zentai János tollából találtam információt vidékemről. Azt is látnom kellett, hogy ami kutatás ezen a tájon volt, annak eredménye nem jutott vissza a falvakba, azokhoz, akik kincseiket őrizték-átadták a kutatóknak. Ilyenformán nem volt semmi és senki, aki az én falvaik lakóinak hovatartozás-tudatát fölébresztette, netán megerősítette volna. Megszokhatatlanul fájó volt újra meg újra látnom, mennyire nem ismerik és nem becsülik saját értékeiket: sem mélyzengésű, árnyaltan ő-ző nyelvjárássukat, sem művészi szöveő és himző hagyományukat. Faragott emlékeiket, fafaragásaikat pedig csaknem teljes-séggel szétgörzölte az enyészet: a szű, a korhadás és a felejtés. De hogyan is lehet az, hogy egy teljes magyar néprajzi csoportnak nincs egyetlen szilárd pont a talpa alatt: nincs egy ház, egy bármilyen kicsiny múzeum, egy tájház? – Lennie kell! – Ugye akarjátok?!

1974-et írtunk akkor. Mérheterlenül késő volt, ha azt nézzük, mi pusztult el addig, tárgyi és eszmei emlékekben. És mérheterlenül sürgős volt, mert éltek még a századfordulón közvetlenül innen és túl született drága öregjeim, kútfőim.

Nem szaporítom a szót, hiszen annak a tizennégy évnek a történéseit sok-sok oldalon keresztül írhatnám, mire 1988 őszén Takács Gyula, a megye művelődésügyi elnökhelyettese, – aki oly sokat tett érte – megnyithatta a Tájház kapuit. Vezetett naplóm alapján egyszer talán még megírom *Nagy-tótfalu hősi énekét*. Gáncsoskodás és nagyszerű emberi melléállás, hiúságból fakadó ártó szándék és őszinte segítő akarat többéves párharcából, igaz emberek okos tanácsaiból s a magunk okulásaiából, kétségbeeséstől az ujjongó örömig való lelkiállapotunkon át, az Úristen kezét mindvégig ügyünk mellett érezve, 1988 őszén megnyílhatott a Ház, és szolgálja azóta is, a legkülönbözőbb módokon Drávaszög, s rajta keresztül, hisszük, az egész magyarság ügyét.

És most néhány adat, mindennek megértéséhez.

Drávaszög Baranyának az a néprajzi csoportja, melyet Trianon kettészakított. Tíz szintiszta magyar község jutott belőle Horvátországnak: Bellye, Csúza, Hercegszöllős, Karancs, Kopács, Kő, Laskó, Sepse, Várदारóc és Vörösmart. 23 maradt idehaza: Beremend, Bisse, Csarnóta, Drávaszabolcs, Egyházasharaszti, Garé, Gordisa, Gyüd, Harkány, Ipacsfa, Kisharkány, Kistapolca,

Tájház Nagytótfalu

Kistótfalu, Kölked, Matty, Nagyharsány, Nagytótfalu, Old, Peterd, Siklós, Siklósnagyfalu, Terehegy, Turony.

Itt kell megjegyezni, hogy *Drávaszög* megjelöléssel újabban gyakran csak a határon túli községek csoportját illetik. A néprajzi csoportot meghatározó jegyek azonban mindkét részre egyaránt jellemzőek, így a név Külső- és Belső-Drávaszöget egyaránt megilleti. Ez egyértelmű Gönyey Sándor gyűjtőterületéből, és ezt vallja tanulmányaiban Zentai János is; falvaimat járva, szavait magam is mindenben igazolva láttam. Ne szentesítsük azt az erőszakos határt még egy ilyen tévedéssel is!

Folytatva a fent megkezdett gondolatsort: Drávaszög az a református magyar népesség Baranya délkelti csücskében, melynek fiatalasszonyai a múlt század 3.- 4. negyedében csoport-meghatározó darabjukat, a *bugafőkötőt* viselték. Egyetlen darab selyemre, muszlinra vagy más selymes anyagra hímezték úgy, hogy a hajtogatással kialakított főkötőn a kontyra került a főtötvím: szimmetrikus elrendezésű, általában hármasszögű, erőteljes, tömött minta. A homlokrész díszítése minden esetben szerényebb. Drávaszög főkötőkincsét 1942–1943-ban Gönyey Sándor térképezte föl, igen sok falut házról-házra járva végig. (Ezek zöme az akkor átmenetileg hazánkhoz visszacsatolt belső-drávaszögi település volt, de járt Külső-Drávaszögben is: Nagyharsányt, Peterdet, Kistapolcát, Beremendet név szerint is említi.) Csodával határos módon az 1970-es évek végén, és az 1980-asok elején sikerült a terepen még fellelnem belőlük. A tájházban öt darabot tudtunk kiállítani, kiegészítőikkel együtt. További három van még restaurálás alatt.

A Tájház épülete, a volt református iskola és a tanítólakás 1846-ban épült, az előtte ugyanott állott, de a falu igényeinek nem megfelelő iskola helyén. Gyönyörű szegmens-íves tornáca, szép arányai révén válhatott népi műemlékké, védett épületté. Benne a gyűjteményt is védett helyen tudhatjuk. Hosszú útja volt, de jó, hogy így ért véget, hogy a gyűjtemény ide került. Siklós, a térség központja, akkori kulturális vezetőségének hozzáállása következtében nem értékelte, nem igényelte, de a középületeire mindig erőn felül áldozó község, az iskolakörzetesítés révén megüresedő épületet – a székhelyközség részéről való eladástól féltve –, felajánlotta a gyűjtemény számára. Ezért indult meg a műemlékké nyilvánítás, ami sikerrel zárult, és így felújítását, karbantartását azóta is jelentősen támogatja az Országos Műemlékvédelmi Hivatal.

Maga a gyűjtés Külső-Drávaszög, másként Siklósvidék falvaiban folyt. Anyagunkban igen sok a míves, szép szöttes, – mindegyik darab magán hordja készítőjének művészi érzékét, nagy technikai tudását, anyagismeretét és szeretét. A gyűjtés során egyik legnagyobb élményem volt, hogy egész időm adatközlőim, akikkel már a családjuk sem igen tudott szót váltani, a szóra – szöves – megnyíltak, és a hozzátartozók csodálkozására beszélni kezdtek. Mondták, mondták, amit a tárggyal kapcsolatban csak kérdezni tudtam tőlük. Ez annál nagyobb kincs volt, mert a gyűjtést – eszmeit és tárgyit egyaránt – nehezítette a már említett igen nagy terep, s az az időszak, amelyben történt. A kis falvakban egyrészt ekkorra szűntek meg az iskolák. Mekkora segítséget nyújthattak volna, mint ahogy nyújtottak is a nálam szerencsésebb helyzetben lévő gyűjtőknek, korábbi időkben! Másrészt ez volt az az időszak, amikor a falvak lakói legszívesebben kitörölték volna emlékezetükből régi életmódjukat, és mindent, ami azzal járt. Nehezített az időbeli távolság is: hagyományait rég elhagyva, viseletéből rég kivetkőzve élt a siklósvidéki falvak népe. Ebben a helyzetben a szötteskincs feltérképezésére olyan

A drávaszögi fiatalasszonyok bugafőkötője

„cselhez” folyamodtunk, amivel adtunk is, kaptunk is, az ügy pedig nyert vele. Párom, aki szenvedélyes fotós, diaképeket készített a fellelt, és e célra kölcsönkapott szöttesekéből. Mikor aztán egy 50–70 perces anyag összegyűlt, a környék református lelkészeinek segítségével összehívtuk egy-egy falu asszonyait vetítésre. A kapcsolat pillanatok alatt kialakult; az egy néprajzi csoportba tartozó falvakon átívelő házassági kapcsolatok révén örömmel fedezték fel rokonaik munkáit, ahogy a kivetített munkák készítőinek mondtam sorra a nevét, faluját. Másrészt a darabokat látva, és átélve megbecsült voltukat, a feledés határáról előkerültek régi-régi dolgok, és olyanok is, akik talán még emlékeztek. Kézről-kézre adtak egy-egy vetítés után. Egy elfeledett, sőt elfeledni akart világot sikerült lépésről-lépésre feltérképeznünk.

Az épületben a gyűjtemény elhelyezése a következőképpen sikerült: az *Iskolamúzeum*, mely a Pécsi Várostarténeti Múzeum mára már nyugdíjas, de 1988-ban még aktív munkatársának, Gábel Józsefnek a munkája, egy kis falusi osztatlan iskola tantermét mutatja be az egykori káplán-szobában. Az utcafront nagyobbik helyiségében jómódú gazdacsalád, vagy akár a tanítóék „első szobájának” (más nyelven: tisztaszobájának) századforduló berendezése látható. Két bábún ugyanez időből ünneplős ruha, a szekrényekben: a sifonérban vagy rakodósban háziszövött vászonnemű, az akasztóban szépen zsinórozott, gyöngyözött felsőruhák és végvászaink. Kiállítóhelyeink közös volta miatt a szobában szinte minden bútor – a vetett ágy, a szekrények, a tükör alatt a kis *kászi* – egyben installáció is. A tanítóék egykori első konyhájában vannak a tárlóink. A bejáratnál szemközti falon legnagyobb büszkeségeink: a már említett öt *bugafőkötő*. A fekvő tárlókban a legszebben hímezett, legjellegzetesebbre kiszőtt darabok: alsószojnyák, abroszok, díszkendők, lakodalmas szalvéták gyönyörködtek a szemet. És itt van, másfél falat elfoglalva, egy kisebb válogatás vidékünk történelmi emlékeiből. Láthatók levéltári iratok fotói, melyek Siklóvidék magyar lakosságának a török idők utáni kontinuitását bizonyítják: 1848-as és 1849-es eseményeké, amik itt zajlottak. Kossuth-honvédek nevei közül nyolc, akik a Nagytótfaluból, az akkor még 450 (mára mindössze 360!) lelkes kis faluból hadrakeltek és visszatértek. Az ottmaradottak neveit nem találtuk még meg... de nyolcuknak kopjafát állítottunk a 150. évfordulón. Az épület hátulsó ajtaja a sütőkonyhára nyílik. Ez az iskolamúzeum után a gyermekcsoportok másik kedvenc helye, szép és ötletes, számukra olykor talányos eszközeivel.

Ami valaha az osztályterem volt, tornácra néző két ablakával, az a mi tájházunk lelke: a *szövőműhely*. Az már a tájház megálmodásakor is egyértelmű volt, hogy Drávaszög szövésművészetét, – ezt az alig ismert, csaknem elfeledett kincset – falai között újjá fogjuk éleszteni. És bár a hosszú huzavona után, mire a Ház megnyílhatott, sok drága idős asszony némult el örökre, akiktől a technika fogásokat még elsajátíthattuk volna, a Gondviselés jóvoltából egymásra találtunk Soós Pálné Kovács Margittal, a Dráva-menti magyar szövésmod egyik utolsó művelőjével. Hozzá jártunk tanulni, s ő hozzánk járt tanítani, tudása átadásának olyan megszállott elkötelezettségével, ami idős kora, sok elfoglaltsága, kopásnak induló izületei ellenére egyik legdrágább munkatársunkká avatta.

A parasztszobányi helyiségben a cserépkályhán kívül ma már 6 szövőszék áll, és még 5 szövőállvány, ami persze kisebb tégelyű, sőt mozdítható, nyáron akár a tornácra is kivihető. Szombatonként egész iskolaéven át itt működik a szövőszakkör, egy lelkes fiatal oktató, Simor Eszter vezetésével. Ő az ősi drávaszögi szövésstudomány éltetője, művészi szinten való továbbfejlesztője. Az elkészült munkákból ő rendezi időről időre a szebbnél-szebb, mindig sűrűn látogatott kiállításokat. A gyerekek, akikkel dolgozik, 5–15 évesek; fiúk, lányok vegyesen. Rongy, gyapjú, vászon – terítő, falvédő, szőnyeg, tarisznya és hátizsák: sok mindentől készül. Ki mit tud, kit mit szeretne, s amire megtanítható.

A mi tájházunk nem csak azért élő múzeum, mert rendszeresen látogatják a pécsi és a siklósi iskoláscsoportok. A szűkebb pátria megismertetésének nagyon jó módja ez. Sehol úgy nem tudja megismerni, megjegyezni dédanyái viseletét, szépapai szokásvilágát, mint egy olyan házban, ahol minden öröklő szől. De élő azért is, mert hisszük, hogy a múzeumi tárgyak ismerete önmagában is gazdagít, de sokkal nagyobb mértékben, ha a házájuk kötődő hagyományokat, kétkézi munkákat, mesterségbeli tudást is megtanítjuk gyermekeinknek. Ezért szervezzük Isten segítségével idén már 11. alkalommal nyári kézműves táborainkat. A semmiből indultunk: Alsócsernátonban járva, és látva, miből „építkeznek” a Haszmann-testvérek, mertünk mi is belevágni: filléres adományokból kölcsön-sátrakkal, kölcsön-edényekkel – de saját

lelkesedéssel, saját gyermekszeretettel. Az 1989-es induláskor egyetlen foglalkozásunk volt: a faragás. Évenként gyűlt köré a többi: a szövés, a nemezelés, a céhmunka, a gyöngyfűzés, a batikolás. Reméljük, hogy az adminisztráció és a népegészségügy útvesztőiben, a pályázati rendszer kis-intézményellenes volta ellenére, misszióként végzett munkánkat folytatni tudjuk. Reméljük, hogy idén is felhúzzhatjuk a kapu fölé a napsugárdíszes „Isten hozott” zászlót, és újra gyermekszivajtól lesz hangos a kis múzeum tája.

És még néhány szó, ünnepeinkről.

1988 őszén, a tájház megnyitásának ünnepe olyan sikerült, hogy fölébredt a vágy a falubeliekben: teremtsünk évente visszatérő lehetőséget az évtizedek bezárkózottsága miatt magukba fordult emberek találkozására, a közös ünneplésre. A lehetőség adott volt: talpunk alatt tudtuk az archimedesi pontot, amin állva a világot ugyan nem, de a közönyösséget megpróbáltuk kifordítani sarkából. A nyitás utáni első tavaszon már lelkünk szerint való március 15-ét ünnepeltünk a Tájház udvarán. Olyasfélét, aminek – öregjeim szerint – hagyománya volt a magyar falvakban. S jött a folytatás. Ősszel a Falunap, ami pár év múlva Gyermeknapra bővült. Szakkörvezetőnk új háromszínű selyemblogót varrt, gyermekeinknek színdarabot tanított, és egyre tartalmasabbak lettek a március 15-ék. Már együtt énekeltük a Himnuszt... s a falu gyermekeinek ma már az a nemzeti ünnep, hogy korhű ruhákba öltözve játsszák el a dicső vagy szomorú 48-as napok egy-egy eseményét. Ami különösen jó: az ünneplés egyre jobban összehangolódik Siklóséval. Az idei emlékfutáson – a siklói ünnepségtől a tótfalui 48-asok kopjafájához – sok fiatal szülő is együtt futott a gyerekekkel. Ez is kapocs, ami ténylegesen köti össze az összetartozókat. Húsvétváró, karácsonyváró kézműves-foglalkozásainkra Siklósról, és messzebből is kijárnak a gyerekek, akárcsak ünnepeinkre a felnőttek.

Falunapon, kiállításnyitón volt ünnepi vendégünk dr. Andrásfalvy Bertalan professzor, Fürtös Ilona iparművész, Szász-Kolumbán Olga szászrégeni származású előadóművész. Gyermeknapjainkon Kóka Rozika, Gryllus Vilmos és Levente Péter, a „Láda fia” bábegyüttes – hogy csak néhányukat említsem. Nagytótfalun tartotta éves közgyűlését 1997-ben a Baranyai Honismereti Egyesület, amint arról Gábori Irméné megyei elnök e lap hasábjain beszámolt. És van valakink, aki ugyan nem járt még nálunk, mégis minden sikerünkben ott van „keze munkája”: Kerékgyártó Adrienn, a Néprajzi Múzeum munkatársa. Ő az a nagy tudású, csöndes asszony, aki még Györffy István professzornál szerezte doktori címét, s akihez bármikor, bármilyen szakmai kérdéssel fordulhattam: akár házi vászonkészítés, főkötőviselet vagy múzeum-szervezés volt a probléma. 93 esztendejének minden derűjével és bölcsességével áll ma is ügyünk mellett.

Ami minden együttlétet kedvessé és meleggé varázsol: az a tótfalui asszonyok vendégszeretete. Már a megnyitón nagy vesszőkosarakban hordták szét a vendégek között a kemencében sült kalácsot, mint lakodalmakkor a „nem hivatalosoknak”. Azóta sincs olyan ünnep, amikor ne lenne lakodalomba illően bőséges süteménykínálat, szörp a gyermekeknek, egy-egy pohár jó bor a férfiaknak. Felemelő, igaz, közös ünneplés részesei lehetünk valamennyien.

Jó dolog, hogy saját önkormányzatunkon kívül egyre inkább sajátjának érzi ügyünket a siklói önkormányzat is. Cikkem elején írtam vidékünk egyedülállóan gazdag hímzés-hagyományáról. Ennek újjáélesztésében, népszerűsítésében, az egész folyamat lehetővé tételében – amin jelenleg nagyon sokat dolgozunk – éppen Siklós város polgármestere, dr. Máté Jánostól kapunk a megbecsülésen túl, kézzelfogható segítséget. Saját önkormányzatunk is, a falu anyagi erejéhez mérten, erőn felüli áldozatot hoz a kis intézmény fennmaradásáért.

S hogy mik a terveink? Álmodok inkább. Egy szép, hagyományos építésű, fűrészeltmintás mellvédű tornácosgóré – *gangosgóré* – áthelyezése a tájház udvarára. A fészerben felhalmozott gazdasági eszközöket restaurálni, rendszerezni akadunk. Jó lenne a padlásterben egy nagy és világos műhely kialakítani szövésnek és faragásnak, mert a meglévő jószerivel kinőttük már. Nagy álmunk, hogy a hímzések birtokbavételére alakuljon végre Siklóson is, környékén is hímzőszakkör.

S ha nekünk mindehhez nem lesz már erőnk, hisszük, ad majd az Úristen fiatal munkatársakat, akik folytatni fogják ott, ahol mi abbahagytuk.

Dr. Simor Ferencné Bokody Éva

A Haszmann Pál Néprajzi Múzeum Háromszéken

Szent Mihály havának utolsó napjainak egyikén tulajdonképpen nem történt semmi rendkívüli a háromszéki Alsócsernátonban: az ottani tájmúzeum, némi csúszással, negyedszázados fennállását ünnepelte. Nem történt semmi rendkívüli dolog, mert erre a példaértékűen megszervezett, a Kárpát-medencén túlról érkezőket is magához ölelő intézmény ünnepségére *nagyjából* azok a személyek, személyiségek és a mellettük felcseperedő generációk jöttek el, akiknek nagy-nagy többsége már járt a múzeumépületben. Sőt bévülről is ismeri nemcsak a tulajdonképpeni múzeumot, hanem ennek ikertestvérét, a szomszéd portán lévő Cseh-udvarházat is, amely így, a családi magántulajdoni státust megtartva, közintézménnyé vált emberemlékezet óta. Hatalmas gyűjteményét annyian tekintették meg, hogy volt esztendő rá, amikor Iczka néni, a ház asszonya, Haszmann Pali bácsi özvegye, ezerhatszáz látogatót számolt össze és fogadott csernátoni vendégserzetettel.

A negyedszázados évforduló résztvevőit meg se próbálta összeszámolni senki sem. A hatalmas park telis-tele volt kívülről-béülről megnaplóbe öltözött emberekkel, kinn a kiskocsik, autóbuszok „kötötték el az utat”. Feltűnő volt viszont az egybegyűltek szemrebbenéseiből, az ünnepi beszédekből, a Haszmann-émlékplakettet leleplező ceremóniából kihallható és kiolvasható szellemi együvé tartozás, a múzeum több, mint negyvenezer leltározott tárgyának azonos üzenetét érzékelni tudó képesség.

Negyvenezer tárgy? Ez is csak egy szimbolikus szám, mert egyetlen, a szabadtéren kiállított tűzszekrénynek – gózkazánának – ennél külön-külön is több muzeális értékű darabja van. És nincsenek leltárban az Erzsébet királyné emlékére ültetett óriásfenyők lombátrába fészkelő madarak, amelyek kétséget kizárva érzik itt az emberi melegséget, és seregesen telepedtek meg.

A Haszmann-fivérek a múzeum történetét és gyűjteménycsoportjait bemutató tanulmányokban a következő gyűjteményekről olvashatunk: *Helytörténelmi tárgyi és szellemi anyag, Hagyományos mesterségekhez kapcsolódó tárgyi és szellemi anyag, Székely festett bútorok és népi hagyományok gyűjteménye, Faragott és felírt gerendák, tornácoszlopok, tornácdeszka kivágások gyűjteménye, Használati és díszkerámia, üveg és porcelángyűjtemény, Népviselet, szöttek, varrottas, hímzés, Művelődéstörténelmi szellemi és tárgyi anyag, Régi könyvek, okmányok, levéltári anyag, gyászjelentők gyűjteménye, régi fénykép- és hanglemeztár, Numizmatikai gyűjtemény, Kőzet- és ásványgyűjtemény, Régészeti anyag, Képzőművészeti gyűjtemény, Temetőkultúra tárgyi anyaga (fejfák, keresztek, sírkövek), Régi mezőgazdasági szerszám- és gépgyűjtemény, Technikatörténelmi emlékek és annak gyűjteményanyaga.*

A felsorolás korántsem teljes. Csupán a mezőgazdasági szerszám- és gépgyűjtemény akár önálló múzeumi intézményként is működhetne. Értékét megsokszorozza az, hogy a Trianon utáni erdélyi gazdasági recesszió ezeket a gépeket ilyen egységben megőriztette. Nem volt mód „felváltani” újakkal, modernebbekkel kicserélni őket. Nem egy közülük ma is működőképes, pedig a század elején készült. Különlegességük még, hogy a múlt századi, század eleji ipari civilizáció szintjét, a szakszerű mezőgazdálkodás háromszéki meghonosodását is szemléltetik. Egy nyitott könyv – sajnos túl nyitott, nincs fedél az erőgépek nagy része fölött –, technikatörténelmi szakkönyv a hozzáértők, s fantasztikusan érdekes, óriás játékszerek a gyermekek számára.

Ennek a tájmúzeumnak az a varázsa, hogy egy helyen találkozhatunk szellemi és tárgyi emlékek együttesével. A népi mesterségek itt ölelkeznek a műszaki civilizáció bonyolultabb alkotásaival, a népi és polgári gyökerű kultúra itt ad találkát egymásnak. S ami mindenekelőtt fontos és figyelemre méltó: itt évenként tíz-tizenöt féle népi mesterséget lehet elsajátítani. Vannak alkotócsoportok, amelyek évtizedek óta visszajárnak ide, s amint mondják, ebben a skanzenben tíz nap alatt egész esztendőre elegendő szellemi energiával tölthetnek fel. Itt, családok apraja-nagyja együtt ver sátrát, vagy foglalja el valamelyik padlásszobát. A múzeumi program is rugalmas, emberi léptékű. A futó látogatástól a többhetes megtelepedésig mindenre van alkalom. És ezzel élnek is az emberek.

A csernátoni múzeum kisugárzása, túlzás nélkül, európai dimenziókkal szemléltethető. A néhány esztendővel ezelőtt szervezett „Csehek Világtalálkozóján” – Haszmann Pali bácsi Cseh Ida tanítónőt, Iczka nénit vette feleségül –, szóval a hírneves Cseh família, amely annyi jeles embert adott a magyar történelem számára, itt találkozott. Jelen voltak magyarul alig beszélő ausztráliai lányok, dél-amerikaiak, az újjvilágba szakadt csernátoniak, az Európa nyugati feléből érkezők és természetesen a Kárpát-medencebeliek is.

Sylvester Lajos

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

„A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma pályázatot hirdet, melynek célja a jászok és a Jászság történeti, néprajzi, kulturális, oktatási és közművelődési értékeit gyarapítók támogatása. Pályázhatnak azok a magánszemélyek és jogi személyek, akik és amelyek a fenti célokat szolgáló törekvéseikhez, kezdeményezéseikhez anyagi támogatást várnak.

A pályázatnak tartalmaznia kell:

- a pályázó szervezet, illetve személy pontos nevét, címét, telefonszámát, továbbá azt a bankszámlaszámot (a pénzüintézet megnevezésével, a számlatulajdonos nevének fel tüntetésével) ahová a megítélt pénzüösszeget kéri;
- annak a konkrét kezdeményezésnek, célnak, törekvésnek a rövid tartalmi leírását, melyhez a pályázó az anyagi támogatást kéri;
- a fenti cél megvalósításának teljes költségigényét, ideértve a már rendelkezésre álló anyagi fedezetet, továbbá a kért támogatás felhasználásának részletes tervezetét;
- két ajánló véleményét a pályázatról.

A pályázatok benyújtási határideje: 2000. február 29.

* * *

Egyidejűleg „A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma közléteszi az általa alapított „Jászságért Díj” kilencedik alkalommal történő kiírását.

E díjat az a személy nyerheti el életműve elismeréseként, aki a Jászság művelődési és oktatási életében kiemelkedő alkotómunkát végzett.

A díj összege: 250 000 forint.

A díjazandó személyére részletes indoklással javaslatot kér és vár a kuratórium magánszemélyektől és jogi személyektől egyaránt.

A javaslatok benyújtásának határideje: 2000. február 29.

A pályázatokat és javaslatokat az alábbi címre kérjük eljuttatni:

*„A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma
1537 Budapest 114 Pf. 367*

Vérző Magyarország Magyar írók Magyarország területéért

A trianoni békediktátum aláírását követő esztendőben, 1921-ben jelent meg *Kosztolányi Dezső* szerkesztésében a *Vérző Magyarország* című antológia, amely a kor íróinak, közéleti személyiségeinek, tudósainak, szellemi embereinek fájdalmas kiáltása, főlháborodott tiltakozása vagy sóhajos reménye volt, egyszóval tükörképe annak, miképp fogadta a magyar értelmiség az országcsönkítés immár befejezett tényét. Ez a tükör ellentmondásos képet mutat: egységes a területvesztés elutasításában, de nagyon változatos az elutasítás érzelmi hőfokát és a beszédmódot illetően. A könyv egész tartalmán érződik, még túl közel volt 1920. június 4-e, Trianon szentesítése, nem volt idő higgadtan fölmérni a következményeket és átgondolni a jövőt, bár mindkettőre történt kísérlet. Így tehát az antológiának csakugyan az lehetett a hivatása, amit *Horthy Miklós* kormányzó fogalmazott meg az előszóban: az elbeszélések, versek, esszék, tanulmányok „az elszakított magyar földekre vigyenek reményt és kitartást, a megmaradt magyar földeken élesszék a hazaszeretet tűzét”. Ennek, a ma már könyvészeti ritkaságnak számító antológiának a reprintje jelent meg most az Arc Kiadó gondozásában.

A korra és a korszelleme jellemző módon a kötet hazafias hangütését megadó írások szerzői jórészt német származásúak: *Gárdonyi Géza* könnyes-humanista elbeszélése (*Világ közepe*), *Rákosi Jenő* emlékező vallomása (*Irredenta*) és *Herczeg Ferenc* programot is vázoló írása (*Irredenta?*) döbentette rá a korabeli olvasót, mi minden veszett el szűk két esztendő alatt, és miképp lehet lélekben túlélni e veszteséget. Mindháromnak az az alapgondolata, hogy a magyar hazát a természet formálta egységes egésszé, határa természetes határ, ezt megcsönkítani nem egyszerűen politikai konfliktárság, nem is történelmi vétség, hanem lsten ellen való véték. Erre a gondolatmenetre felelt *gróf Andrássy Gyula* rendkívüli éleslátásról tanúskodó tanulmánya (*A harmadik Balkán*), amelyben szinte látónoki módon állapította meg: a Balkán azért volt többször is háborús konfliktusok tüzéské, mert a területrendezők a nemzetiségi elvet tették meg államalkotó princípiummá, márpedig Trianonban új Balkánt hoztak létre a Kárpát-medencében. A reprint kiadást kézbevevő mai nemzedékek pontosan tudják, milyen igaz *Andrássy Gyula* megállapítása.

A kötet írásai jellegük, szemléletük, illetve tárgyuk szerint három típusba sorolhatók. Az első csoport a magyar kultúra, a nemzeti szellem teremtőerejének dicséretét zengi, persze azzal az üzenet-

tel, milyen hatalmas szerepe volt az elcsatolt területeken élőknek, az itteni intézményeknek a magyar nyelv fennmaradásában és pallérozásában (*Tolnai Vilmos*), a magyar művészetek szárnyalásában (*Lyka Károly*), a honi iskoláztatásban (*Porzolt Kálmán*), a nemzeti színjátkozásban (*Hevesi Sándor*), és általában a közgondolkodás, a nemzetstratégia miféle újítást igényel ebben a vert helyzetben (*Türi Béla* írása). Az esszék, tanulmányok, publicisztikák, cikkek második típusa művelődéstörténeti nézőpontból idézi az elcsatolt tájakat, városokat, illetve ezek szellemét; Erdélyt (*Pethő Sándor*), a Tenger-melléket és Fiumét (*Havassy Rezső*), Aradot (*Vészi József*) vagy éppen a Felvidéket (*Dvorcsák Győző*). A harmadik csoportot a hazavesztés parabolikus szépirodalmi alkotások jelentik; magukkal ragadóak *Schöppflin Aladár* és *Tornyay Cécile* novellisztikus erejű és publicisztikus hevületű emlékezései a távolabbi és a közelebbi múltra, a pozsonyi diákévekre, illetve a kommun szörnyű pusztításaira. A Felvidék hangulatát idézi *Krúdy Gyula* Az utolsó garaboncás című novellája; *Kosztolányi Dezső* Égi jogás című elbeszélése a hazavesztés fájalmának metaforája; ugyancsak metaforikusan ábrázolják a magyar néppel esett szörnyű igazságtalanságot *Erdélyi József* vagy *Oláh Gábor* versei. A szépliteratúra anyag egyik legmegrendítőbbje mégis *Karinthy Frigyes* episztolája, melyben megalkotta a területvesztés fájalmát híven érzékeltető, azóta méltán elhíresült, sőt szállóigévé lett fantomfájdalom szóképét, a „valami fáj, ami nincs” sóhaját. Mint fiának írja: úgy sajog Erdély és a Kárpátok a magyar lélekben, ahogyan az amputált karú embernek az idegeiben a hajdani ujjak görcsös fájása. Azóta sem fogalmazták meg ennél személyesebben a Trianon okozta nemzeti traumát.

Külön értéke az antológiának *Jeges Ernő* grafikai anyaga. Ő is a kor jellegzetes – talán *Kós Károly* munkái révén ismertté lett – stílusában, a preraffaelita vétetésű, de már kissé a római iskolát is megelőlegező formavilággal ábrázolta az elszakított országrészek emblematisz jelentésű műemlékeit: Kassa és Nagyvárad székesegyházait, Mátyás kolozsvári szülőházát, Bánffyhunrad és Szatmár templomait, Árva és Déva várait, Lőcse és Brassó városi tanácsházait, Segesvár és Nagynyed tornyait, Fiume és Temesvár nagyvárosias utcaképeit. Szépek és hitelesek ezek a rajzok, mégis valami derengés borítja be őket, valami homály eszrekedik a szemlélő elé. Talán könny, talán az a fajta sejtetem, amely a vízzel elborított, elsüllyedt városok panorámáját jellemzi a fölötté elhajózók számára. (Arc Kiadó, 1999.)

Mezey László Miklós

VOFKORI LÁSZLÓ:

Székelyföld útikönyve

A Keleti-Kárpátok tövében, a Maros, az Olt, a Küküllők völgyeiben él a magyarság egyik legősibb, nagyhagyományú néprajzi csoportja, a székelység. A csaknem teljesen homogén etnikai tömböt alkotó székelyek lakóhelye, a Székelyföld természeti látnivalóival, népi hagyományaival, történelmi emlékeivel Erdély talán leggazdagabb, legérdekesebb tájegysége.

A székelyek eredete, őshazája a magyar történelem máig megoldatlan kérdései közé tartozik. Az ősi hagyomány szerint ők Attila leszármazottai. Történelemszinkapcsolatba hozták őket a hunokkal, avarokkal, besenyőkkel, bolgárokkal, kabarokkal, más álláspont szerint eredendően magyar származásúak. A nyelvészeti vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a székelység Árpád korában már a magyarság szerves részét alkotta, így eredetüktől függetlenül magyaroknak tekinthetők. Zömük legalább a XI. század elejétől Erdélyben lakik, bár a mai települési terület nem felel meg az eredeti elhelyezkedésüknek. A szászok betelepítése előtt Erdély belső területeit és a dél-erdélyi határvidéket is lakták, és az ország nyugati gyepvidékeiben is éltek székelyek. A mai lakóhelyükre a XII–XIII. században költöztek, a szász telepítés után. A latin nyelvű oklevelek a Székelyföldet „Terra Siculorum” néven emlegetik, melynek élén a székely ispán állt. A székelység az 1437-es kápolnai unióban a magyar nemességgel és a szászokkal szövetségre lépve Erdély harmadik államalkotó nemzetét képezte. S bár sem nyelvükben, sem vallásukban, sem érzelmvilágukban nem különböznek a magyarságtól, különállásukat, viszonylagos önállóságukat mindig megőrizték. A történelmi Székelyföld 1437-től 1876-ig öt „székelt”, területi, közigazgatási, katonai egységet alkotott: Aranyosszék, Marosszék, Szereda fiúszékkel, Udvarhelyszék, két fiúszékkel (Keresztúr- és Bardócszék), Csíkszék két fiúszékkel (Gyergyószék és Kászonszék) valamint Háromszék, mely voltaképpen négy, Seps-, Orbai-, Kézdi- és Miklósvárszék együttesét jelent. Amikor létrejött az egységes megyerendszer, Udvarhely, Csík és Háromszék megye, kis eltérésekkel követte az egykori székelt földrajzi határát. Marosszékot egyesítették Torda vármegye felső kerületével, Maros-Torda néven, Aranyosszékot Torda többi részével, Torda-Aranyos néven.

Orbán Balázs, a „legnagyobb székely” a múlt század 60-as éveiben többnyire gyalog, székéren járta be fáradhatatlanul Székelyföld csaknem félmillió települését, majd hat kötetben adta ki tudományos értékű enciklopédiáját a *Székelyföld leírását*. E szellemi kincsestár azóta is támasz, segítőtje a Székelyföldre utazóknak, elengedhetetlen kézikönyve az erdélyi helytörténet, műemlékek, néprajz kutatóinak.

Vofkori László székelyudvarhelyi főiskolai földrajztanár most elkészítette a Székelyföld leírásának XX. század végi változatát. Két vastok kötetben je-

lent meg a *Székelyföld útikönyve* című munkája. A szerző szerényen ajánlja könyvét: „Jelen útikönyv terjedelménél fogva inkább csak összegez és válogat, Székelyföld gazdag, de mindmáig kevésbé ismert turisztikai látványosságait igyekszik bemutatni. ... Székelyföld jelen útikönyve nem tájrajz, nem lírai monográfia, még nem is falumonográfia gyűjteménye, hanem helyismeret leírás-kivonat a főbb látnivalókkal.”

A mű jóval több szokványos útikönyvnél. Azon túl, hogy közel hatszáz település több ezer műemlékét, a természeti látnivalókat, idegenforgalmi értékeket mutatja be, gazdag honismereti, helytörténelmi információkat is nyújt. A „hagyományos” útikönyv településsként kiegészül egy adattárral, a kutatókra is gondolva, hogy minden elérhető Székelyföldre vonatkozó adat egy helyen megtalálható legyen. Ebben az adattárban szerepelnek az adott település névváltozatai, eredete, első okleveles említése, régészeti leletei, történelmi adatai, településszerkezete, kialakulása, a lakosság száma és nemzetiségi megoszlása. Itt találhatók a művelődéstörténelmi, iskolatörténelmi, egyháztörténelmi, gazdaságtörténelmi adatok, itt gyűjti össze a néprajzi hagyományokat és a helység jeles személyiségeit.

A könyv az általános ismertető rész után a részletes útikalauzban nyolc fejezetre bontva járja be a székely székéket, sorrendben Aranyosszék, Marosszék, Udvarhelyszék, Csíkszék, Seps-, Kézdi-, és Orbaiszék, végül Bardóc- és Miklósvár fiúszék területét, településeit. Először a fő útvonalak menti látnivalókat mutatja be, majd az ebből kiágazó céltúrák a kisebb, eldugottabb falvakba vezetnek el. Az eldugottság szó szerint is értendő, hiszen ezekben a falvakba sokszor csak igen nehezen járható, elhanyagolt állapotú utak vezetnek, így a turisták csak ritkábban vállalkoznak felkérésükre. Pedig a Székelyföld igazi értékei itt találhatók. Minden településnél először leírja a földrajzi helyzetét, megközelíthetőségét, majd a táj természeti jellemzését adja. Ezt követi a műemlékek, természeti látnivalók részletezése. Nagyon hasznos, hogy fontossági sorrendet állít fel, a háromcsillagos látnivalókat feltétlenül nézzük meg, a kétszillagosokat érdemes megtekinteni, míg az egyszillagosok kevésbé jelentősek, de ha jut rá idő, megéri megnézni. Végül következnek a hasznos tudnivalók, szállodák, éttermek, intézmények stb. címjegyzéke, és a túraajánlatok gyalogos kirándulóknak. A második kötet végén páriát ritkítóan gazdag (ötven oldalas) irodalomjegyzék található, fejezetekre lebontva, településnév-mutatók, valamint táj- és várostérképek segítik az érdeklődő utazókat, kutatókat. A könyvet kétszáznál több színes fénykép illusztrálja.

De térjünk vissza az általános ismertető részhez. Ebben remek összefoglaló ismertetést kapunk a Székelyföld földrajzi helyzetéről, határaitól, tájrajzáról, geológiájáról, társadalomföldrajzáról. A szerző részletesen foglalkozik a székelység vitatott eredetével, a székely őshazával és letelepedésükkel, közigazgatási szervezetükkel. Ismerteti a jelen-

több történelmi véleményeket. Majd a történelmi székely székek leírását adja, honnan ered nevük, hogy népesültek be, hova tartoznak egyházi szempontból és milyen közigazgatási változások történtek az idők folyamán. Végezetül röviden összefoglalja a székely népi hagyományokat, a vidék műveltségét, művelődéstörténetét. Nincs még egy könyv, melyben mindezt egy helyen meg lehetne találni.

A szerző némely megállapítása ugyanakkor vitatható, például amikor Székelyföld határaitól, területéről ír: „Székelyföld mai határai nem esnek egybe az 1876-ig fennállt történelmi határaival. A változó közigazgatási beosztás többször módosította a községek és falvak határait, s a kistájak és a nagyobb régiók egymáshoz viszonyított helyzete is változott. Így Székelyföld ma valamivel kisebb, mint a történelmi Székelyföld: hiányzik belőle Aranyosszék, a román többségű Maroshévíz és Bodza-forduló körzete, a moldvai megyékhez csatolt határszéli falvak (köztük a zömmel magyar ajkú Gyimesbükk) és a Brassó megyéhez csatolt Homoródjánosfalva.” Orbán Balázs adatai szerint a Székelyföld területe 12 800 km². Vokkori László szerint mindössze 10 880 km². Szerinte a „Székelyföld fogalma csak a zárt székely tömböt jelenti”. Az itt élő magyar lakosság számát 700 ezer főre teszi, bár hozzáteszi, a székelység a szorosan vett Székelyföldnél jóval nagyobb területen szóródik szét, a közeli Barcaság, Küküllő vármegye és az egykori Torda vármegyéhez tartozó Felső-Marosmenté magyarsága szintén jórészt székely eredetű. Benkő Loránd szerint a székely eredetű magyarok számát szerte a világban 1 milliónál is többre becsülhetjük, azaz szinte minden tizedik magyar ember székely.

Még ha Aranyosszék 350 km²-es területét ma már nem is tekintjük szorosan a Székelyföld részének, a többi esetben véleményem szerint kevésbé változott a történelmi Székelyföld területe. A gyimesvölgyi falvak 1952-ben történt Moldvához csatolása vagy az Udvarhelytől 1968-ban Brassó megyéhez került néhány falu a célzatos, megosztó, a magyarság számárányát csökkenteni akaró román közigazgatási gyakorlat eredménye, amit nem kellene nekünk is elfogadnunk, ezáltal leválasztani azokat a Székelyföldről. Azon is lehetne vitatkozni, hogy a több mint kétszáz éve román többségű Bodza-vidéke, mely a történelmi Székelyföldhöz tartozott, s Orbán Balázs is részletesen ismerteti, ma már miért nem része a Székelyföldnek. Más kérdés, hogy Maroshévíz korábban sem tartozott a történelmi Székelyföldhöz, csak 1968-ban csatolták az akkor létrehozott Hargita megyéhez.

A szerző azonban nemcsak az általa szűken értelmezett székelyföldi területre kalauzol, hanem túllép ezen, és röviden bemutatja Aranyosszékét, az említett vitatott területeket is, sőt még a Barcaság néhány közeli településére is kitér. Az útikönyv rendkívül alapos helyismeretről és a szülőföld szeretetéről tanúskodik. A nagyszabású mű méltó folytatása Orbán Balázs 130 évvel ezelőtt kiadott művének, sokakat készíthet arra, hogy elinduljon felfedezni Székelyföldet, csodás

természeti ritkaságait, fenyvesekkel borított hegyeit, fürdőit, gyógyító borvizet, kisvárosait és székelykapus falvait, erődtemplomait, várait és kastélyait, a székely nép hagyományait, és megismerje mai életüket (Budapest, 1998).

Udvarhelyi Nándor

Erdélyi műemlékek

Minden nemzet, nép esetében elsőszámú létfeltétel, hogy önmagát ismerje. Ehhez szükséges, hogy őseinek halálával, így saját születésével tisztában legyen; múltja ekképp válik kúttá, melyből erejét meríti. Különösen fontos ez azon közösségek számára, melyek a jelent nehezen élik meg: szétmorzsolódtak, asszimilálódtak vagy beolvadófélben vannak, az anyaországtól leszakadtak, földrajzilag elhatárolódtak. Ebben a megközelítésben Erdély életében is fontos minden kapaszkodó. Mikó Imre, az 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum Egyesület alapítója és első elnöke külön felhívta a figyelmet arra, hogy próbáljuk védeni és menteni az elődök által ránk hagyott értékeket, mert létünk jogosultságát ezek bizonyítják a legjobban.

A műemlékvédelem elsősorban szakmai feladat, de az állampolgári támogatás is szükséges. Tudatosítani kell, hogy mindenki kötelessége a múltból öröklött értékeket átadni az utóknak. Ez történhet bármilyen formában: nyomtatványon, egy honismereti tábor előadásán, kiállításon, szemináriumon. Az EME Műszaki Tudományos Szakosztálya ebben a szellemben gondolt egy sorozatkiadványra, így 1993-ban Építő-Szerelő csoportjának gondozásában megjelent az Erdélyi műemlékek első füzet. A szilágysomlyói Báthori várral indult a sorozat s azóta több mint harminc helység magyarországi műemlékét foglalja magában. Az első 11 füzet a sepsiszentgyörgyi Castrum Könyvkiadónál jelent meg; az EME gondozását az 5.-től a 8.-ig a magyar Művelődésügyi és Közközműügyi Minisztérium támogatta. A következő három számot a Pro Transsylvania Efficaci Alapítvány jelentette meg, majd a 12. számnál ezt a szerepet átvette az Erdélyi Műemlék-Restaurátorok Egyesülete, valamint a Transsylvania Trust Alapítvány és azóta a Utilitas Kiadónál látta meg a napvilágot a sorozat többi része. A lelkesedést és a szakértelmet bizonyítja, hogy a korábbi évek 2-5 füzetes terméséhez viszonyítva 1996-ban már 15 műemlék leírása került nyomtatásra. Ennek az is lehet a magyarázata, hogy a – 17-től 25-ig sorszámozott – füzetek a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (valamint a helyi érdeklődésű civilszervezetek, egyházközösségek) bábáskodásában részesültek a Magyar Reformátusok III. Világtalálkozója alkalmából. Ez a nyolc füzet kizárólag református műemléktemplomokat mutat be.

A címlapon a műemlékek homlokzata, bejárata látható, a felső sarkok egyikében pedig Erdély hétváras címere. A címlap belső oldalán Románia mi-

niatúr térképén piros pont tájolja az adott régiót és egy grafikus közúti térkép segít a megközelítésben. Az Utilitas Kiadó ezeket a grafikus térképeket az Erdély-térkép idevonatkozó részleteire cserélte – ezek nemcsak a közutakat, de a domborzati formákat, a távolságokat is jelzik. A könnyen megtalálható városok (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely stb.) esetében ez az oldal a műemlék szűkebb környezetét (városrész, utcanevet) ábrázolja.

A rövid föld- és természetrajzi bevezető után a műemlékek létrejöttének, alapításának körülményeivel ismerkedhetünk meg. Ez az esemény tágabb történelmi keretbe ágyazott. Erdély törtériájának nem csak egyetlen részletével foglalkozik a szerző, mivel ezen műemlékek esetében több százéves múltról van szó; különböző korok tükrében követhetjük végig az épületek sorsát. A helytörténeti vonatkozásos régészeti és gazdag dokumentációs kutatásokra támaszkodnak. A második rész a műemlék leírása. A részletes bemutatás nyelvezetének érthetősége szakmai felkészültséget igényel – a szöveg annak nyújt igazi támpontokat, aki behatóbb művészettörténeti vizsgálódásba kezd. Végül a műemlék jelenlegi állapotára, működésére találunk utalásokat. Itt olvashatunk megóvott vagy sikeresen restaurált és sorsára hagyott, lepusztult várakról, kastélyokról. A templomok megőrzésére, javítására az erdélyi magyarságban mindvégig megvolt a hitből táplálkozó akarat és erő. Az iskolákat, múzeumokat működtető épületeket is valamelyest óvta rendeltetésük. A többkevesébe romos állapotban található várfalak és bástyák mellett azonban találunk olyan műemlékeket is, amelyek újjáépítésére eddig nem történt semmiféle gyakorlati lépés.

A felhasznált irodalom leggyakrabban Orbán Balázs, Kelemen Lajos, Entz Géza, Balogh Jolán, Kövári László és Bunyitai Vince munkáit tartalmazza. Az utolsó oldal az 5. füzetből (Torockó) kezdve angol nyelvű összefoglaló olvasható. A székelyszombori parasztvár rövid ismertetése négy (román, német, angol, francia) nyelven is megjelenik, de ez nem válik folyamatossá és egy ilyen nemzetközi kivonattal csak a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium bemutatásánál találkozunk ismét. Mindenképp hasznosnak bizonyulnának a külföldi turisták, valamint azok számára, akik más országból érkező vendégeket kalauzolnak e tájon.

A hátlap belső oldalán a műemlékek alaprajza található. Az első füzetekben ezek az ábrák néhol hiányosak, nincs feltüntetve lépték, a tájolás és esetenként nem társul hozzájuk semmilyen magyarázó szöveg, amely legalább a főbb épületrészeket jelölné. A 10. füzetből az alaprajzok elrendezésének egységesítése figyelhető meg. Ezeken a rajzokon más és más színekkel tüntették fel a műemlékek különböző korszakokban épült részeit. Így könnyebben vizsgálható a főbb művészeti irányzatok hatása és a helyi építészeti szokások, hagyományok ötvöződése. Művészettörténeti szempontból nyilvánvaló, hogy Erdély építészetét a nyugati ha-

tások befolyásolták, amelyek keveredtek az itteni igényekkel, lehetőségekkel és jellegzetességekkel. A műemlékek tehát a gótika, a reneszánsz, a barokk és az azt követő ismétlődő építészeti stílusok jegyeit viselik magukon. Építésük sok esetben évekig tartott, átalakításuk pedig évtizedekig is elhúzódott. Az újjáépítés során a korszak divatos stílusa volt a meghatározó: a régi épület elemeit meghagyták, az új divat részévé tették. Példaként említhető az ákosi református templom. A háromajtós, téglából épített műemléket a század elején Schulek Frigyes restaurálta, így a bencés reform-építészettel jellemző vonások olyan románkori kiegészítővel keveredtek, amelyek azelőtt nem léteztek (ld.: a félköríves karzat). A kolozsvári Farkas utcai református templom, a több mint ötszáz éves gótikus épület is magán visel reneszánsz jegyeket, ha a két oldalsó bejárat fogrovasos portáléit, a padok párkányát, tagolását vagy az orgonakarzat felső stallumának díszeit vizsgáljuk.

Megállapítható tehát, hogy minden kor értékes részekkel egészíti ki az alkotást, a nyugati irányzatok mellett azonban nem feledkezhetünk meg a népi építészetről sem. A Torockót ismertető füzet olyan jellegzetes, múltját tekintve a XVIII. században gyökerező építészeti stílust mutat meg, melynek megőrzése műemlékvédelmi szempontból ugyanolyan fontossággal bír, mint a templomok, várak, kastélyok restaurálása.

A hátlap az épületek egy-egy jellegzetes részét (kastélyudvar, templommennyezet, szőszék, folyosó) emeli ki. A jelenlegi állapot egyes részleteit figyelhetjük meg a viszonylag épségben konzervált értékek láttán káprázattal, örömmel, a romos emlékeket nézve, szomorúsággal telve. Itt döbbenünk rá, hogy az akarat és erőforrások hiánya milyen pusztítást végezhet néhány évtized alatt.

A bonchidai Bánffy-kastélyt visszavonuláskor gyűjtötták fel a német csapatok 1944-ben és azóta egyre inkább magába roskadt. Az épületről Bíró József 1935-ben még leírta, hogy: „...félő szeretettel, gondnal őrizték s istápolták minden egyes követ, szobrárt, műtárgyát”, de a csillogásról, belső gazdagságról már csak fényképeken győződhetünk meg. Az összehasonlító képek híven tükrözik a több mint 50 éves magárahagyottságot. B. Nagy Margit a *Várak, kastélyok, udvarházak* című, 1973-ban megjelent könyvében beszél a helyreállítás megkezdéséről, de a falu kezelésébe került épületet háztáji építkezésekre hordták zét, s a díszudvar attikáját ékesítő szobrokat többnyire összetörve a kolozsvári múzeumokba szállították.

A bonchidai kastélyhoz hasonlóan számos műemlék vár még felújításra Erdélyben. Ezen a téren a politika nem éppen magyar műemlékbarát jellegűvel, a csekély szakembergárdával és nem utolsósorban az anyagi források hiányával kell számolni. Előrelépésnek számítanak azon szervezetek kezdeményezései, amelyek a határon túli kapcsolatok segítségével próbálnak támogatást szerezni. Megemlíthetjük Torockó és Énlaka példáját, mely falvak az EMRE és a Transsylvania Trust Alapítványon ke-

resztül sikeresen pályáztak Budapest V. kerületének Lipótvárosi Önkormányzatánál, így évről-évre jelentős pénzüsszegekhez jutnak azáltal, hogy az itt lakó emberek mindmáig a hagyományos építkezési stílust és a helyiség évszázados arculatát őrzik. Szintén az előbb említett két civilszervezet próbálja pótolni a szakemberek műemlékállományhoz viszonyított nagyon alacsony számát ez év októberében indult magyar nyelvű műemlékvédelmi szakmérnökképző tanfolyamával, amely a magyarországi Művelődési és Közoktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztályának a támogatását élvezi.

Mindez bizonyítja, hogy Erdélyben is akadnak emberek, akiknek lelkében elindult az a folyamat, mely a műemlékek megőrzésének fontosságát tudatosítja. E folyamat kontinuitásában segít az Erdélyi műemlékek sorozat. Kovács András lektor, Szabó Zsolt felelős szerkesztő, valamint a többi munkatárs igyekezete tehát nem hiábavaló. A sorozat ugyan nem teljes és sokáig nem válhat azzá, mivel Erdélyben még szinte megszámlálhatatlan műemlék vár bemutatásra.

A bemutatás egy-egy műemlékre vonatkozik, a szöveg tehát sokkal inkább koncentráltabb és részletesebb, mint egy egész országot vagy tájegységet bemutató könyv tartalma. Az Erdélyi műemlékek esetében jóval nagyobb szakmai értékkel bíró sorozatról van szó. A különálló füzetecskék gyakorlati haszna, hogy az adott helyszínen egyenként előhalászhatók, az igényes borító és a minuciózus ismertetés, a fényképek és a grafikák pedig lehetővé teszik, hogy kiválasszuk „kedvenc” műemlékeinket. Így az Erdélyben való barangolás nyomvonalát akár ennek alapján is meg lehet tervezni, hogy a látogatásra legérdekesebbnek tartott helyszínek jelöltesse ki a felkeresésre. Az Erdélyi műemlékek segítségével sok szép és hasznos tudnivalót ígér ez az út.

Isten hozott Erdélyben mindenkit!

Tőfalvi Zselyke–Dienes Attila

Az Erdélyi Műemlékek sorozat eddig megjelent füzetei: 1. Báthory várkastély (Szilágysomlyó) – Kovács András, 1993; 2. Evangélikus templom (Beszterce) – Kovács András, 1993; 3. A Farkas utcai református templom (Kolozsvár) – Kovács András, 1993; 4. Ferences kolostor (Déva) – Kovács András, 1993; 5. Torockó régi építészete – Furu Árpád, 1994.; 6. Nagyajta – Református templomerőd – Tüdösné Simon Kinga, 1994.; 7. Vártemplom és a vár (Marosvásárhely) – Tánk Sándor, 1994.; 8. Nagybányai „Mária halála” templom – Mitru Ildikó, 1994.; 9. Ilylyfalvi református vártemplom – Gyöngyössi János, 1994.; 10. Bonchida – Bánffy kastély – Kovács András, 1995.; 11. Székelyudvarhelyi János kápolna – Tibólv Levente, 1995.; 12. Somlyóújlak református templom – Zsigmond Attila, 1996.; 13. Fogarasi várkastély – Kovács András, 1996.; 14. A csíkszeredai Mihály vár – Mihály Zita–Szűcs János, 1996.; 15. Szent János templom (Csíkszereda) – Saradi Sebestyén József, 1996.; 16. Parasztvár (Székelyzsombor) – Fülöp

Károly, 1996.; 17. Református templom (Micske) – Dukrét Géza, 1996.; 18. Református templom (Ákos) – Kiss Imola–Tóth Géza–V. Ivor, 1996.; 19. Református templom (Hadad) – Emődi Tamás, 1996.; 20. Református templom (Szolárd) – Borzói Gyula–Emődi Tamás, 1996.; 21. Református templom (Szilágycsehi) – Emődi Tamás, 1996.; 22. Református templom (Székelyhid) – Gavrucza Emese–Emődi Tamás, 1996.; 23. Szilágynagyfalusi református templom – Emődi Tamás–Majori Miklós, 1996.; 24. Láncoz templom, Szatmárnémeti – Barc Csaba, 1996.; 25. A nagyváradi-olári református templom – Péter I. Zoltán, 1996.; 26. A gyulafehérvári Szt. Mihály Székesegyház – Kovács András, 1997.; 27. Római katolikus kálvária templom – Kovács András–Kádár István, 1997.; 28. A Bethlen Gábor Kollégium, Nagyenyed – Krizbat Jenő, 1997. **Megjelenés alatt:** Bánffyhyunyadi református templom; Piarista templom, Kolozsvár.

Esztergom vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1638–1702

A Komárom-Esztergom Megyei Levéltár hosszabb távra tervezett forráskiadvány-sorozatának most megjelent első kötete új típusú munkának számít az intézmény által kiadott művek között. Abban az értelemben feltétlenül, hogy amíg az 1982 óta megjelentetett évkönyvek (legutóbbi 1995-ből) a levéltári munkatársak tudományos dolgozatait sorjázták, addig e legfrissebb publikáció eredeti történeti forrásokat tesz hozzáférhetővé mind a kutatók, mind az érdeklődők számára. Jelen kötet nem egyedülálló abban az értelemben, hogy a megyei levéltárak feudális kori iratanyagának legértékesebb részei, az egykori vármegyék köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvei regeszta szintű feldolgozásainak publikálása már az 1980-as évek elejétől megindult.

Az immáron országos méretűnek tekinthető munka legújabb fejezete a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár őrízetében töredékesen fennmaradt két jegyzőkönyv 1628–1659 és 1691–1702 közötti évekből összesen 718 db napirendi pontot felölelő bejegyzéseinek tartalmi kivonatát közli Kántor Klára főlevéltáros összeállításában.

A mű az előforduló összes ügy rövid tartalmi vonatait, regesztáit abban a sorrendben tartalmazza, ahogyan ezeket eredetileg feljegyezték. A kronológiai sorrendet ott is helyreállították, ahol az valamilyen oknál fogva nem állt fenn. A regeszták közlik az itt szereplő valamennyi személy- és helynevet, köztük ma is meglévő, illetve már elpusztult falvakét (ld. térkép), peres ügyek tárgyát, a társadalom, a politikai élet, a gazdaság, a had- és művelődéstörténet tárgykörébe tartozó adatokat, tényeket. A közgyűlési bejegyzések eredeti nyelve kis kivétellel a latin, a néhány magyarul írott mondatra

külön is utal a szöveget gondozó, – ezek azonban sajnos nem tekinthetők nyelvemlékeknek.

E változatos tartalmú anyagból ki kell emelni a királyi és nádori leiratokat, amelyekből elsősorban a kutatók nyerhetnek képet arról, hogy a rendi alkotmányhoz ragaszkodó megyei nemesség és a Habsburg abszolutizmus viszonya miként alakult, főként a XVII. sz. végén. Ezen túlmenően a nemesi felkelések, adóügyek, a vármegye belső életével, igazgatásával kapcsolatos ügyek, nemesség kihirdetések fontos és eddig igen korlátozottan hozzáférhető adalékokat tartogatnak a helytörténeteknek és a legszélesebb érdeklődői körnek.

A mű közigazgatás-történeti bevezetőjéből kiderül, hogy mennyire egymásra utalva éltek a szomszédos vármegyék a „török torkában”. Esztergom vármegye közigazgatása 1543 után Komáromban működött, 1620-tól Érsekújvárra tette át székhelyét, 1663–1683 között ismét Komáromban, majd Esztergomban tartotta üléseit. Új adat, hogy az esztergomi Vármegyeháza már az 1690-es évektől fennállt. A kötet bevezetője szól a nemesi közgyűlés működéséről, valamint összefoglalja a kötet használatához nélkülözhetetlen technikai tudnivalókat. A vármegyei közgyűlések időrendi mutatója és a megyei tisztségviselők nevét és pozícióját leíró archontológiai összeállítás jó kiegészítések. Apró megjegyzés, de nem hallgathatjuk el, hogy a helytörténeti irodalomjegyzékbe talán fel lehetett volna venni az ott is szereplő Takáts Sándor mellett a szintén neves, ugyancsak a megyéhez köthető tudós turkológus Fekete Lajosnak legalább egy művét.

E gazdag és sokrétű anyagban a gyors tájékozódást segíti a kötet végén található hely- és személynév, valamint tárgymutató. Ezt szlovák és német nyelvű rezümé, illusztrációk jegyzéke követi, amelyet Esztergom vármegye hatóságának működési területe 1638–1702 című térkép, rajta a resztergomban szereplő helységekkel egészíti ki.

A kötetben található ábrák, aláírások, pecsétek, metszetek, facsimile lapok fekete-fehér reprodukciói is szemléletesek. Mindezek emelik a már említett Kántor Klára főlevéltáros és a két másik kötetet jegyző, itt lektoroként működött Turbuly Éva által reprezentált szakmai színvonalat.

Dr. Horváth Géza

Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában

Pesty Frigyes 1864. évi, Erdélyre és az akkori Magyarországra kiterjedő óriási vállalkozását (összegyűjteni a haza helyneveit) aligha kell méltatni, hiszen egy ilyen hatalmas anyag önmagáért beszél. Eddig több megye leírása látott napvilágot – magam a történelmi Bereg, Szatmár, Ugocsa és Ung megye anyagát tettem közzé, így némi rálátásom van a munkára. Ám nem feltétlenül kell me-

gyékben gondolkodni, hiszen a kisebb lejegyzések publikálása is fontos. Kováts Dániel érdekes motívumot választott: két város környékének falvait írta le. Nehezítette munkáját, hogy a helységek akkor három megyében feküdtek: Abaújban 19, Szabolcsban 3, Zemplénben 26, összességében 58 település. Napjainkra ez a szám csökkent, hiszen azóta községegyesítések történtek, illetve Sárospatakhoz és Sátoraljaújhelyhez csatoltak falvakat. Így pl. Sározsadány alatt találjuk meg Arbonyzsadányt és Bodrogsárát, illetve Sátoraljaújhely alatt Károlyfalvát, Rudabányácskát és Hosszúlázt. Mai nevén van a sorrendben pl. Hercecgút, az egykori Trauconfalva. Érdekes, hogy a mai Vilyvitány eredetileg két megye területén volt: Vily Abaújban, Vitány pedig Zemplénben. Természetesen míg ez összeállt, s a pontos azonosítás megtörtént, ha nem is nehéze, de aprólékos munkát követelt. Három mai község nem szerepel: Nyíri (nem küldte vissza az ivateket), Györgytarló és Tiszacsermely pedig XX. századi alapítás.

Miként az előszóban olvashatjuk, a szerző mikrofilmekről olvasta le az egyes községek leírásait, ez esetünkben 6 tekercsen van szétszórva. Aki már olvasott hasonlót, tudhatja, hogy mennyire szemrontó, fárasztó munka ez. Arról nem is beszélve, hogy helységenként más és más íráshoz kell a lejegyzőnek hozzászoknia. Némelyik könnyedén olvasható, de vannak olyanok is, amelyeknek a leírása napokat vesz igénybe. Ennek oka lehet a csúnya írás, másrészt pedig a halvány tinta. Azt hiszem, senki sem irigyelheti a közzétételt. Nyomatva nagyon is egyszerűnek tűnik.

Kováts Dániel a leírások nyilván megyék szerint haladt. A Bevezetésben közli Pesty Frigyes kérdőpontjait, hiszen az olvasó aligha értené a leírásokban levő sorszámkat. Hallatlanul precíz munka. Természetesen ragaszkodnia kellett az akkori jegyzők helyesírásához – azaz nem javította a hibákat, hiszen akkor a filológiai hitelt sértette volna meg. S azt is el lehet mondani, hogy a technikai szerkesztőnek sem volt könnyű a dolga. A szerző minden helység után a „Jegyzetekben” közli a pontos leőhelyet lapszám szerint, a községnév jelentését, esetlegesen további információkat is ad – mindezzel a táj kutatóinak kíván segítséget nyújtani. Illusztrációkat is bőven találunk a kötetben: kisebb részben kópiákat a Pesty-féle anyagból, nagyobb részben az illető helység régi térképét vagy annak egy-egy részletét.

A könnyebb eligazodás kedvéért a kötetet helynévmutató, a leírásokban szereplő személyek mutatója, továbbá a környéket bemutató térkép zárja.

Hibának legfeljebb azt lehet felróni, hogy hiányzik Kenézli és Zalkod 1864. május 28-ról keltezett leírása, mindkettő 5–5 helynevet tartalmaz. Úgy látszik, hogy Nyitray Sámuel, a dadai járás szolgabírája a kisterjedelmű szöveggel nem volt megelégedve, s terjedelmesebb – a kötetünkben szereplő – leírásra kérésre Kriston Lajos körjegyzőt (a Szabolcsból Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez csatolt helységek leírását A Herman Ottó Múzeum Év-

könyve XXXIII–XXXIV. 1996. 339–347. lapjain közöltem). Ez a hiány a munka értékén nem változtat semmit, hiszen a jegyző az első változatot annak rendje s módja szerint beleépítette a másikkba.

Mindent összevetve, Kovács Dániel derekas munkát végzett, hasznos könyvet adott a kutatók és a téma iránt érdeklődők kezébe. S azt is elmondhatjuk, hogy honismereti „térképünkön” egy fehér folttal kevesebb lett. Hogy a leírások minőségben eltérnek egymástól, arról csakis a jegyzők tehetnek, hiszen nekünk több mint 130 év távlatából – akár tetszik, akár nem – azt kell elfogadnunk, amelyeket őskor és ott fontosnak tartottak.

A 200 oldalas könyvet a Kazinczy Ferenc Múzeum adta ki III. Füzeteként Sátoraljaújhelyen 1998-ban.

Mízer Lajos

NOVÁK LÁSZLÓ:

Egy nagykőrösi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra

Minden jubileumi megemlékezésnek van olyan haszna is, hogy eladdig ismeretlen, vagy nagymértékben elfelejtett, a közgondolkodásban helyet nem kapott, forrásként használható emlékiratokat, naplót, feljegyzéseket fedeznek fel, tesznek közzé s ezzel is igyekeznek a kérdéses eseményről, folyamatról, személyről vagy személyekről tudottakat gazdagítani. Természetesen ritkán, egyes esetekben pedig már nem is lehet nagyjelentőségű, a kérdéses tárgyról tudottakat megváltoztató erejű irományt, emléket találni. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy akkor ne is tudassunk ilyen ismeretlen, vagy kevésbé ismert „források” után; hanem éppen ellenkezőleg, keresnünk, kutatnunk kell minden emlékezést, feljegyzést, naplót stb. után. Mert ha az ismert tényeket, megállapításokat gyökeresen nem is változtatják meg, arra alkalmasak, hogy a részleteket, a mindennapi eseményeket, vélekedéseket valamilyen vonatkozásban kiegészítsék, magyarázzák, finomítsák. Ezek a későn felfedezett és publikált emlékezések éppen a helytörténeti tájékozódás terén jelentősek.

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharcnak nagymennyiségű, eléggé differenciált és zömében értékes napló-, emlékirat-, feljegyzés stb. irodalma van. Legnagyobb írónk, tudósaink, művészeink mellett számtalan, az eseményekben résztvevő katoná, tisztviselő, közigazgatásban, iskolában dolgozó ember, pap, tanító, iparos-kereskedő hagyott hátra ilyen vagy olyan feljegyzést, naplót, emlékiratot, amelyek legtöbbször már réges-régen kiadták. Homályban igazán csak kevés maradt. Mint például a szabadságharcot megsebesüléséig végigküzdő Szalay József emlékiratai.

A nagykőrösi (abonyi) nemesi származású Szalay József Abonyban, a szülői háznál „priváta” is-

kolázott, iskolai képzését tekintve Nagykőröshöz, Kecskeméthez, Debrecenhez kötődött, s mint pozsonyi jurátus, 17 éves korában, nagy nehezen megszerzett szülői engedéllyel katonának állt. A fiatal ember lelkesedése leküzdött minden ellenérzést és mindjárt a legveszélyesebb helyekre osztották be, mint például a Délvidékre a felkelt szerbek ellenére, Futak megtartói közé. Lelkesedése, képzettsége, rokonszenv, szerény egyénisége, rokoni kapcsolatai és némi katonai sikerei következtében hamarosan megkedvelték, rokonszenveztek vele, Dembinszky és Lázár Vilmos kedvence lett. Komolyabb feladatokat is bízta rá, futárszolgálatot látott el a Fővezérség, a Debreceni Kormány, illetve az 1849. évi délvidéki (Nagyvárad, Arad, Sarkad, Gyula), a tiszántúli (Törökszentmiklós, Mezőtúr) csapatrészek, parancsnokságok között.

Szalay visszaemlékezései abban különböznek más emlékiratoktól, hogy mivel kezeit elveszítette, jóval felépülése és a szabadságharc befejezése után, tollbamondva készítette el. Ez a kényszerű módszer önmagában is sok kételyt támaszthat, de ha azt a sajnálatos körülményt is figyelembe vesszük, hogy leírója egy képzetlen, tájékozatlan, a helyesírásról mit sem ért, végeredményében műveletlen ember volt, könnyebben érthetjük meg, hogyan, s miért maradt Szalay József emlékirata – ha szűkebb körben tudak is róla – a legutóbbi időkig ismeretlennek. Még annak dacára is, hogy az akkor elkészült emlékiratot 1888-ban, a Hazánk című folyóirat részletekben közölte.

Szalayt 1849 nyarán a Keleti-Kárpátokba, Bártfa környékére vezényelték, a betörő orosz csapatok szemmel tartására és előrehaladásukban való akadályozására. Feltartóztatásról szó sem lehetett, mert a betörő oroszok óriási számbeli fölényben voltak és fegyverzetük is jobb volt, mint a magyar katonaságé. Mindmáig nem tisztázott módon Szalay József, talán utasítás, sőt engedély nélkül embeivel megtámadott egy nagyobb, járőröző kozák csapatot. A támadás tragikus véget ért, mert a kozákok 1849. június 19-én szétverték a kisszámú magyar csapatot. Szalay Józsefet is súlyosan megsebesítették. Azonban nem halt meg. Bajtársai önfeláldozó segítségével emelékítették a csatáról és végül is Eperjesre vitték, ahol a város áldozatos, nemes hölgyeinek bujtatása és gondozása következtében életben maradt, de örökre csonka, rokant, székhez kötött ember lett. Rokkantságából fakadó elkeseredését csak fokozta lelkiismeret-furdalása, amit azért érzett, hogy az ő megdondolatlansága, hősködése okozta a kis csata elvesztését, jó néhány katonatársai halálát, ahogy azt hangoztatták is. Holott, már akkor igyekeztek megnyugtatni, hogy az oroszok az ő állítólagos hősködése nélkül is megtámadták, lerohanták volna őket és akkor veszteségeik még nagyobbak lettek volna.

Emlékiratában beszámol a forradalom és szabadságharc katonai rendjéről, rendszeréről, a vezetők személyiségéről, a kiképzésről, a fegyverzet alakulásáról, a megjárt városok életéről, a kiterjedt rokonság és a bihari-szatmári-beregi, illetve Pest

megyei nemesség, a megyei közelet alakjai életmódjáról. Számos olyan motívumot lejegyzett és megőrzött számunkra, amilyenek másutt nem maradtak fenn.

Az emlékiratot 1946-ban vásárolta meg Nagykőrös városa a nagykőrösi Arany János Múzeum számára, ma is a Múzeum Történeti Dokumentációs Adattárában van: 75.2.1. leltári számom őrzik. Itt hívta fel magára Novák László múzeumigazgató figyelmét, aki aztán ki is adta. Novák László felhasználta a kiadás adta lehetőséget arra, hogy Nagykőrös városa 1848–1849. évi történetét nagy részletességgel megírja, s mintegy bevezetőként közre is adja. A város történetének feldolgozása abból a szempontból sem volt hiábavaló, hogy az emlékirathoz feltétlenül szükséges történeti, helytörténeti jegyzetekhez így könnyen és nem külön munkával hozzájutott. Magát a kiadást jónak, hasznosnak, sőt szükségeszerűnek minősíthetjük, még akkor is, ha a helyesírás, a szószertíri közlés vonatkozásában kétségeink vannak.

Összegezve: Szalay József majdnem ismeretlen emlékiratának kiadása nemcsak az 1848/49-es kutatásoknak válik hasznára, hanem helytörténeti jelentősége is nagy. Bizunk benne, hogy az emlékirat kiadása sok tekintetben meg fogja termékenyíteni a nagykőrösi–kecskeméti–debreceeni helytörténeti kutatásokat, és elő fogja segíteni 1848/49 helyi történetének jobb megismerését. (*Arany János Múzeum Kismonográfiái* 11. Nagykőrös, 1998.)

Dankó Imre

SAS PÉTER:

A kolozsvári Szent Mihály templom

Kolozsvár legfőbb ékessége századok óta a főtérsi Szent Mihály plébániatemplom. Örvendetes, hogy hatvankét év után – hiszen Grandpierre Edit hasonló című kis könyve réges-rég bibliofil ritkaságnak számít – végre újból megjelent egy korszerű, jól dokumentált és népszerűsítő stílusban megírt kismonográfia Kolozsvár legimpozánsabb, mondhatni jelképértékű műemlékéről.

Merész tettetnek számít Sas Péter művészettörténetész vállalkozása, hogy hatszáz évét átívelő „időutazásra” invitálja a tömörén, célratorően, de hál’istennek olvasmányosan (is) megfogalmazott, bedekkerszerű könyvének megcélzott közönségét. Mert a változatos és sokszor kegyetlen erdélyi történelemben a város – és benne a Szent Mihály templom – sem kerülhette el soha a sorsát, amelyet az idő változása kirótt rá. Komoly, elmélyült kutatómunka, s a források alapos tanulmányozása sejtethető a leírt sorok mögött. Talán ez is az oka, hogy ilyen sokáig kellett várnunk megjelenésére.

A könyv hármastagolású beosztása kitűnően eleget tesz az áttekinthetőség követelményének.

Építészettörténet és a korabeli állapot leírása alcímen imponáló tárgyismerettel, részletesen taglalja a ho-

vatartozása körüli csatározásokat, a mai alakjában és környezetében való megjeleníthetőségnek hozszadalmal küzdelmeit. Szóban és képbén egyaránt sikerül szemléletesen bemutatnia a mértékartó büszkeséggel magasba törő, gótikus-neogótikus stílusú istenházát. Szövegközi képanyaga – csakúgy, mint a kötethez függeléként csatolt, M. D. Schiau készítette színes fotók – jól szolgálja a szöveg megértését (a barokk beütések összefüggő koordináta-rendszerbe helyezését is!), hogy vizuális élménnyel alátámasztva segítse hozzá olvasóját a kínált ismeretanyag teljes értékű befogadásához.

A *Művészettörténet és a mai állapot leírása* című második részben bemutatja a templombelső művészettörténeti emlékeit és értékeit, az első részben már megszokott (meg is kedvelt) hitelességre törekvő, mégsem fárasztó stílusban. Érezhetően arra is kiterjed a figyelme, hogy a katolikus szimbolikában kevésbé jártas olvasó számára is megkönnyítse a festészeti-szobrászati-belsőépítészeti értékek valós tartalmának felfogását, megértését. Noha jóval kevesebb (mindössze kilenc) illusztrációt illeszt be a leírások alátámasztására, döntésével egyet kell értenünk, mert a felirat-idézetek, ha szükséges, (ki-egészített) szövegtöredékek, adott esetben a latin nyelvű idézetek fordítása is bőségesen kárpótolnak az elmaradt rajzkéért, s persze arra ösztönzik az olvasót, hogy keresse az alkalmat „élőben”, a helyszínen vizsgálódní.

Az *Adattár* című harmadik rész tulajdonképpen tizenhét nagy fejezetre osztott megbízható – a templom építésével és felszerelésével kapcsolatos – dokumentációt tartalmaz. Külön kiemelendő tény, hogy javarésze mindeddig publikálatlan, a szerző eredeti vizsgálódásaira alapozott, a szakemberek által sem ismert adatokat tartalmaznak. Sok archív fotó és kép is itt jelenik meg először.

Elmondhatjuk tehát, hogy a kötet egyértelműen nyereséget jelent a középkori erdélyi művészet- és építészettörténet iránt fogékony, a szakrális épületek iránt érdeklődő minden rendű és rangú magyar olvasó számára. Köszönettel nyugtázzuk a Szent Mihály egyházközség áldozatvállalását, Czirják Árpád érseki helynök-plébános megértő támogatását és mindazok hozzájárulását, akik közreműködtek e kötet megjelenítésében. Bizunk abban, hogy akár sorozatnyitónak is tekinthetjük, amelyet újabb hasonló templomismertető fognak követni. (Kolozsvár, Glória 1998.)

Gábor Dénes

SZILÁGYI MIHÁLY:

A grábóci szerb ortodox kolostor története

A helytörténetész szerző a hatvanas években kezdte kereskedelem-történeti kutatásait. Scheiber Sándor professzor ösztönzésére foglalkozott a magyarországi zsidóság XVII–XVIII. sz.-ával és megírta a bonyhádi zsidó kereskedők, majd a Tolna

megyei zsidó hitközségek történetét. A szerző több évtizedes munkája érett be, amikor Schweitzer Józseffel feldolgozták a Tolna megyei zsidók történetét. Sok-oldalúságára jellemző, hogy példaadó módszereséggel kismonográfiát írt Mórágyról, s néhány éve immár, hogy a zsidóság, és a református németek után a szerbség múltját kutatja. S íme itt a kézzelfogható eredmény, ez az új kötet.

A kolostor 400 éve a magyarországi szerbség több évszázadának esszenciája. Sőt a szerb ortodox egyház és a szerb nép törtériájának szerves része, hiszen 1389. június 28-án, a rigómezei csatában elvesztett a szerb államiság, a török győzelem következtében született meg az Ószerbiából menekülő szerzetesek alapításában a grábóci anyakolostor a dalmáciai Dragovityban 1395-ben. 1585-ben öt dragovityi szerzetespap Magyarországra érkezve éppen a kis völgyeségi faluban Grábócon lelt új otthonra.

A szerzőt idézve: „amit az ortodox világban Athos félszigeten Nemanja szerb fejedelem 1197-ben alapított kolostora jelent, azt a szerepet töltötte be 1585 óta Eszékől Győríg a grábóci kolostor, mint a szerb kultúra Athénje.” A Kárpát-medence szerb ortodox papképzésének központja volt, mely azt is jelentette, hogy a völgyeségi kis faluból irányították Dél-Dunántúl szerb iskoláit, innen látják el a szerzetesekkel a budai, bácsi, temesvári egyházmegyéket, kolostorvezetőket adott a Szerémség és Szlavónia területére, és volt idő amikor a püspökök is innen irányították egyházmegyéjüket.

Szilágyi Mihály széleskörű szakirodalmi alappal értékelte tárgyának legfőbb forrását *A grábóci szent arkangyalok kolostor évkönyvét*. A 300 oldalas bőrkötésű *Letopis-évkönyv 1585–1781-ig* terjedő része ósláv nyelven – Cirill és Metód óbögármacedón nyelven – rögzítette az eseményeket. Az első krónikása, *Pajsije igumen* írása egységes. A későbbi bejegyzések számos betoldással anonim szerzők tollából erednek. Valamennyi a kolostorba érkezett latin, német, magyar nyelven írott levelet a letopisba másolták az eredeti nyelven és az akkor éppen beszélt szerb nyelven, ezért a szerb nyelv fejlődéstörténete szempontjából is hasznos tanulmányozása.

Magyarra fordított szemelvényeket is közöl a szerző a letopisból. Elsőrangú forrás, a kolostor keletkezésének körülményeiről tudósít. Nyitva marad a kérdés, hogy Árpád-kori bencés, vagy korábbi bazilika kolostor és templom freskótöredékeit látták-e az alapító atyák a grábóci domb oldalában, amikor a szent helyet alkalmasnak találták a megtelepedésre. Rövidebb és hosszabb közlések szólnak a kolostori cellák, a templom, gazdasági épületek felépítéséről, a szőlőtelepítésekről. Érzékletesek a töröküljárásról, a kurucok sarcolásáról olvasható szakaszok.

Az 1690-es *Nagy Szerb Költözés* idején a szerbek egyházi és világi vezetője Csermajevics Arzenj pátriárka 3 hónapot időzött Grábócon. Az évkönyv tanúsága szerint Péterffy András szekszárdi apát-

tól birtokadományt vett a zárdának, visszakapva a török alatt elvesztett földeket. A Rákóczi szabadságharc alatt elüldözött kalugyereket 1711-ben Mérey Mihály szekszárdi apát hívta vissza, meg erősítve őket korábbi kiváltságaikban és reménykedve abban, hogy tekintélyük erejétől a „vadrákok” megszéledülnek. A szerző avatott kalauzolásában kapunk ismertetést a szerzetesi közösség hierarchiájáról és a szerzetesi életéről. Forrásértékű közlés: *A szerb szerzetesek jegyzéke és működésük adatai (1585–1974)*, és ugyancsak aprólékos kutatómunka eredménye: *A grábóci kolostor előjáróinak névjegyzéke (1585–1974)*.

Kvasity Vladimir a korábbi esemény-leírásokat 1881-ben kiegészítette, koráig írta tovább a krónikát. Folytatását Csamprang Stefan a kolostor szerzetese végezte el 1957-ben. Babity Alexej pedig haláláig, 1974-ig vezette. Szerb történetész nyomatköszítők, hogy a grábóci évkönyv szerzői a szerb identitás fenntartói voltak évszázadokon át. A szerb nép és egyháza erős egysége összetartó erő volt az évszázadok során. A krónika megőrizte a zárdá vonzásában élő szerb népesség családi, gazdasági, vallási és erkölcsi életének alakulására vonatkozó ismereteket napjaink emberének.

Külön fejezetet szentelt Szilágyi Mihály hazánk egyik lejezettebb ortodox szerb egyházi létesítményének – a kolostor és a templom – építészeti leírására. A templombelső, az ikonosztáz, a falfestmények világa a vallás-, egyház- és művelődéstörténet ötvöze. Élvezetes stílusban kapunk itt alapvető ismereteket az épület kincseiről. A filosz alaposágával rekonstruálta az 1980-ban a Szerb Ortodox Egyházművészeti és Tudományos Gyűjteménybe elhelyezett grábóci kolostor könyvtárát.

A szerb egyház és híveinek kapcsolataival foglalkozik a kötet második fele. A letopisra és különféle más forrásokra támaszkodva színes és sokrétű képet fest a szerb egyházi privilegiumokról és haszonvételekről, az egyházi jövedelmekről egészen a XVI. sz.-től a kolostori gazdálkodás megszűnéséig, 1974-ig. A hódoltsági időszakban az egész jogélet a szerbknél is vallási alapon működött. Bíraskodási joga volt a szerb ortodox papságnak polgári ügyekben is. Az egyházra a szerb népi egység megőrzésében meghatározó szerep hárult. „*A szerb népek csak egy közös színbőluma van, nevezetesen a nagy és szent egyház, mely akkor is fennmaradt, mikor minden elveszett.*” – idézi Rajovics pátriárkát Pfeiffer János nyomán Szilágyi Mihály. Az egyház fenntartó hatalma az egész élet szabályozójává vált. *Ha nincs fék – azaz az egyház – elszalad a ló.*

Ebben a fejezetben a szerb ortodox egyházi ideológiára is rávilágít a szerző. A „harmadik Róma” – Moszkva – eszméje a törökellenes orosz-szerb szolidaritás, illetve a latin ellenreformációs törekvések miatt tudatosult a Balkánon és a Szerémségben is. A pécsi püspökök a XVII. század végétől meg-megújuló uniós törekvéseivel szemben mindig a bécsi udvarban, az uralkodóiban kerestek és leltek a szerbek menedéket és támogatást. Ez eredményezte a szerb egyházi és világi vezetők auli-

kusságát, a szerbségnek a magyarországi szabadságküzdelmekben való udvarhűségét, mind a Rákóczi szabadságharcban, mind 1848–49-ben.

I. Lipót 1690–1691. és 1695. évi kiváltságleveleiben megfogalmazódó új szerb autonómiának egyetlen privilégiuma volt, ami a magyarországi hagyományban gyökerezett. Hunyadi Mátyás (1481) és II. Ulászló (1495) rendelkezése, ami a szerb ortodox népet kivette a papi tized alól, és elrendelte, hogy azt saját papjaik ellátására fordítsák.

A Szerbek a grábóci kolostor vonzáskörzetében alfejezetben a szerbség társadalmi tagozódásával, a népesség mozgásával, a szerbségnek a XVII–XVIII. sz.-i újrateremtésében játszott szerepével, a német és a tót telepítések következményeivel, a rációk gazdálkodásával foglalkozik a szerző. Érzékelteti, hogy a szerbek egyrészt a hódoltsági elpusztult munkaerő pótlására, másrészt a katonai elem erősítésére szolgáltak. A grábóci Krónika szerint a grábóci kolostort alapító szerzetesek a Kapos–Koppany mentén találtak szerb telepeket. A tizenöt éves háború újabb úrt teremtett a népességben, ezt pótolta a XVIII. sz. első harmadában betelepülő délszláv népelem. A visszahódító háborúk újra gyérítőleg hatottak, az 1690-es szerb költözés ebben a században már a második hullámnak bizonyult. A Rákóczi szabadságharc idejének dunántúli rácdúlása után Baranya és Tolna megye azzal a kérdéssel fordult Észak várparancsnokához, hogy a visszaköltöző rációk fegyveres csoportjaitól tagadja meg a belépési engedélyt, csak békés gazdálkodó elemek jöhessenek. A gazdálkodáshoz értő rációk jeleskedtek a szőlőművelésben, gyümölcs- és kukoricatermesztésben, a méhészetben és jelentős állattalománnyal rendelkeztek. Azonban sem ők, sem a Felvidékről érkező magyar telepek nem tudták kitölteni a hódoltság támasztotta úrt. A teljes térkitöltés a német telepekkel ment végbe.

A Szerb nemzetiségi statisztika Fényes Elek 1836. évi összeírásától az 1949. évi népszámlálásig terjedően mutatja be a tolnai szerbek elfogyását. 1920-ig fokozatosan, a trianoni döntés után a Magyar és a Szerb–Horvát–Szlovén királyság optálási egyezménye folytán nagyságrenddel csökkent a számuk. A szerbek az ortodoxia természetéből fakadó szigorú tradicionalizmusuk folytán nem alkalmazkodtak a változó gazdasági-társadalmi viszonyokhoz. Befelé forduló vallási élet és társadalmi magatartásuk tükröződött a mentalitásában, házassági szokásokban. Nagycsaládos szervezethez való ragaszkodásuk identitásuk pillére, ugyanakkor gazdaságtalan munkamegosztásuk konzerválója. Az önálló jellegű gazdálkodás, a hagyományos állattartás túlhaladottá vált a piaci viszonyok térhódításával. A velük együtt élő németek előretörése egyértelműen a gazdasági fölény jegyében született. Az ő kiscsaládi szervezetük, öröklési rendszerük könnyebben igazodott a változó viszonyokhoz, vagyonosodott népség bázisa is ez volt. A szerzetespapságot eltartó népesség fogyása az általuk eltartható papság számának csökkenését is okozta.

A mellékletekben lévő évmutató, szerb–horvát kiejtési útmutató, ortodox egyházi magyarító szótár avatja kézikönyvvé e művet, amelyet szép színés fotók, jól megválasztott szemelvények és forrásrészletek egészítenek ki. Csaknem 20 fős szakembergárda közreműködése is a szerzőt dicséri, hiszen nyelvészeket, turkológust, régészt, levéltárost, múzeumi szakembert, könyvtárost tudott megnyerni munkájához. Jellemző példa a „grábóci török fermán” esete. A budai szerb püspökség szentendrei múzeumában látható két török kéziratról eddig úgy tudtuk, hogy az 1585-ben Grábócon és 1700 körül Ráckeven megalapított szerbeknek szól. Dávid Géza turkológus kiderítette, hogy ezek későbbiek, nem azonosak az 1585. évi adománylevellel, amelyről a letopis azt közli, a szerzetesek tetszés szerinti földdel gazdálkodnak, kolostort templomot építhetnek.

Végül kell szólnom a kiadók derekas munkájáról, a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára és a Babits Kiadó együttműködéséről. Ajánlom a köteteket a téma iránt érdeklődők figyelmébe. (Babits Kiadó, Szekszárd, 1999. 117. old.)

Szöcs Zoltán

CSATH BÉLA–DR. DEÁK ANDRÁS– FEJÉR LÁSZLÓ–KAJÁN IMRE:

Magyar vízügytörténet

A magyar vízszabályozás történetét feldolgozó monografikus nagy munkát követve (A magyar vízszabályozás története. Szerk.: Ibrüg Dienes Bp. 1973.) pontosan negyedszázaddal később vehettük kézbe a bajai műszaki főiskolán elhangzott vízügytörténeti előadásokból szerkesztett újabb, összefoglaló jellegű vízszabályozás-történetet. A kiadvány jellegéből is következően az előbbinél terjedelmében és kitekintésében is szerényebb, ám korszerű történetiszemléletével azon esetenként túl is mutat.

A szerzők gyakran többet időztek a történelemtől, mint a kimondottan műszaki-történeti leírásoknál. A víz és az ember kapcsolatának történetét boncolgatják az elmúlt kb. negyedévezrednyi időben. Ma már nehezen képzelhetjük el, milyen is lehetett Magyarország vízfeldrajzi képe a szabályozások előtti időkben: az Alföld jelentős részét állandóan vagy időszakosan víz borította, de összefüggő mocsár volt a Duna és a Dráva vidéke, a Balaton-környék teljes vízrendszere, a folyók melléke is. Két évszázad kellett ahhoz, hogy a tervszerű vízrendezések nehéz munkája eredményeként a vizeket kordába szorítsák, hogy kártevőseiket a lehető legkisebbre korlátozzák, hogy hasznosságukat fokozzák, de ugyanennyi idő elegendő volt arra is, hogy eltűnjön a vizekhez alkalmazkodó ősi növény- és állatvilág, a vele együtt járó életmóddal együtt. A folyó és ártere, a mocsár és a lárp ugyanis rányomta bélyegét nemcsak adott természeti kör-

nyezetére, hanem kiterjedésének időszakos változásaival szabályozta az emberi tevékenységet, a települések helyét és formáját, de a gazdálkodás rendjét és lehetőségeit is.

A kiválóan tagolt kötet közel tucatnyi fejezetre bontva halad végig a rómaiak kezdte vízumunkálattól, majd az azokból az idők folyamán kialakuló vízszabályozásokon és ármentesítéseken át egészen a második világháborút közvetlenül követő időszak vízügyi politikájáig.

A Kárpát-medencében a vízhasználat mellett már igen korán találkozunk a vízépítés nyomaival is, mivel segítségükkel tudták kihasználni a rómaiak Pannónia kedvező természeti és földrajzi adottságait. Emlékei ma is számos helyen fellelhetők, hiszen mind a népvándorlás népei, mind a betelepülő magyarság felhasználta azokat, a megszállt területek gazdasági hasznosítása, vagy éppen katonai védelme érdekében. A XVI. századig kialakult vízhasznosítási módokat – halászat, tógazdálkodás, vízi közlekedés, vízerő-hasznosítás, öntözés – a török hódítások következtében felváltották a hadászati-védelmi jellegű vízi munkálatok. A végvári láncolat szinte valamennyi erődtímnél nyomát találni valamilyen, a vizek rendezésével, elterelésével, felduzzasztásával stb. kapcsolatos tevékenységnek. Az ekkor kialakult vízvivőknak, az évszázadokkal korábbi állapotoknak a visszatérését azonban csak részben kell a török elleni védekezési módban keresni, döntőbb volt az, hogy e területek gyérülő népessége a természet szabad kedvére volt kénytelen átadni addig rendezett vízügyi patkáját, tavait, ármentesített földjeit.

A török hódoltság öröksége olyan súlyos volt, hogy a XVIII. század közepétől, az ország gazdasági újjáépítésétől számították a magyar vízumunkálatok kezdetét is. Az ekkori lecsapolások és ármentesítések igénye nagyban hozzájárult a hazai vízügyi igazgatás első szerveinek felállításához és nem utolsósorban a mérnökképzés, s elsősorban a vízmérnök-képzés szervezeti kereteinek a megteremtéséhez. Az ekkoriban született mérnöki tudományág, az egyetemi szintű képzéssel született hazai mérnökhad tette lehetővé azt a nemzetgazdasági szinttel mérve is hatalmas vízrendezési és vízszabályozási munkát, amelyet a hazai reformkor eredményeinek a felsorolásából sajnos gyakran kifelejtünk.

A Széchenyi István nevével is jelzett reformkor-szakban teljesedett ki először az elődök – Béli Mátyás, Mikoviny Sámuel, Krieger Sámuel, Orczy Lőrinc – már tudományos alapokon megfogalmazott munkássága, s indulhattak meg a szinte az egész Kárpát-medencére kiterjedő rendszeres vízumunkálatok, a folyószabályozások, lecsapolások és ármentesítések. A korszak vezető mérnökei – különösen pedig az elméleti szakemberként is kiemelkedő Beszédes József – már a komplex vízgazdálkodás gyakorlati alapjait teremtettké meg, elsősorban is a vízszabályozó társulatok keretei között. A mindjobban terebélyesedő víztársulati érdekeltségek századunk elejére már az ország vízjárta te-

rületeinek nagy részét átfogták, s csak 1948-ban, az egységes vízgazdálkodási szervezet létrehozásakor szűntek meg.

A nagy folyók – a Duna, a Tisza, a Körösök, a Dráva – felmérési munkálatai, majd a legnagyobb hazai vízumunkálat, a Tisza-szabályozás Vásárhelyi Pál és Pietro Paleocapa tervei körül zajló – indulattól sem mentes – szakmai viták, a velük egy időben zajló törvényi szabályozások, mind hozzájárultak ahhoz, hogy Európában a XIX. század második felének, s századunk elejének talán legnagyobb vízszabályozási munkálatai nálunk történhettek meg.

A szabályozásokat és ármentesítéseket mezőgazdasági szerkezetváltás követte, s nélkülük aligha hódíthatott volna jelentős tért a korszerűbb talajművelés, a belterjes gazdálkodás, a nagyüzemi gabonatermelés – s ha mennék tovább, a világmeleti malomipar, az egyre korszerűbb élelmiszeripar. A vízrendezési munkálatokban a századvég-től már kevésbé az ármentesítés, mint inkább a vizek kártételeinek elhárítása, a természet alaj fokozottabb védelme került előtérbe. A széleskörű kultúrmérnöki szolgálat egyik legfontosabb feladata a vízhasznosítás általános irányítása mellett a belvízelvezető csatornarendszer hálózatának a kiterjesztése, s mellette a széleskörű gazdasági hasznosítás – halászat és haltenyésztés, a vízierő különféle kihasználása, öntözés stb. – szervezeti kereteinek és közigazgatási-hatósági szerepének a kitépése lett.

A trianoni békeszerződés okozta területi változások erőteljesen hatottak az addig Kárpát-medencéi egységes területek tekintő vízügyi politikában is. A gazdaság folyamatos nehézségei miatt a két világháború között jelentősebb vízumunkálatokra nem is került sor, ha csak ide nem soroljuk a Kis-Balaton – eredményét és következményeit tekintve – sikertelen lecsapolását. Egyetlen igazán sikeres terület az öntözésügy volt, ahol is a Sajó Elemér nevével jelzett – és az 1950-es évektől nagy lendületet vett – alföldi öntözési program megvalósításának az első lépéseit tették meg.

Külön fejezetet szenteltek a kötetben a hazai vízügytörténet egy sajátos területének, a mélyfúrású kutakkal történő ivóvízellátásnak, a víz-bányászkodás – elsősorban a Zsigmond Vilmos nevével jelzett – magyarországi kezdetének. A főleg az alföldi területek vízellátásában nagy szerepet kapott tevékenység már a vízhasznosítás ipari területére nyújt rövid betekintést.

A kötet számos képmelléklete igen jól illeszkedik a társadalmi mondanivalóhoz – sőt sok esetben ennek a fordítottja is megállja a helyét – sajnos a minősége az egyszerűbb, jegyzetszerű kivitel következtében a kelleténél gyengébbre sikeredett. A kötet talán egyetlen igazi hátránya, hogy a hagyományos könyvtári forgalomba nem kerülve nem jut el az érdeklődők legnagyobb hányadához. (Pro Aqua Alapítvány Esztergom és az Eötvös József Főiskola Műszaki Fakultás, Baja, Baja, 1998.)

Bencze Géza

A „téglától” a múzeumig

Régi szólásunk szerint aki „téglát szapul” az oktalanságot művel, haszontalan vagy eredménytelen munkát végez. Ez a megállapítás nem igaz Fodor Józsefre, aki felismerte a „later” szépségét és annak gyűjtőjévé, őrzőjévé vált. Egy olyan tárgyba szerelmesedett bele, amiben más csak építőkövet, építményt, munkát (téglavetést), technikát (téglalagot), gyártípust (téglagyár), színt (téglaszín, téglavörös), matematikai képletet (téglalap), formát (téglalakút) lát. Fodor József mérnök-tanár, s egyben múzeumigazgató nemcsak alapított, de meg is örökölte, leírta, közölte könyveiben a többéves kitartó munkával létrehozott téglamúzeumok történetét, dokumentumait.

Fodor József keze nyomán erről három könyv is született. Az első *A volt Veszprémi Téglamúzeum emlékére* íródott 1997-ben. Az 1999-ben megjelent kötete a *Magyar Építőipari Múzeum születésének története Veszprémben* címet viseli. Ez a könyv 13 szívszöveges esztendő munkájának dokumentuma, melyben a szerző saját naplóját hívja segítségül, hogy elkalauzolja az olvasót egy múzeum „vajúdásának” és „születésének” történetébe.

Az 1998-ban napvilágot látott könyvében pedig a téglamúzeum létrejöttének krónikáját tárja az olvasó elé: *Téglamúzeum története a királynék városában, Veszprémben*. (Veszprém, 1998. 286 old.) A fejezetekből megismerhetjük a sajátos intézmény létrejöttének lépéseit (kiállítások, légópince átalakítása, megnyitás körülményei), azt, hogy miként adott otthont a régi veszprémi városháza barokk pincéje a Magyarországon egyedülálló, mintegy ezerdarabos bélyeges téglának, kúp- és tetőcserepnek, a téglakészítés eszköztárának, maketteknek, dokumentumoknak. Az itt bemutatott téglák a római kortól napjainkig mesélnek faggatóknak. Egy fejezet dokumentuma például a balatonfüredi római téglavető kemence leletmésésének körülményeiről ad tájékoztatást. A könyv arról is beszámol, hogy a szerzőt mi készítette a *Magyarországi Téglák és Cserépgyárak Történetének* megírására. A tanulmányból megismerhetjük a téglák típusait (egyházi monogramos téglák, grófi és uradalmi téglák, várkapitányok monogramos, évszámú téglái, kalegurált bélyeges téglák), sőt megtudhatjuk, miként alakult ki a téglabélyeg és monogramok használata hazánkban. Aki pedig nem tudná, hogyan készül a vályogtéglák, vagy miként élt egy „téglás”, milyen az „egy személyes téglasélet”, az Fodor József írásából arra is választ kaphat. Ahogy arra is, miért számít ritkaságnak néhány feliratos kúp- és tetőcserep, melyeken nevek szerepelnek. A feliratos téglák „beszélnek” a készítőjéről, egyházi és világi személyekről. Például Padányi Bíró Márton veszprémi püspök monogramja szerepel az egyikén. De a tréfa is megfér ezen a tárgyon: „Nem lehet, de nem lehet a gyárvárosi jampecokkal kikukoricázni”. A könyv értékét növeli az is, hogy adatokat közöl a múzeum látogatottságáról, intézmények kapcsolatáról és együttműködéséről,

valamint csemegézhetünk a gyűjtők és a szerző levelezéseiből is.

A Győr-Moson-Sopron megyeiek számára figyelmet érdemel a téglamúzeum tárgyi és archivális értékeit bemutató fejezet. Ebből kiderül, hogy „ismerünk 1569-ből Győrben gyártott, és 1583-ban Sopronban gyártott téglát is. Ez utóbbiról a fennmaradt Rómer Flóris féle rajz is tanúskodik a múlt század végéről”. A gyűjtők névsorában két megyénkbeli is szerepel, Áfra Ferenc (Győr), Rákos Máté (Sopron). A múzeumban láthatjuk a győri bélyeges téglák rajzait, melyek Lövei Pál felmérései alapján készültek. A szerző külön kitér a pannonthalmi bencések tégláira, melyből megtudhatjuk többek között, hogy a hold-sarlóból kinövő kereszt mit szimbolizált, majd a XIX. század közepén mit jelentett az ABB bélyeg. Ezeket a téglákat a ménfői téglagyár égette ki. Azt is megtudhatjuk, hogy a „XVIII. században a pannonthalmi apátság Révfaluban is volt téglalevele, az elpusztult Szent Vid község helyén. Az itt készült téglák jegye félkörív, középből kiemelkedő keresztel”.

Megtudhatjuk, hogy a győri püspökségnek és káptalanoknak is volt téglalevele, a győri káptalan pedig 1741-ben Abdán létesített téglagyárat. A CZEI felirat gróf Zichy Ferenc püspök nevét rejti, az IHS a győri jezsuiták tégláin szerepel. „Az itt készült téglákat jelölhették A-betűvel.” De ez a jelzés máshol készített tégláknál is előfordul – írja a szerző. A könyvben szerepelnek a hédervári grófok téglamonogramjai is (gróf Viczay Mihály, gróf Khuen Héderváry Károly), melyek a „családi változások – névátvétel, öröklés-ről” – sőt a kastély építési periódusairól árulkodnak. A fertődi kastély falaiból kerültek elő a gróf Esterházy Pál nevével fémjelzett téglák. Fodor József leírja a Széchenyi család téglaleveleinek történetét is. Ebből megtudjuk, hogy „gróf Széchenyi Ferencnek is volt téglalevele Nagycenken”. Az 1860-as években gróf Széchenyi István fia, Béla üzemeltette, így került a téglákba a SB koronás bélyeg. Várkapitányok neveit is őrzik a téglák, így 1606–1630 körül, Hanns Preiner győri várkapitányét, 1678-ból gróf Raimondo Montecuccoli-ét. Elgondolkodtató, hogy mit „láttak” ezek a téglák a törökkel elleni harcok folyamán? Arról is megtudhatjuk, hogy kalegurált bélyeges téglák kerültek elő egy győri házból. A bekarcolt szám jelölhette a munkanap végét, vagy a nyerstégla parcella számát. Az a tény, hogy a téglák nem Dunántúlon készültek, rámutat a cserekapcsolatokra is. Az olvasó arról is tájékoztatást kap, hogy megyénk leghíresebb téglagyára Csornán működött, Kokas Nándor Göztéglagyáraként, valamint arról, hogy a soproni Lenk téglagyár milyen tetőcserepeket és idomtéglaikat gyártott.

A könyv példája lehet egy család értékmegőrző munkájának, összetartásának is, ugyanis a gyűjtésben és a levéltári munkában az egész család részt vett. Az illusztrációk a feleség, Fodor Józsefné keznyomatá dicsérik, a szerkesztést a vő, Csudai Endre végezte. Fodor József precizitását dicséri a gyarapodási napló vezetése, melyben pontosan

rögízette a téglák és más tárgyak adatait. A könyv egyben dokumentálja a múzeum történetének összes „kellékát”, (engedélyek, levelek, plakátok, szórólapok, meghívók, újságcikkek, megnyitó beszédek, gyűjtők jegyzékét) is.

A téгла építők, az emberi hajlék alapköve, mely nem csak régészeknek, muzeológusoknak, műemlékvédőknek „mesélnek”, korokról, emberekről. Szerencsénk, hogy Fodor József 1980-óta megszálottja az építéset eme relikviájának és létrehozott egy egyedülálló műszaki múzeumot, mely visszaváraszolja várak, templomok, lakóházak eltűnt életét, szervezetek, intézmények, személyek építő tevékenységét. Fodor József újból épített, múzeumot alapított, s közben arról sem feledkezett meg, hogy köszönetet mondjon azoknak az intézményeknek (Veszprémi Római Katolikus Püspökség, OMF Magyar Építészeti Múzeum, Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség), személyeknek (gyűjtők, tervezők, intézményvezetők, ipari tanulók), akik gyarapították, segítették gyűjteményükkel, építményeikkel, munkájukkal a múzeum létrejöttét. Bizton mondhatjuk: Fodor József a „tégla szapulásával” nem végzett okatlan, értéktelen munkát.

Lanczendorfer Zsuzsanna

GECSEI EDIT:

Üzen a múlt

Honismereti irodalmunk újabb szép kötete 1998 szeptemberében került iskolákba és az olvasók kezébe a celdömölki Pauz-Westermann kiadásában. A szerző, aki megyei szaktanácsadó, s így nyilatkozik könyvről: „Célja, hogy segítse a harmonikus kapcsolat kialakulását a természeti és társadalmi környezettel. Alapozza meg a nemzettudatot, mélyítse el a hazaszeretetet és ösztönözzön a környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására.”

Üzen a múlt – megelevenítő, összefoglaló fejezetben hívja fel a figyelmet mindazokra a hagyományokra, amiket népünk szellemi kultúrája évszázadok óta megőrzött. Elsősorban szülőföldünk népszokásait mutatja be az évszázadok és a mindennapok tükrében. Az őszi időszak a betakarítások, számadások ideje, a dióverés, az aszalások, a szüret sok munkáját. Ezek vezetnek át a téli időszak hagyományai, szokásai közé. A kukoricafosztás, tollfosztás, a fonás mellett az ilyenkor kezdődő disznóölések szokásai teszik élvezetessé a munkát. Nagy értéke a könyvnek, hogy bő anyagot ad a megelevenítésre, feladatokkal kapcsolja be az olvasót és tevékeny részesévé teszi a megelevenedett hagyományoknak. Népdalokat, mondákat tanít és a népköltészet mellett neves költőink alkotásait teszi teljessé a tanítványok látókörét. A Mikulás-járás mellett a lucázás teljes anyagát adja szokásaival, mondókaival, dalaival, s így járul hozzá az értékes hagyomány életben tartásához.

A karácsonyi ünnepkör a leggazdagabb szokásokban. Az András-nappal kezdődő ádventi időszakról az előkészületek gazdag sorát közli pontos és részletes szövegeivel, dalaival, játékaival. Lélek-ből fakadóan ír a karácsonyról, a szeretet ünnepéről, hogy töltsse el a gyermekszíveket a szeretet melegével. Külön is kiemeli teljes szövegeivel Szent Pál apostol gyönyörű szeretethimnuszát. A hozzá-fűzött kérdések, feladatok segítik megvalósulni, hogy igazabb legyen a karácsony, szebb legyen az élet. Példamutató a nevelők számára.

A betlehemezés – hála Istennek – máig élő szép szokásunk, sok variációban ismert szerzte az országban. A könyv Horváth Győző rábaközi gyűjtését adja tovább. A Rábaköz értékes karácsonyi játéka a vitnyédi bölcsőcske. Cselekménye nincs, csupán énekelnek a Kis Jézus bölcsője körül. Azt az időszakot mutatja be, ami a születés és a pásztorok hódolata közé esik. A könyv teljes szövegét közli Lanczendorfer Zsuzsanna lejegyzése alapján. Nem lehet megemlíteni nélkül hagyni a hagyomány újra-élesztőjét, a közelmúltban elhunyt Énekes Lenke tanítónő, a község értékes hagyományainak gyűjtőjét, éltetőjét.

Az aprószenteki korbácsolás után következik Szilveszter, az újév köszöntése sok szép rigmussal, jókívánsággal. Hozzá csatlakozik vízkereszt napja, a hagyományos háromkirályozással. Teljes szövege Horváth Győző rábaközi gyűjtése alapján a könyvből jól felhasználható. Február a bőjt elhava, a tavaszvárás jegyében telik, alig várjuk már az első enyhüléseket, ezt mutatják az időjelző rigmusok. Gyertyaszentelő Boldogasszony és Balázs napja zárja a jeles napok sorát. A balázsolás, balázsjárás máig élő szép szokásunk. Sok változata közül választhatunk, könnyen bemutatható és a gyerekek szívesen játsszák.

Farsang a közelgő tavasz örömidéje. Ezt a vidámságot tükrözik a hozzá kapcsolódó hagyományok. Bálok, mulatságok rendezése, mókás szórakozások teszik vidámmá ezt a nagybőjtig tartó időszakot. Kiemelkedő és jól felhasználható a gyerekek bálján, a hagyományos sulibálon, sok értékes példát találhatunk benne.

A megújuló természet szépségét, üdeségét sugározzák tavaszi népszokásaink. Elvezetesen mutatja be a tavaszváró köszöntőket, dalokat, összehangolva költőink verseivel. A hűsvét teszi fel rájuk a koronát a zöldág kihajtásával, a tojásfestés sok értékes motívumkincsével, játékaival s nem utolsósorban a hűsvéthétfői locsolással. A köszöntő versikék népköltészetünk üdeségét tükrözik. Ünnepek után a májusfa állítása mozgatja meg az ifjúságot, hónap végével a májusfa kitancolásával. Pünkösdi ünnepe már a nyár elejét hirdeti, sok szép hagyományos szokása közül ma is élő a pünkösdi királynéjárás verseivel, dalaival s végén az ősi természetvarázslás említésével. Ezek életben tartásában is nagy szerepet játszik ez a könyv. A nyár hagyományai a sok nehéz munkához kötődnek. A kaszálás, kapálás, gyűjtés, az aratás, cséplés szokásai, dalai a régi hagyományos paraszti életet őrzik. Be-

lölük csokorralót mutat be a könyv Barsi Ernő, Horváth Győző gyűjtéséből. Kítűnő képanyaggal, felvételekkel járulnak hozzá a könyv sikeréhez Balázs Lívia, Lancendorfer Zsuzsanna néprajzot is tanító pedagógusaink.

Az év jeles napjaihoz kötődő szokások mellett az emberi élet ünnepnapjait is hagyományosan tettek emlékeztetéssé. Ezek végigkísérték az ember életét a bölcsőtől a sírig. A születés, befogadás ősi gyökerű hagyománya mellett a keresztelő családi szabályai máig fennmaradtak ugyanúgy, mint a csecsemők s a kisgyerekek játéka, dalai. Belőlük bő anyagot ad a könyv, főképp Barsi Ernő gyűjtéséből. A gyereket már korán munkába fogták szükség szerint, s a felnőtté válás szép szokása, a legényavatás ma is él több községünkben. Megérte volna a könyvben is megemlíteni pl. a legényregulákat, mert ezek az iskolában is jól felhasználhatók az emberré nevelésben. A regrutasor, a katonaság után, az udvarlás, leánykerés szép időszakok következnek, s elvezet a szigorú hagyományok között megtartott esküvőig, lakodalomig. Ezek bő anyagát találjuk a könyvben. A küzdelmes élet végét a halottas hagyományok teszik emlékeztetéssé. Nagyon sok ősi hagyományt őriznek a halottvirrasztáson át a temetők régi sírjeleig, megérdemelt volna egy kicsit bővebb ismertetést a publikált irodalom alapján.

A néprajz és az irodalom szoros kapcsolatának szép példája a Köztünk jártak fejezet, benne Arany János és Gárdonyi Géza kislalföldi emlékeivel. Jó segítséget ad a nevelők számára a gondosan összeállított táblázat régi ünnepeinkről, hagyományainkról, valamint az ügyes kalendárium.

A Búcsúzól, Útravalóul című fejezetben igaz pedagógus szívvel, lélekkel engedi újtágra olvasóit, hogy megindulhasson a párbeszéd a nemzedékek között. A Vár a könyvtárban pedig kedvet támaszt az olvasásra, segítségül adva hozzá a gondos részletességgel összeállított bibliográfiát.

Szeretném hangsúlyozni a szerző igaz pedagógus lelkületét, hivatástudatát, a sok szeretetet, ami a könyv minden sorából sugárzik az olvasó felé. Csak meghatottan lehet kézbevenni ezt a könyvet... Egyre nagyobb szükség van rá iskoláinkban.

Dr. Timaffy László

BUSA LÁSZLÓ:

Az eleki gimnázium története 1963–1980

Egy Békés megyei „kis gimnázium” történetét írta meg a szerző, aki maga is jeles tanára volt az egykori eleki gimnáziumnak a megalakulásától kezdődően a kényszerű megszűnéséig. Busa László nem könnyű feladatra vállalkozott, mert nagyon kevés írásbeli dokumentum állt a rendelkezésére, így elsősorban a visszaemlékezésekre hagyatkozott, illetve saját forrásaira (különböző feljegyzé-

sek, tablók, fényképek, tárgyi emlékek). Mindezek ellenére olyan mű állt össze, amelyből mindenki hitelesen megismerheti az egykori iskola megalakulását, hétköznapijait, de ünnepnapjait is.

A könyvet az egykori tanárok, diákok visszaemlékezései teszik színessé. Álljon itt egy példaként: „...büszke vagyok rá, hogy az eleki gimnáziumba jártam és ott tanulhattam ... kaptam emberséget ... azt láttuk, hogy tanáraink munkájukat, a velünk való törődést nem munkának, hivatásnak érezték ... visszagondolva úgy látom, hogy jól felkészült és emberséges, néha szigorú tanárim voltak...”

Az 1960-as években az Oktatásügyi Minisztérium szakemberei úgy látták, hogy azokon a településeken, ahol megvannak a személyi és tárgyi feltételek, létre lehet hozni gimnáziumot. Eleken Janecsó János (1963–1969 között igazgató) rukkolt elő először avval, hogy legyen Eleken ilyen oktatási intézmény. Nem sokkal később, 1963. szeptember 1-jén két osztállyal kezdődhetett el a gimnáziumi képzés. Igen rövid idő alatt állt össze a kiváló tanári testület, melynek célja többek között a következő volt: „Mi mindnyájan tisztatekintetű, tisztességes embereket akartunk nevelni! Munkánkon keresztül akartuk bizonyítani, hogy az igazmondás nem elmekörtani eset. Nevelt és tanított a tanár, tanult a diák”. A házirend kialakításakor a legfőbb elv az volt, hogy a jogok gyakorlása a kötelességteljesítés függvénye legyen.

Nagszerű klubdelutánokat szerveztek 1972 után a pinceklubban. A szalagavatáson mindig nagy sikert aratott a díszmagyarban táncolt palotás. Az iskola énekkara 1973-ban alakult. Bárdos Lajos zeneszerző három alkalommal is járt Eleken, még művet is írt az itteni énekkarnak Cantate címmel!

A szakkörök már 1963. október 1-jén megalakultak. Kiemelhetjük a biológia, honismeret, nemzeti-ségi szakköröket. Az utóbbi vezetője volt dr. Meszter György, aki Magyarországon, illetve német területen ismert néprajzos volt. Az EDÜ-n, az Erkel Diákünnepéken az elekiek mindig nagy sikerrel szerepeltek. Azon sem lehet csodálkozni, hogy igen rövid idő alatt (1974-ben) az eleki gimnázium országosan az első tíz közé került, az egyetemre, főiskolára felvett tanulók száma alapján.

Az 1970-es évektől kedvezőtlené vált a helyzet, már nem volt szükség „ki gimnáziumokra”! Az akkori helyi hatalom, illetve az iskolai vezetés mindent megtett a bezárás ellen, de mindhiába, 1980. június 30-án az eleki gimnáziumot is felszámolták.

A könyv forrásként használható, hisz megtalálható benne pl. a teljes tanári névsor, mint ahogy mind a 17 nappali tagozaton végzett osztály tablója is (az estiséké is), de még sok más is. A stílusa jól kifejezi azt az igényességet, amely az egykori eleki gimnázium működésére jellemző volt. Aki Elek történetével foglalkozik, annak ez a kötet megkerülhetetlen. Köszönet érte a szerzőnek. (Elek, 1998.)

Rapajó Tibor

Ósdi állatosdi

Kisalföldünk honismereti irodalma újabb értékes kötettel gyarapodott. Két lelkes fiatal néprajzkutató pedagógusunk, Lanczendorfer Zsuzsanna és Balázs Lívia 1993-ban megjelent *Idők* című, időjárásjósolásokat összefoglaló kötete után most az állatvilághoz kapcsolódó népköltészeti értékeinket kötötték csokorba. 76 oldalon 48 állathoz fűződő népi mondókát, jóslást, hangutánzót, illetve csúfólót gyűjtöttek össze kötetükben a Rábaköz, Sokoró-alja területéről. A könyv anyagát kották és szemléletes műfaji besorolás teszi még értékesebbé. Lektor, Küllös Imola őszinte érzelmeket ébresztő ajánlása adja kézbe az értékes könyvet. A betűrendben, táji elnevezésével bemutatott állatokat és a hozzáfűződő mondókákat Kocsis Richárd 16 rajza színesíti. A könyv kiegészült tájszótárral és helységnévmutatóval. A szerzők könyvüket térképpel zárják, amelyben a gyűjtés helyszínei és a mondókákban szereplő helynevek találhatók.

A könyv szerkesztése a tudományos igényesség mellett gondol a gyermekolvasókra és a pedagógus felhasználók segítségére is. A különböző népköltési műfajokat kiemelve még rajzos jelekkel is megkülönbözteti. Ez teszi az olvasnivalókat könnyen befogadhatóvá és áttekinthetővé. Állatonként jól érthető és megkülönböztethető minden népművészeti motívum. Csupán ízelítőül néhány példa a kitűnően szerkesztett könyv gazdag anyagából.

Külön csoportba sorolható a mondóka, dajkairím, kiszámoló, nyelvtörő, gyermekjáték. Pl.: *Bi-li-*

bi-li-bi-li-báncs, me-re visz-nek férj-hez? / Tét-nek, Győr-nek, Ka-ti-ca-i rét-nek; Nem minden szarka farka tarka, Csak a tarka szarka farka farka.

Ezt követik az időjósítások, majd az egyéb jóslások, hiedelmek. Pl.: *Ha a vakond nagyon magasán túr, rossz idő lesz; Ha házasodnak a verebek Bálintkor, készüldhatsz a tavaszra bármikor; Ha a pacsirta magasra felszállva énekel, szép idő lesz; Amikor a harcra a víz fenekéről a felszínre úszik, vihar várható; Ha a víjuszmadár beszél az ablakon, halott lesz a házban.*

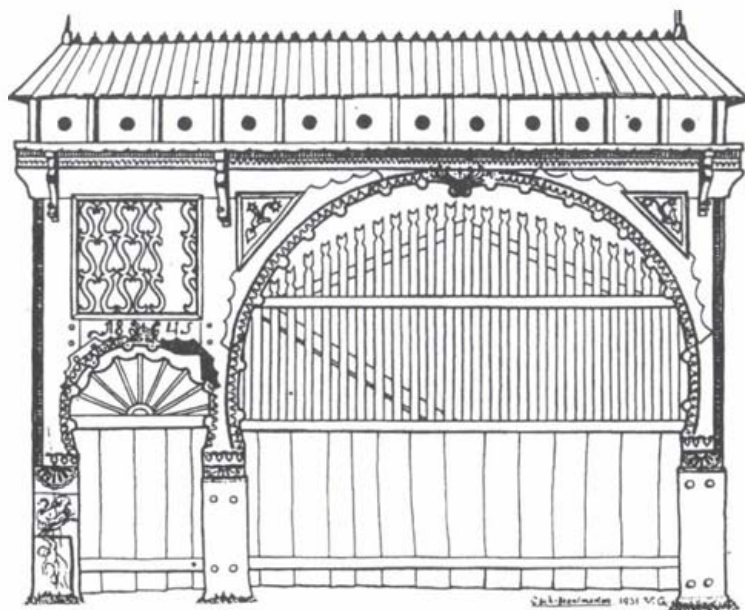
Elevenné teszik a sorozatot az állathangutánzó szavak: *Nyitnikék, nyitnikék; Pitypalatty, szép tavasz!* A szúnyogok, amikor az ember körül köröznék, azt mondják szánakozva: *Sze gin, sze gin!* – aztán jól mecsipik.

Könnnyen megkülönböztethetők az állathívogató és az állatúzó szavak, kifejezések: *Fecske, fecske, Isten madárkája, / Szerencse a házra!; Csiga-biga told ki szarvadat, / túrót, tejet, vaját adok / ha ki tolod szarvadat! Hüccs! Hüccs ki! Hüccs ki!*

A népköltészet derűjét, szellemességét mutatják az állatcsúfólók, falucsúfóló rigmusok: *Cikolai lányok, mi lesz vacsorátok? / Három püpos béka, meg egy kígyó combja; Dörben a kutyákat sütőlapáton tolták ki ugatni; (a nagy sár miatt) Három szabó legények, mek, mek, mek... Szili kutya, szanyi ló, / ritkán válik abból jó!*

A kiadvány értékmentő szerepe és tudományos igényessége mellett kiválóan használható az oktatásban is, s mindemellett igazi szórakoztatást nyújt gyermeknek, felnőttnek egyaránt. (A könyv megrendelhető Német Gyulánál, Győr, Mécs L. út 14., tel.: 96/433-688)

Dr. Timaffy László

Vámszer Géza rajza

Honismereti Bibliográfia

Aggteleki Nemzeti Park. Szerk.: *Baross Gábor.* *Nemzeti parkjaink.* Mezőgazdasági Kiad. Bp. 1998. 519 old.

Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai. 2. bővített kiadás. Heraldika, Bp. 1999. 172 old. – Az 1901-ben megjelent kötet hasonmás kiadása.

Bara Csaba: Szatmárnémeti. Lánchos templom. *Erdélyi Műemlékek* 24. Utilitas Könyvkiadó. Kolozsvár, 1996. 16 old.

Bényei Miklós: Helyismereti művek Hajdú-Bihar megye, 1997. Kiadja a Megyei Könyvtár. Debrecen, 1999. 130 old.

Bodrogszerdahely. A bodrogi nemesi falu. Szerk.: *Vas Gyula.* *Honismereti Kiskönyvtár* 90. Kiadja a KT Kiadó Kft. Komárom. :1998. 16 old.

Bogya. Látnivalók. Szerk.: *Beleházy B. Mária.* *Honismereti Kiskönyvtár* 81. Kiadja a KT Kiadó Kft. Komárom 1998. 16. old.

A Borsodi Tájház közleményei 5. Szerk.: *Hadobás Pál és Laki-Lukács László* Edeleny, 1999. 58 old. – A tartalomról: *Szlezák Imre-dr. Kovács Zoltán-Fecske Csaba:* Búcsú Kalász Lászlótól; Torna megye a szabadságharcban; *Dr. Kovács Zoltán:* Egy kortárs naplója 1849–50-ból; *Hadobás Pál:* 175 éve született dr. Menner Adolf; *Zsilinszki Mihály:* 150 éve született báró Radványzky Béla; *A Martinkó András díj 1999. évi átadásáról;* *Béres János:* 25 éves az Edelényi Hagyományörző Népdalkör; *Húszéves az Edelényi Férfikórus;* *A Bódva-mente 1999. évi évfordulónaptára;* *Erdei Sándor:* A kádármesterségről röviden.

Borzási Gyula–Emödi Tamás: Szalárd. Református templom. *Erdélyi Műemlékek* 20. Utilitas Könyvkiadó. Kolozsvár. 1996. 16 old.

Cigány Néprajzi Tanulmányok 7. Szerk.: *Bódi Zsuzsanna.* *A Magyarországi Nemzetiségek Néprajza.* Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 1998. 109 old. – *Bánszky Pál:* Balázs Lajos (1905-1977); *Bánszky Pál:* Horváth Vince (1899-1982); *Pongrácz Éva:* Képzőművészeti képességfejlesztés cigány gyermekek körében; *Puli-Horváth Ferenc:* A magyarországi cigányság szín- és formakultúrája.

C. Harrach Erzsébet: Magyarzszezd. Plébánia-templom. *Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 609. Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1999. 16 old.

Czeglédy Ilona: Berhida. A középkori és a barokk templom. *Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 612. Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1999. 16 old.

Csallóközarányos. Látnivalók. Szöveg: *Szalay Lajos.* *Honismereti Kiskönyvtár* 14. Kiadja a Komáromi Nyomda Kiadó Kft. Komárom, 1995. 16 old.

Csák Leventéné-Hideg Ágnes: A Herman Ottó Múzeum kiadványai: bibliográfia és repertórium. HOM, Miskolc, 1999. 164 old.

Csángósors. Moldvai csángók a változó időben. *A Magyarországtudás könyvtára XXIII.* Szerk.: *Pozsony Ferenc.* Kiadja a Teledi László Alapítvány. 1999. 293 old. – *Tánczos Vilmos:* A moldvai csángók lélekszámáról; *Halász Péter:* Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához; *Kotics József:* Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban; *Pávai István:* Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére; *Hegyesi Attila:* Hat nemzeti-ség egyetlen faluban?; *Sziksai Mária:* Csoportok, határok, identitások; *Fosztó László:* Csíksomlyó és Barát; *Borbély Éva:* Templombúcsúk Moldvában; *Bálint Emese-Bodó Csanád:* Csíkfalu személynevei; *Turai Tünde:* Történeti tudat vizsgálata Klézsén; *Faragó József:* A moldvai csángómagyar verses népköltészet vízrajza; *Lukács László:* Domokos Pál Péter, Magyarország királya; *Balázs Lajos:* „Száz lejes csángó feleség”; *Hegyesi Attila:* „Mint a gomba, ide benőttek...”; *Tasnádi Erika:* Moldvai csángók és magyar táncázások érintkezései; *Pálffy Zoltán:* Moldvai csángó fiatalok erdélyi iskolákban; *Laczkó Mihály:* A Magyarországon megtelepedett csángók; *Vincze Gábor:* Csángósors a II. világháború után; Fotómelléklet.

A Cseréhát turistakalauza. Szerzők: *Bogán Gyula* és mások. *Északmagyarországi turistakalauzok* 3. Bibo Kiadó, Miskolc, 1998. 323 old.

Cserépfalu hét és fél évszázada. Szerkesztette és összeállította *Nagy Károly.* Kiadja az Önkormányzat. Cserépfalu. 1998. 510 old. – *Mizser Lajos:* Cserépfalu története; *Martonné Erdős Katalin:* Cserépfalu földrajza; *Ringer Árpád–Mester Zoltán:* A cserépfalui Suba-lyuk; *Mizser Lajos:* Cserépfalu földrajzi nevei; *Mizser Lajos:* Cserépfalu nyelve; *Kápolnai Iván:* Népeség- és gazdasági viszonyok Cserépfaluban a XX. szd. közepéig; *Mizser Lajos:* Cserépfalu mondák; *Barsi Ernő:* Adatok Cserépfalu folklórához; *Barsi Ernő:* Táplálkozási szokások Cserépfaluban; *Nyerges Edit:* Cserépfalu asszonyi viselete századunk elején; *Kovácsné Bóti Anikó:* A cserépfalui lakodalom 1941-1996.; *Molnár Mihály:* Keresztelési szokások és a névadás szokásai Cserépfaluban 1998.; *Molnár Mihály:* Cserépfalu népi építészet; *Molnár Mihály:* Cserépfalui barlanglakások; *Lajos Árpád:* Díszes fafaragás a Hór-völgyben; *Boros Géza:* Cserépfalu népi iparművészetéből (a birói pálcák); *Benke György–Zsirka László:* A cserépfalui református egyházközség története; *Benke György–Zsirka László:* A cserépfalui református egyházközség iskolatörténete; *Molnár Mihály:* Rövid leírás a cserépfalui református temetőkről és a temetkezési szokásokról; *Kosik István:* Idegenforgalom-vendégvadás; *Székelyné Forintos Judit–Nagy Károly:* Válogatott bibliográfia Cserépfaluról.

Csemák Béla: A református egyház Nagyváradon, 1660–1885. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad, 1997. 185 old.

Csemák Béla: A Református Egyház Nagyváradon, 1660–1885. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad, 1992. 298 old.

Daday János: Barangolások a Bihar-hegységben, Czárán Gyula nyomdokain. Bihari Napló Kiadóvállalat. Nagyvárad, 1999. 176 old.

Dánielisz Endre: A szalontai iskolák története. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad, 1998. 211 old.

Demény István Pál: Táltosok, kerekék, lángok. Összehasonlító folkloristikai tanulmányok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 1999. 239 old.

Dienes Dénes: Alsóvadász: egy abaúji község történetje. Kiadja a szerző. Sárospatak, 1998. 126 old.

Egyházzelle. Szent Péter és Pál templom. Szöveg: Kovács László. *Honismereti Kiskönyvtár* 29. Kiadó a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. Komárom, 1995. 16 old.

Emödi Tamás: Hadad. Református templom. *Erdélyi Műemlékek* 19. Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996. 12 old.

Emödi Tamás: Szilágycseh. Református templom. *Erdélyi műemlékek* 21. Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996. 12 old.

Ete., 1648–1998. Tanulmányok és források a falu életrajzához. Szerk.: Gyütszi László. Kiadja az Önkormányzat. Ete, 1999. 173 old.

Fából és deszkából. A miskolci deszkatemplom. Szerk.: Bilogh Judit, Dobrossy István. Kiadja a BAZ Megyei Levéltár és a Tetenvári Református Egyházközség. Miskolc, 1999. 352 old.

Feld István: Bodrogolaszi. Plébániatemplom. *Tűz-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 611. Kiadja a TKM Egyesület, Bp. 1999. 16 old.

Feld István: Felsőregmec. Református templom. *Tűz-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 610. Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1999. 16 old.

Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről (1918–1919). Összeállította: Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Bp. 1999. 395 old.

Gavruca Emese–Emödi Tamás: Székelyhid. Református templom. *Erdélyi Műemlékek* 22. Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996. 12 old.

Gál József: Marcali történetének Mohács előtti dokumentumai III. Marcali 1998. 82 old

Gál Péter József–Molnár V. József: Idvezlég, kegyelmes Szent László király, Magyarországnak édes oltalma. Örökség Könyvműhely, 1999. 415 old.

Göcseji falujárás, 1935. A 387/Ö. Szily János cserkészcsapat Göcseji Mozgótábor. Hasonmás

kiadás, Városi Művelődési Központ, Zalaegerszeg, 1997. 84 old.

Hadobás Pál: Edelény és a Bódva-völgye. Segédkönyv a helytörténet és a természetrajz tanításához általános és a középiskolások részére. VRHK Edelény, 1999. 189 old.

Hajdú Imre: Egy korty Magyarország. Kiadja a Hajdú-Vinpress. Miskolc, 1998. 199 old.

Hajdú Imre: Nekem nem tékép e táj 2. Házam, házam: Abaúj, Borsod, Gömör, Torna, Zemplén. Kiadja a Hajdú-Vinpress. Miskolc, 1998. 194 old.

Halászi helytörténeti füzetek VII. Halászi mondák, történetek. 1996. 36 old.

Halászi helytörténeti füzetek IX. *Szűts László:* Katonai emlékeim. I. rész. 1995. 24 old.

Halászi helytörténeti füzetek X. *Neuberger János:* Neuberger család története I. rész. Kisgyermekkortól 1918. Advent első vasárnapjáig. 1997. 36 old.

Hetény János: Villa sori Nepomuki Szent János-kápolna. *Tűz-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 614. Kiadja a TKM Egyesület, Bp. 1999. 16 old.

Hetyésy Katalin–Németh Andrea: A Csepregi Általános Iskola jubileumi évkönyve, 1948–1998. Csepreg, 1998. 94 old.

Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről II. Szerzői kiadás, Bp. 1998. 55 old. – Kinek készült eredetileg a magyar királyi korona?

Horváth Béla, ifj.: Horváth Béla építőmester élete és munkássága: 1896–1981. *Fejezetek Miskolc építőparáról, építészetről.* Kiadja a szerző. Miskolc, 1998. 83 old.

Horváth Sándor: Kéményseprők Vas megyében. A Vas megyei Kéményseprő és Tüzeléstechnikai Vállalat története Szombathely, 1997. 204 old.

Högye István: Egy hegylajai sváb község, Hercekgút története. Kiadja az Önkormányzat. Hercekgút, 1998. 255 old.

Huszár János: Honvéd ejtőernyősök Pápán, 1939–1945. A Jókai Kör Kiadványa. Pápa, 1999. 190 old. és 40 old. kép. A Magyar Királyi „vitéz Bertalan Árpád” Honvéd Ejtőernyős Ezred története.

H. Vladár Ágnes: Rakacaszend. Református templom. *Tűz-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 608. Kiadja a TKM Egyesület, Bp. 1999. 16 old.

Ipolybalog. Látnivalók. Szöveg: Csáky Károly. *Honismereti Kiskönyvtár* 36. Kiadja a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. Komárom, 1996. 16 old.

Ipolybél. Látnivalók. Szerk.: B. Bartal Mária... *Honismereti Kiskönyvtár*, 128. Kiadja a Komáromi KT Kiadó Kft. Komárom, 1998. 16 old.

Isépy István: Budapest. Fűvészkert. *Tűz-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 615. Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1999. 16 old.

Illyés Gábor: Lakóhelyünk, Nyírbogdány. Lakóhelyismereti tankönyv. Nyírbogdány, 112 old.

Jakó Mariann G.–Hőgye István: Választási dokumentumok a BAZ Megyei Levéltárban, 1848–1849. *Acta archivistica*, 6. BAZ Megyei Levéltár. Miskolc, 1999. 177 old.

Juhász Erzsébet: Beszélgetések Tarcalról: kitekintéssel a Tokaj-Hegyalja világhírű kultúrájára. Kiadja az Önkormányzat. Tarcal, 1998. 211 old.

Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény, 1944–1998. Szerk.: *Mészáros István*. Bp. 1999. 215 old.

A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945. – Szerk.: Faragó József, Incze Miklós, Katona Szabó István, Sebestyén Kálmán. Kiadja a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Budapest, 1999. 337 old. – *Faragó József:* A Ferenc József Tudományegyetemtől a Bolyai Tudományegyetemig; *Csőgőr Lajos:* A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem alapítása és megszervezése; *Bodor András:* A történettudományi kar; *Incze Miklós:* A történelemtudomány, a szociológia, a filozófia, a jog- és közgazdaságtudomány (1945–1949); *Sebestyén Kálmán:* Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1949 között; *Antal Árpád:* A magyar nyelv és irodalom a Bolyai Egyetemen; *Engel Köllő Károly:* A román nyelv és irodalom oktatása; *Faragó József:* Az Erdélyi Tudományos Intézet; *Kerekes Jenő:* A Jog- és Közgazdaságtudományi Kar; *Obál Ferenc:* Az Orvostudományi Kar Marosvásárhelyen; *Maurer I. Gyula:* A Matematikai Intézet tevékenysége a Bolyai Tudományegyetemen; *Vargha Jenő–Várhelyi Csaba:* A kémiai tanszék; *Nagy Tóth Ferenc–Fodorpatáki László:* A növénytan és a növénybiológia oktatása; *Szabó Zsigmond:* Az állattani tanszék; *Molnár Jenő:* A földrajz és művelői; *Katona Szabó István:* Népi kollégiumok a Bolyai Tudományegyetemen; *Banner Zoltán:* A közművelődés egyeteme; *Gagyai Balla István:* A Bolyai Tudományegyetem az 1956-os forradalom idején; *Bodor András:* Az egyetem felszámolása; *Balázs Sándor:* Ürügyek a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésére; *Sebestyén Kálmán:* A Bolyai Tudományegyetem válogatott bibliográfiája; Angol nyelvű összefoglaló

Komárom. A hajógyári avar temető és település. Szöveg: *dr. Trugly Sándor.* *Honismereti Kiskönyvtár 105.* Kiadja a Komáromi KT Kiadó. Komárom, 1998. 16 old.

Komáromi gimnáziumi oktatás 350. évfordulója alkalmából megjelent Ünnepi Évkönyv. Összeállította: *Fónad Ilona.* A Komáromi Selye János Gimnázium kiadványa. 1999. 131 old. – A tartalomról: *Ipóth Barnabás:* Bevezető; *Fecsó Pál:* Komárom; *Gáspár Tibor:* Gimnáziumunk a történelem sodrában; *Baróti Szabó Dávid és Czuczor Gergely;* *Tok Miklós:* Komáromi diákkévek; *Oláh György:* Gidró Bonifác; *Oláh György:* Borka Géza; *Fecsó Pál:* Komárom; *Kossányi József;* *Szabó Rezső:* A komáromi bencés gimnázium utolsó mohikánjai; *Koncsol László:* Komárom (1951–1954); *Horváth József:* Sorsdöntő napok – fejezetek az iskola életéből; *Oláh Imréné:* Bíró Lucian a bencés gimnázium utolsó igazgatója

Komáromi Sándor–Szabó Ferenc: Szabadkigóság. A Wenckheim-kastély és a park. *Tűjak-Korok-*

Múzeumok Kiskönyvtára 613. Kiadja a TKM Egyesület, Bp. 1999. 16 old.

Kostyál László: Zalaegerszeg. Kisfaludy Stróbi Zsigmond Gyűjtemény. *Tűjak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 367.* Kiadja a TKM Egyesület, Bp. 1990. 16 old.

Kosút. A kastélyos falu. Szöveg: *Reskó Sándor és Vincze István.* *Honismereti Kiskönyvtár 125.* Kiadja a Komáromi KT Kiadó Kft. Komárom, 1998. 24 old.

Kozma Gábor: A lehetőségek földjén. Vasvármegye szívében. Kiadja a Vasi Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás. Reginnov Kft. Vasvár, 1999. 12 old.

Köröstárkány. Összeállította a köröstárkányi helyi RMDSZ választmánya. Köröstárkány, é.n.; h.n. 26 old.

Körmend és Güssing környéke. Szerk.: *Esztergályos József és Kricschl, Walter.* Körmend, 1999. 52 old.

Kövér István (szerk.): Diktatúra Vas megyében, 1945–1956. I-II. Kiadja a Vas Megyei Honismereti Egyesület, a Honvéd Hagyományörző Egyesület és a Recski Szövetség Nyugat-Dunántúli Szervezete, Szombathely, 1999. 506 és 552 old.

A Kőszegi-hegység. Kalauz turistáknak és természetbarátoknak. Szerk.: *Boda László és Orbán Róbert.* B.K.L. Kiadói és Reklám Kft. Szombathely, 1999. 216 old.

Krasznahorkaváralja. Andrassy-émlékek. Szöveg: *Reskó Sándor.* *Honismereti Kiskönyvtár 108.* Kiadja a Komáromi Kt Kiadó Kft. Komárom, 1998. 16 old.

A Kriza János Társaság Értesítője. Kolozsvár, 1999. 1-2. sz. 74 old. – *Gaál György:* Herrmann Antal, a néprajzkutatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen; *Voigt Vilmos:* Száz éve lett egyetemi tanár Herrmann Antal Kolozsvárott; *Paládi-Kovács Attila:* Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért; *Péntek János:* Herrmann Antal és Kalotaszeg; *Hála József:* Herrmann Antal Vácon; *Katona Imre:* Herrmann Antal és Csongrád? *Bálint Sándor:* Történetek Herrmann Antalról.

A Kriza János Társaság Évkönyve 7. Kolozsvár, 1999. 334 old. – *Borbély Gábor:* „...jaj égnek mindennek iszonyú tüzekkel” (Biharfélegyházi kézirat verses história); *Albert Ernő:* A népi verses levelekről; *Nagy Olga:* Asszonyok emlékei szóban és írásban; *Zsigmond József:* Adatok a népi kultúra emlékeiről a Felső-Maros menti Magyarán; *István Lajos:* Számírás – madárnyelv; *Márton Béla:* A sóvidéki faragott kapufeliratok; *Magyar Eteleka:* Halotti búcsúztató a bánsági Újszentesen; *Keszeg Vilmos:* Század eleji gyszéjeltő lapok; *Zsók Béla:* „...Ezek utolsó akaratom...”; *Vasvári Zoltán:* „Hallgass a szív szavára...” – Emlékversek funkcionális használatban parasztságunk kezén; *Balázs Lajos:* frott szöveg – mondott szöveg a szentdomokosi lakodalomban; *Asztalos Enikő:* Aktualizált rigmusok és ateista esküvői szertartás az ötvenes évekből; *Lengyel Ágnes:*

A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegeiről; *Kriszta Ildikó*: Az írásbeli és szóbeli kultúra kapcsolata a XVIII. szd-ban; *Major Miklós*: Koszorúba font gabonakalászosok. Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a huszadik század második feléből; *Jakab Zsuzsanna*: Demeter Domokos, a népi verselő; *Farkas Kinga*: A népi írásbeliségről – Kusztyos Vilmos versesfüzete kapcsán; *Kokó Juliánna*: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban; *Benő Attila*: A vizualitás szerepe a szókölcsönzésben; *Csobán Endre Attila*: Egy határműfajon belüli határesetről. Egy írásos folklórkutatás módszertana és tanulságai; *Fosztó László*: Nyomatott folklór. Mass média és a népi kultúra; *Balázs Géza*: Kommunikációs létformák és átcsapások (Nyelvi szemiotikai megjegyzések az ezredvégén).

Kuntár Lajos: Az én Szombathelyem. Cikk, tanulmányok. *Acta Savariensia*, 15. Kiadja az Önkormányzat, Szombathely, 1999. 319 old.

Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia I. *Pest Megyei Múzeumi Füzetek 4.* Szerk.: *Korkes Zsuzsa*. Szentendre, 1997. 382 old. – *Novik László*: Alföldi mezővárosok jogállása; *Csukovits Anita*: A XVIII-XIX. századi váci koporsók színvilága; *Zomborka Márta*: A váci domonkos kriptá leletanyaga; *Soós Sándor*: A ferences rend kialakulásának kezdeti szakasza; *Nadar Ilona*: Az abonyiak vallásosságáról; *Nagy Varga Vera*: Festőasztalosok munkái Pest megyében; *Ikvinné Sándor Ildikó*: Bútorfestő asztalosműhely Pilisszántón; *Kocsis Gyula*: Parasztpolgár a XIX. század első felében; *Korkes Zsuzsa*: A rozmaring szerepe a Galga menti népszokásokban; *Molnárné Hajdú Margit*: Az újszülött családi és egyházi befogadása Nagytarcsán; *Tóth Judit*: Táplálkozásvizsgálat Budakalászon; *Vizsóczky Ilona*: Szempontok a Bódva-völgye néprajzi körülhatárolásához; *dr. Hami Ferenc*: A szentendrei motívumok továbbélése Kósza Sípós László hannoter periódusában. Gondolatok egy monográfiához; *Novotny Tihomér*: Dokumentumok a Vajda Lajos Stúdió életéből (Bukta Imre); *Bodonyi Emőke*: Huszadik századi falképek a szentendrei Keresztelő Szent János plébániatemplomban; *Mazányi Judit*: Egy, a Szentendrei Művésztelepre vonatkozó, 1930-as évekbeli dokumentum értelmezése; *Schenk Csaba*: Funkció- és struktúraváltozás az iparművészetben; *Verba Andrea*: Ja-Ko Tánia, avagy a mágius művészet jelenvalósága; *Kiss Joannik Margit*: Ábrázolás, technika és misztérium összefüggései néhány Szentendren készült műben; *Bárdosi József*: Mnemoszüné Warburg olvasása közben; *Gócsáné Mórtó Csilla*: Nagybányai gyökerek a Blaskovich család műgyűjtésében a XIX. század végén; *Köpczi Rózsa*: Szőnyi István összes rézkarca. Egy festő életművének múzeumválasztása; *Németh Zsuzsa*: Harmincéves a Szőnyi István emlékmúzeum és a Képzőművészeti Akadémia; *Újvári Mária*: Rózsafüzérek és kereszték. Restaurátori megfigyelések a váci domonkos kriptá leletanyagában; *Hostyánszki Attila*: Egy XVIII. századi koporsó restaurálása; *Borsos Hedvig*: A váci Fehérek temploma kriptafeltárása

során előkerült papíryanag restaurálásáról; *Mali Antal*: Avar taufoszott övdíszett restaurálása. Őskori kerámia égetés rekonstruálása; *Forró Katalin*: Egyesülés vagy autonómia – a váci ipartársulatok megalakulása; *Jeney-Tóth Annamária*: Egy háborús napló margójára (1916-1920); *Fegyő János*: A helyi forradalmi szervek jogállása Ráckevén 1956-ban; *Farkas Rozália*: Tobolszki album – 1916; *Schleiningert Tamás*: Két lengyel polgári menekülttábor a Duna-kanyarban a II. világháború idején; *György Pál*: Adalékok az abonyi újságírás történetéhez; *Reznák Erzsébet*: A millenniumi Cegléd; *Dr. Asztalos István*: Kisváros a Galga mentén. Problémák, felvetések egy elkészült településmonográfia alapján; *Asztalos Tamás*: Az Élet Háza – Bét hahájim, Az aszódi zsidó temető és Schosberger-mauzóleum műemléki helyreállításával kapcsolatos problémák; *Jakus Lajos*: Mikszáth és a penicill; *Sin Edit*: Visegrád irdalmi topográfiája; *Holport Ágnes*: Bevezető; *Kövári Klára*: Kutatások a 2. sz. főút Vácot elkerülő szakaszán, Előzetes jelentés a Vác, Szék-hegyi feltárásról; *Dr. Tettamanti Sarolta*: Régészeti kutatások a késő középkori és a kora újkori Vác területén; *Simon László*: Beszámoló az M5-ös autópályá újhartyáni csomópontjában végzett leletmentésről; *Kulcsár Gabriella*: Előzetes jelentés Kakucs-Balla domb középső bronzkori tell-településének leletmentő ásatásáról 1992-1993., Adatok Dél-Pest megye bronzkori településtörténetéhez; *Maróti Éva*: Ulcisia Castra római tábor - a kutatás előzményei és jelenlegi állása. In memoriam Soproni Sándor; *Pásztor Adrienn-Csongrádiné Balogh Éva*: Előzetes jelentés a budakalászi VI-VII. századi telep feltárásáról; *Dinnyés István*: A Nyáregyháza 6. és 16. lelőhely szarmata házai; *dr. Kulcsár Valéria*: Császárkori telepásatások a 2. számú főút nyomvonalaiban (Előzetes jelentés); *Trni Edit*: Középkori falusi templomok kutatásának tanulságai.

Lehoczky Alfréd: Mezőnagymihály története XIII-XV. szd. Kiadja az Önkormányzat. Mezőnagymihály, 1998. 49 old.

Lehoczky Alfréd: Tard létrejötte és élete a középkorban. Kiadja az Önkormányzat. Tard, 1998. 38 old.

Lenkey Károly emlékirata 1848/1849-ről. Emlékfüzet az 1848/1849. évi forradalom, nemzeti önvédelem és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk.: *Dr. Misóczki Lajos*. Kiadja az Egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Történelmi Tanszékének Honismereti Kollégiuma. Eger, 1999. 60 old.

Losonczy László: A Hejőcsabai Cement- és Mészipari Részvénytársaság kőbányájának története. Kiadja a HCM Rt. Miskolc, 1998. 116 old.

Madar Ilona: A Sövidék vallásosságáról. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998. 174 old. és 33 old. kotta-

Makói Honismereti Híradó. Szerk.: *Dr. Forgó István*. Kiadja a Makó Városi Kulturális-Közművelődési Közhatalmú Társaság. 1997. 2. sz. 46 old. – *Gruber László*: A bogárzói templom és egyházköz-

ség története; *Siket István László*: Az első magyar mise a makói görög katolikus templomban; *Szabó Jenő*: A városapok megünneplése; *Rácz Sándor*: Tisztelegés a földéaki hősek emléke előtt; *Dancsó Jánosné*: Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank rövid története; *Párizs Istvánné*: Kereskedelmi Bank története és működése a jelen gazdasági környezetben; *Rácz Sándor*: In memoriam: Erdős Jenő; *Dr. Forgó István*: Makó várost érintő „történeti” események évfordulóit 1998-ban.

Makói Honismereti Híradó. Szerk.: *Dr. Forgó István*. Makó Városi Kulturális-Közművelődési Közhasznú Társaság 1998. 1. sz. 46 old. – *Zsikai István*: A Maros-menti élővilág változása; *Siket István László*: Makó Szegedi utca az 1920-as évek elején; *Szabó Jenő*: Az ARÖVII-gyár sorsa Makón; *Csomor Ágnes*: Makó város demográfiai helyzete; *Szabó Jenő*: A Magyar Máltai Szeretetszolgálat makói szervezetének krónikája; *Rácz Sándor*: Esketési beszéd; *Halász Bilint*: 250 éve született Kisszántói Pethe Ferenc, az első magyar gazdasági szaklap szerkesztője; *Zsikai István*: Dr. Tóth Aladár, a vadász; *Halász Bilint*: Hajdú József emlékezete (1929-1998); *Rácz Sándor*: A kincs.

Misi Éva-Szabó Pál Antalné: Jászszági szücsminták textiliákon. *Jászszág népművészete I.* A Jász Múzeumért Alapítvány kiadványa. Jászberény, 1998. 58 old. és 58 old. rajz.

Nagysalló. 1849. április 19. Szöveg: *dr. Szénássy Zoltán*. *Honismereti Kiskönyvtár 15.* Kiadja a Komáromi KT Kiadó Kft. Komárom, 1995. 16 old.

Népzenei tanulmányok. Kiadja a Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999. 178 old. – *Almási István*: Jagamas János emlékezete; *Szenik Ilona*: Az ereszkedő kvintelés sajátos alakzata a román népzeneben; *Szalay Zoltán*: Sztereotip kadenciális figurációk az erdélyi hangszerezen tánczenében; *Paksa Katalin*: Kodály Zoltán és A Magyar Népzene Tára sorozat; *Iltész Mihály*: Gondolatok a népdalgyűjteményekről; *Rudásné Bajcsay Márta*: 11 szótagos rokon dallamtípusok szövegei; *Szalay Olga*: Kodály népzenei hagyatéka a Kodály Archívumban; *Tiri Lujza*: Népi fúvóhangszer-hatások Kodály Zoltán műveiben; *Burián Miklós*: A Kék-szakállú herceg vára; *Bodor Anikó*: Néhány típus a vajdasági magyar népzene régi rétegéből; *Barsi Ernő*: Népdalaink néprajzi hátterének kutatása; *Móser Zoltán*: A kis folyóról s a nagy folyóról; *Kálmán Lajos*: Zencanyanyelvi „kondicionáltság” a reformátusság közzeneklési gyakorlatában – az utóbbi nyolcvan-száz év folyamán; *Pávai István*: A népi és a nemzeti kultúra viszonyának néhány zenei vetülete Erdélyben; *Lázár Katalin*: A népi játékanyag felhasználása az ezredvégi oktatásban és nevelésben.

Orbán Julianna: Pozsonyeperjes. Látnivalók. *Honismereti Kiskönyvtár 30.* Kiadja a KT Kiadó Kft. Komárom, 1996. 16 old.

Pap Vilmos: Bükkfürdő fejlődése és létesítményei. Kiadja a Büki Gyógyfürdő Rt. Bük, 1999. 88 old.

Pápay Sándor: A falak üzenete: emlékkönyv a miskolci Léva József Gimnázium épületének 100 éves évfordulójára. Kiadja a Gimnázium, Miskolc, 1999. 296 old.

Pered. Látnivalók. Szöveg: *Dr. Novákné Pálkás Veronika és Pásztor Árpád*. *Honismereti Kiskönyvtár 117.* Komáromi KT Kiadó Kft. Komárom, 1998. 24 old.

Péter I. Zoltán: A nagyváradi-olaszi református templom. *Erdélyi műemlékek, 25.* Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996. 12. old.

Péter I. Zoltán: Nagyváradi református templomai. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyváradi, 1996. 142 old.

Rábaköz. Honismereti évkönyv, 1997. Szerk.: *Pájer Imre*. Csorna, 1998. 116 old. – *Kemenesi Ágoston*: Az Első Sopronmehelyi Takarékpénztár fénykora; *Pozsgai László*: Győr megyei fiatalok útja a belgiumi bányáig; *Zsebedics József*: Részletek a Kapuvár környékén élő majori-pusztai emberek lelkipásztori ellátásáról; *Dr. Bertha Árpád*: Ön- és közigazgatás Szilsárcányban a XX. század első felében; *Nagy Imre*: A vágiai szép éneklésnek története; *Horváth Győző*: Vági Rábaköz 1987-1997; *Ángyán Csilla*: Szabó János az újító csornai fazekas; *Horváthné Takács Judit*: „Ír biztató levelet...”; *Dr. Varga József*: Vázlat báró Berg Gusztáv portréjához; *Pájer Imre*: Egy csornai nagybérő, Hegyfalusi Sugár Sándor.

Ság hegy, Kemeneshát, Kemenesalja. Szerk.: *Boda Sándor és Orbán Róbert*. Kalauz turistáknak és természetjáróknak. Kiadja a B.K.L. Kiadói és Reklám Kft. 1999. 224 old.

Stefánka László: Barangolások Kőszegen. Escort 96 Bt. Kőszeg, 1998. 64 old.

Stefánka László: Séták Sárvaron. Escort 96. Kőszeg, 1998. 46 old.

Stefánka László: Séták Szentgotthárdon. Escort 96. Bt. Kőszeg, 1998. 46 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. 1999. 1. sz. 128 old. A tartalomról: *Murányi István*: Előítéletesség és családi szocializáció a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek körében; *Minya Károly*: Sajtóvita a nyelv műveléséről 1997-ben; *Porkoláb Péter*: „Holnap is élünk?” – A nagyberegi értelmiség helyzete Ukrajna különválása után; *Koroknay Gyula*: Ibrányi László, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc ezerezer kapitánya; *Kovács Sándor Iván*: Bessenyei Anna; *Gaál Botond*: A protestáns iskolarendszer hatása Szatmár szellemi arculatának kialakulására; *Penczköfer János*: Bomló század tébolyában Gát és Fót között (Kovács Vilmos pályaképe); *Matits Ferenc*: Megemlékezés a 10 éve elhunyt Váci Andrásról; *Karádi Zsolt*: „Mindent megtett, amit tehetett” (Czine Mihály emlékére).

Szénássy Zoltán: A komáromi bankó. KT Kiadó. Komárom, 1999. 107 old.

Torna. A volt magyar székhely. Szöveg: *Fecsó Pál. Honismereti Kiskönyvtár 37.* Komáromi KT Kiadó Kft. Komárom, 1998. 16 old.

Tóthné Unghy Ilona: A simontornyai katolikus elemi népiskola története kezdetektől az államosításig. Simontornya, 1998. 210 old.

Tóth Sándor: Örökös szomjúság. Szemelvények Lengyeltóti történetéből. Kiadja az Önkormányzat. Lengyeltóti, 1999. 100 old.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és kulturális folyóirata. Szombathely, 1999. 5. sz. 563–696. old. A tartalomról: *Szell Kálmán:* A Markusovszky kórház megalapítója (dr. Pető Ernő) élete és munkássága; *Tóth Ferenc:* A raguzai herceg Szombathelyen; *Bajzik Zsolt:* A sóskúti fürdő és ásványvízforrás története 1850 és 1920 között; *Kuntár Lajos:* Nagynarda plébánosának Trianon miatti kálváriája (Emlékek és dokumentumok Kuntár József meghurcolásáról); *Smidt Erzsébet:* Adalékok a

szombathelyi városháza 1835-1945 közötti történetéhez.

Zsigmond Attila: Somlyóujlak. Református templom. *Erdélyi Műemlékek 12.* Utilitas Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996. 16 old.

Zsigmond Győző (szerk.): Szokás és erkölcs. Kiadja a Magyar Köztársaság Kulturális Központja, Bukarest, 1999. 118 old. – *Kotics József:* A társadalmi kontroll szimbolikus formáiról. Egy rítus jelentései; *Angelescu, Silviu:* A megszegyenítés rítusai; *Balázs Lajos:* Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben. A népi jog néhány elve és gyakorlata az emberi sorsfordulók szokásvilágában, Csík-szentdomokoson; *Zane, Rodica:* Fiatalság és hatalom a kolindálás szokásában; *Pozsony Ferenc:* Vénleányok és vénlegények csúfolása Erdélyben; *Ofrim, Lucia:* Női életkorok – Büntetés és szentesítés a hagyományos társadalomban. Rituális funkciók irodalmi struktúrákban; *Zsigmond Győző:* Erkölcsi normák érvényesítése Szent György-napi szokásokban.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név:

Cím: irányítószám:

utca: házszám:

Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft

fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364.

Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

HEVES

és

KÜLSŐ - SZOLNOK

1. e. Vármegyék

TÉRKEPE

1868

Átnézet

Járások	népesség	terület
I. Nétra Járás	12.77	19097
II. Gyöngyös J.	14.18	20111
III. Torma J.	22.24	29947
IV. Tisza J.	61.01	101731
Összesen	110.20	161086

A Haszmann Pál Néprajzi Múzeum Alsószentmártonban